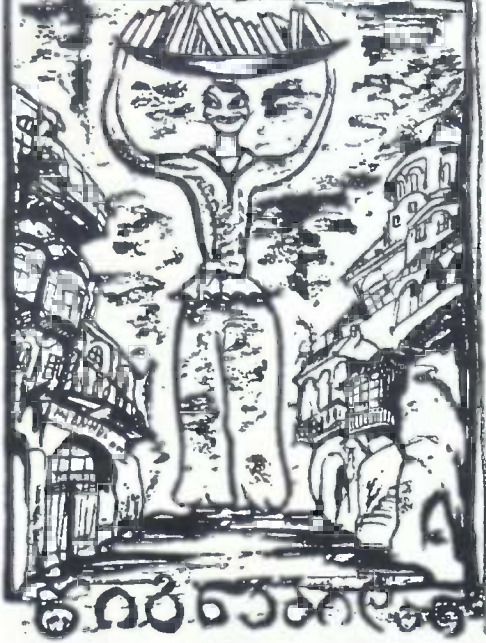

საქართველოს მემკვიდრეობა

I

20

Дозволено цензурою, Тифлисъ 22 марта 1884 года.

Handwritten signature

საქართველოს

მოკლე ისტორია

შედგენილი

მოსკოვში ჯანაშვილისაგან.

19667

გამოცემული

თამარ ქანთგულიშვილისაგან

Handwritten signature

Handwritten date: 1884

თბილისი.

არ. კალანდაძის და აშხ. სტამბა.

1884.

Handwritten signature

წინასიტყვაობის ძაგეორი.

სიბნელე, წყუღიადი, მასალების უქონლობა: მატთანთა, სიგელთა, გუჯართა, ზღაპართ-თქმულებათა გამოუკვლევებლობა, კრიტიკულად განუხილველობა; უცხოელთა მწერალთა საქართველოზედ და, საზოგადოდ, ამიერძავეკისიაზედ მოთხრობების და ცნობების შეუკრებლობა და ქართულს ენაზე გადმოუღებლობა; გამოუკვლევებლობა გონებითი (ხელოვნება, მოგონება) და ზნეობითი ნამოქმედარისა და ნაღვაწისა; სიმცირე ანუ, უკეთესთქვათ, უქონლობა ეთნოგრაფიულის ისტორიისა არა თუ ქართლოსიანთა მოდემის უმცირეს წარმომადგენლებზე (მესხებ-ჭანებ-მეგრელ-მთიულეებზე), არამედ უმთავრესებზედაც (ქართლელ-კახელ-იმერლებზე); ნაკლუღევანება ჩვენის მატთანისა (ქართლის ცხოვრება), რომელიც არის მხოლოდ ისტორია საქართველოს პოლიტიკურის ცხოვრებისა და ისიც უსრული; მეცნიერულად გამოურკვეველობა ქართლოსიანთა დასაბამისა და ვინაობისა, აგრეთვე ენის განთვთება—განსაკუთრებისა...

აი ის პირობანი, რომლებითაც გარემოცულნი არიან ჩვენის ისტორიის დამწერნი...

ამის შემდეგ საქართველოს უნაკლო ისტორიის შედგენა, რასაკვირველია, მეტად საძნელოა და ჯერ-ჯერობით შეუძლებელიც...

მეცნიერების ყოველ-გვარ მოთხოვნის და მკამყოფილებელი ისტორიის შედგენა შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ყველა მასალები შესახებ საქართველოს ისტორიის ცნობაში მოყვანილნი, განხილულნი და შესწორებულნი იქმნებიან.

ჩვენ, როგორც შეგვეძლო, ვიშრომეთ და შევადგინეთ შემოკლებული ისტორია და დიდად პატივცემულის მამარ ქართველიშვილის საფასით აღვებქდეთ. ღარწმუნებულნი ვართ, რომ ჩვენი შრომა, ზემოხსენებულ მიზნთაგამო, თუმცა ვერ აკმაყოფილებს ყოველ-გვარ მოთხოვნილებას ისტორიულის თხზულებისას, მაგრამ მაინც ისე სუსტი არ არის, რომ არ შეეძლოს სარგებლობის მოტანა.

მ. გ. ჟანაშვილი.

1 მაისს, 1884 წ.

ქ. თბილისი.

საქართველოს მოკლე ისტორია.

I.

ძიფიური ნაწილი.

პირველი ცნობები ქართველებზედ და მათი დასახლება კავკასიაში.

ჩვენი მატინეს გადმოცემით (ქართლის ცხოვრება) ქართველები ზ სომხები შთამომავლობენ იათეუტის შვილის-შვილისაგან, რომელსაც ერქვა თარგამოსი. ხალხების ენების წარმოების ზ განზნევის შემდეგ, თარგამოსი მრავალის თავის ნათესაობით დაესახლა არარატის მთის არე-მარეზე. აქ გა-შენდა ზ გამრავლდა თარგამოსის შთამომავლობა. თარგამოსს ჭყვანდა რვა შვილი: ჭოსი, ქართლოსი, ბარდოსი, მოვკანი, ლეოსი, ჭეროსი, კაკვანოსი ზ ეგროსი. ჭოსი, წინაპარი სომხებისა, დაესახლა სომხეთში, — მდინარე არეზის ვაუოლე-ბით ზ არარატის მთის ძირებში. ქართლოსი თავის სხვა ძმე-ბით დაესახლა არეზის მდინარის ჩრდილოეთის მხრით კიდრე კაკვასიის მთებამდე.

მთელი ეს ჭვეყანა კაკვასიის მთებიდან მოკიდებული არეზამდე, შავი ზღვიდან — აღაზნის მტკვართან შესართა-ვამდე, ქართლოსის სიკვდილის შემდეგ, მისმა შთამომავლებმა გაჭყვეს რამდენიმე ნაწილად. უკვლანი ცალ-ცალკე ჭმართავდნენ

თავის ქვეყანას, მაგრამ უკვლანი ემორჩილებოდნენ მცხეთის მმართველს, რომელსაც შირველ დროში ერქვა მამასახლისი. მცხეთის სამამასახლისოს დაერქვა საქართველო.

შინური ცხოვრება.—სფული.—განათლება.

ქართველების ცხოვრებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს ბუნებას, დასერილს მთებით და დაყოფილს მრავალ ხეობებად, რის გამოც თვით ქართველი სალხიც იყოფოდა მრავალ საზოგადოებად. ნოყიერმა და მძლავრმა ნიადაგმა სალხს შეაყვარა ხენათესვა; ძალაღმა მთებმა დაჭბადეს მასში სიმამაცე; მტრების შიშმა ააშენებინა ქალაქები და ციხეები. შირველი ქალაქი საქართველოში ააშენა მცხეთოსმა, ქართლოსის შვილმა, მდინარე არაგვის მტკვართან შესართავთან, ბუნებისაგანვე გამაგრებული ადგილს. 1565—1499 წლების წინ ქრისტეს დაბადებამდე მოხდა ეგვიპტელების შემოსევა საქართველოში. შირველად იმათ შემოიტანეს საქართველოში განათლება: ასწავლეს ქართველებს, სხვათა შორის, სელისაგან ქსოვილის და ფარჩულის კეთება, თაყვანისცემა მზისა, მთავრისა და ხუთი უძრავი ვარსკვლავისა; აგრეთვე ააშენებინეს სალოცავები და დაადგმევინეს მზის კერპები.

მეთორმეტე საუკუნეში ქრისტეს დაბადებამდე ბერძნების გამრება — ფრიესმა, ულისმა და არგონავტებმა სამჯერ მოიარეს დასავლეთი საქართველო (კოლხიდა). ამ მგზავრებმა კოლხიდაში ნახეს მდიდარი და შესანიშნავი ქალაქი, რომელსაც ჰქვიან ეხლა ნაქალაქკვი. ამ დროს ქართველებმა იცოდნენ ოქროს დნობა, სელის ქსოვა, ღვინის დაყენება. ბერძნებს ძალიან მოეწონათ ჩვენი ქვეყანა და ვაჭრობა გამართეს, რის-

გულისათვის ააშენეს შავი ზღვის ნაპირებზედ ბიჭვინტა (ფიწუნდა) ჭ დიოსკური (სოხუმი), ანუ დიდი სებასტოპოლი.

600 წელში ქრისტეს დაბადებამდე წინასწარმეტყველი იეზეკიელი ისსენიებს სსვათა შორის, ქართველებსაც ჭ ამბობს, რომ ქართველები ვაჭრობენ ფინიკიელებთანაო, რომლებსეღაც ჭვიდიან მონებს ჭ სპილენძის ჭურჭელსაო.

შემოსევა სკითებისა. — ქართველების შეერთება. — ოსეთი. — დაღი-სტანი. — სკითების განდევნა. — დერბენდის აშენება. — მცხეთის გამაგრება. — განდევნა სპარსელებისა. — გადმოსახლება საქართველოში სსვა-და-სსვა ხალხებისა. — გაღის ჩვეულებიღგან მკვდრების დამარხვა და შემოდის მათი ჭამა. — სპარსეთის მეფე ბაამანი იპურობს საქართველოს.

სკითები ანუ სსზარნი იყენენ ველური ხალხი, სცხოვრობდნენ კავკასიის მთების ჩრდილოეთის მხრით, კასპიის ზღვის და მდ. ვოლგის ნაპირებზე. ესენი სშირად შემოესეოდნენ სოღმე საქაროველოს და აბბევდნენ. ქართველები მოთმინებიღგან გამოვიდნენ. მთელი ხალხი მოძრობაში მოვიდა; შეერთდნენ ძმურად ეველანი და შეესვივნენ სკითების ჭვეყანას (მეშვიდე საუკუნეში). მაგრამ სკითებმა დაიყენეს მეფე, დიდ-ძალი ხალხით წამოვიდნენ საქართველოში, დასწვეს და დაანგრეს ეველანური, რაც დასვდათ, ვიდრე აწარტამდე.

ამის შემდეგ სკითებმა მოუსშირეს საქართველოში შემოსევა. კავკასიის ჩრდილოეთის მხრით მათ დასწესეს ორი სამეფო: ერთი თერგიღგან მოვიდებული ვიდრე შავ ზღვამდე,

მეორე — თერგიდგან მოკიდებული კასპიის ზღვამდე. პირველი სამეფოს ხალხიდან წარმოსდგენენ რსები, მეორედგან დაღის-ტნელები.

სპარსეთის მეფემ აფერიდუნმა გაგზავნა სკითებთან სპარსულად თავისი სპარსლარი ადამი დიდ-ძალის ჯარით. ამასვე მიემხრენ ქართველები და სომხები. სკითები სრულიად განდევნეს საქართველოდგან. ადამმა ქართველების დახმარებით ააშენა დერბენდი და აქვე ვიწრო ველში დასდგა რკინის კარები, სკითების შემოსევის მოსაგერებლად; მეორე ქალაქს მცხეთას შემოავლო მაგარი ჭვის გალავანი და ასწავლა ქართველებს ჭვის და კირის ხმარება შენობისათვის. აფერიდუნის სიკვდილის შემდეგ ქართველებს დაადგეს სპარსელებმა ხარჯი, მაგრამ ხალხმა ვერ მოითმინა და მშინვე განდევნა ყველა სპარსელები საქართველოდგან. სპარსელები კიდევ ბევრჯერ სცდილობდნენ დაემორჩილებინათ ქართველები, მაგრამ ყოველთვის მარცხდებოდნენ. სპარსეთის მეფემ ქაიხოსრომ დაამარცხა სომხეთი; საქართველოს შემოესია, მაგრამ განდევნილი იქმნა. მრავალი ხალხი მის შიშისგან აიყარა სხვა-და-სხვა ადგილებიდან და გადმოსახლდა საქართველოში. ყველა ეს ხალხები მიიღო მცხეთის მამასახლისმა და დასახლა ქართველებ-შუა. ამ ნაირად უფრო გამრავლდა ქართველების რიცხვი. ამ დროსვე შეეცვალათ სარწმუნოების წესები და ჩვეულებანი. მკვდრის დამარხვის მაგიერ მას ჭამა დაუწყესო, გვარწმუნებენ ჩვენი შემატანენი.

მაგრამ საქართველო დიდ-ხანს არ ყოფილა თავისუფალი. სპარსეთის მეფემ ბამინმა (არდაშირ) დაიმორჩილა საქართველო და ხარჯი დაადო.

ალექსანდრე მაკედონელი.—იზონი.—ფარნაოზის უმაწვილობა.—იზონის დამარცხება და მოკვლა.—ალექსანდრე მაკედონელის სურვილი.

საბერძნეთის ქვეყანაში, სასულდობრე მაკედონიაში, დაიბადა ალექსანდრე, შვილი ფილიპესი. ალექსანდრემ დაიმორჩილა ყველა ქვეყნები. ჩრდილოეთის მხრიდან (მეოთხე საუკუნეში) შემოესია საქართველოსაც და ესეც დაიმორჩილა. აქ მან სცხოვრობდა გარეყენილი, უზნეო ხალხი, მაგრამ მეომარი და მჭონე მაგარის ციხეებისა და ქალაქებისა. ყველა ეს ქალაქები აიღო, დააყენა მათში თავის ჯარები; ჯარების უფროსად დასვა იზონი პატრიკი და უბრძანა, რომ გაეკრძალებინა ხალხში ძის, ძეთა და სუთი უძრავი ვაჭსკვლავის თაყვანის-ცემა და თითონ წავიდა მაკედონიაში.

ალექსანდრეს სიკვდილის (332 წ.) შემდეგ იზონმა დაანგრია მცხეთის და სხვა ქალაქების კედლები, დაიმორჩილა სამეგრელო, ოსეთი, დაღისტანი და სვითები. დაიწყო ხოცვა მოთავე ქართველებისა და ხალხიც ძალიან შეავიწროვა.

ამ დროს მცხეთაში სცხოვრობდა ერთი ახალ-გაზდა კაცი ფარნაოზი. ეს იყო ხათესავი უკანასკნელის მცხეთის მამასახლისისა—სამარისა, რომელიც მოჰქვია ა. მაკედონელმა, და შვილი ერთი სმარსელის ქალისა. მამა რომ მოუკლეს ფარნაოზს, მანინ სამის წლისა იყო. დედამ შვილი წაიყვანა და კავკასიის მთებში დამალა. როდესაც გაუაყვანდა ფარნაოზი, დაბრუნდა მცხეთაში. დედა უჩივდა მას, რომ გაფრთხილებოდა იზონს და გადასახლებულიყო სმარსეთში. მაგრამ ფარნაოზი არ დათანხმდა. იმას ძალიან უყვარდა საქართველო და განიზრახა საქართველოს განთავისუფლება მტრებისგან. სთხოვა შეეღო სა-

შეგრესილს მმართველს ქუჩის, ოსებს, ლეკებს, ანტიოქიის
 შეიქვს ღ სომხეთის მმართველს. უკელამ უშეკელს. იაზონი
 გაიქცა კლარჯეთში (ბათუმის მახრასში). მაგრამ ერთ შეტაკე-
 ბაში (ქ. არდანუჯთან) მოჭკელს იგი ღ მთელი საქართველო
 დაემოწხილა ფარნაოზს.

ა. მაკედონელმა გამართა გაჭრობა საქართველოსთან ღ
 შორეულ ქვეყნებთან (ინდოსტანთან). სავაჭრო ნივთები მო-
 ჭკონდათ შავი ზღვით რიონამდის, მერე ამ წყლით შორა-
 შნამდის, აქედან ურმებით გადმოჭკონდათ სუამამდის ღ მე-
 რე კიდევ წყლით, ესე იგი მტკვრით, ჩაჭკონდათ კასპიის
 ზღვამდე ღ იქედან ზღვით ღ დიდი მდინარეებით გადაჭკონდათ
 ინდოსტანამდის. ამ ნაირადვე მოგზაურობდნენ ინდოსტანი-
 დგან საბერძნეთამდე.

II.

ისტორიული ნაწილი.

სამეფოს დაარსება.

ერთი სამეფოს დაარსებისათვის ჩვენი ხალხი გამოზარ-
 დეს იმ უბედურებებმა, რომელნიც მათ ხშირ ხვედრათა ჭკონ-
 დათ რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში; აგრეთვე ერთი-
 ბრძოლამ, გაჭრობამ, მისვლა-მოსვლამ, ერთნაირმა სჯულმა,
 ღ კიდევ ხალხის გამრავლებამ, რის გამო განცალკევებული
 ხალხი ერთმანეთს დაუახლოვდა. აი რისთვის, იაზონის მო-
 კვლის შემდეგ არტანუჯში, ყველა ქართველებმა დასკეს
 თავის მეფედ ფარნაოზი ღ დაემოწხილნენ მას მესამე საუკუ-
 ნეში ქრისტეს მოსვლამდის. ფარნაოზის სამეფოს ჭსაზღვრი-

დენს: ჩრდილოეთის მხრით კავკასიის მთა, დასავლეთის მხრით შავი ზღვა, ვიდრე ბათუმამდე და აქედან მდ. ჭოროხი, სამხრეთის მხრით მდინარე არეზის სათაურები და დუბლა-ჩაი მტკვრამდის, აქედან ალაზნის შესართავამდე და ეგრი-ჩაის გაყოლება კავკასიის მთებამდე.

ფარნაოზმა მთელი სამეფო გაჭყო რვა ნაწილად ანუ საერისთაოდ: ერისთავები ყველაფერში დაშველდნენ მეფეს, მაგრამ თავის საერისთავოს მეფის დაუგითხავად განაგებდნენ.

ამ დროს გაჩნდა ოთხი წოდება: თავადთა, აზნაურთა, მოქალაქეთა და გლეხთა. ამავე მეფემ მოიწვია სპარსეთიდან მოგებები, რომელთაც უნდა განეწმინდათ ზოროასტრის სჯული. სასოგადოდ ეს სჯული ჭკობდა ქურდობას, ჭურჭიანობას, სხვა-და-სხვა ბოროტ მოქმედებას, ტყუილს, ყველას აძლევდა კუთვნილებას, აქეზებდა მიწის ხუნას, სიკეთეს, აგრეთვე თხოულობდა ემაწილების აღზრდას. მაგრამ ამავე სჯულში იყო ბევრი ცუდი და მანვე მოთხოვნილებანიც: მისი მიხედვით მკვდარი არ იმარხებოდა, ნათესავებს ნება ჰქონდათ შეუღლებულიყვნენ ერთმანეთთან და სხვ.

ფარნაოზ მეფემ უფრო დიდი სიკეთე უყო ქართველებს იმით, რომ შეადგინა ქართული მხედრული ანბანი (ალფაბეტი). ეს ანბანი ისეთი სრულია და გონიერად შედგენილი, რომ თითქმის არც ერთ ხალხს არა აქვს ამ გვარი თავის ენაზე.

ამავე ფარნაოზს აწერენ მეფობის წესის დადგენას, ბევრი დანგრეული ქალაქების მოშენებას და გაახლებას და აგრეთვე შორაზნის აშენებას.

გეოგრაფიული აღწერა ჰიზველ-დროინდელი საქარ- თველსი.

სამზღვრები.—შენობები.—ხეობანი.—მცენარენი, სიმდიდრე და
ქალაქები.

მთელი მასინდელი საქართველო ისამზღვრებოდა კავკასიის ქედით, შავი ზღვით, ჭოროხის და არეზის სათაურებზე მდებარე მთებით, დებედა-ჩაით, აქედგან კიდევ აღმოსავლეთიდან ჩამომავალი ალაზნის ტოტით ეგრისაით, კიდრე კავკასიის ქედამდე; ესე იგი მთელი საქართველო მომწვედუელი იყო $40^{\circ} 47'$ და $43^{\circ} 15'$ ჩრდილოეთის სიგანისა და $59^{\circ} 15'$ და $64^{\circ} 58'$ აღმოსავლეთის სიგრძისა.

მთელი ეს ქვეყანა ბუნებითვე იყოფებოდა ოთხ დიდ ხეობად: ჰიზველი ყველაზედ უდიდესი არის მტკვრის ხეობა, მეორე—ჩიონის, მესამე—ენგურისა, მეოთხე—ჭოროხისა. მაგრამ ყველა ეს ხეობები იყოფებიან მრავალ პატარ-პატარა ხეობებად. საზოგადოდ ამ ქვეყნის ზედა პირი არის აწეულ-დაწეული, მთებით დასერილი; აკვირვებენ კაცს საქართველოს მრავალ-ფეროვანი მცენარეულობა, მრავალ-გვარნი ცხოველები, მიწის სიმდიდრე, წყლის სიუხვე.

მთელი კავკასიის მთა ძირიდან მოკიდებული $2\frac{1}{2}$ კერსის სიმაღლეზედ მოცულია დიდის ტყეებით; მის წვერებზე კი მუდმივი თოვლი სძევს. საქართველოს სამხრეთის მხრით, კავკასიის მიდეკნებით, გაწოლილა სხვა მთა, რომელსაც მცირე კავკასიის მთა ჰქვიათ. დიდი და მცირე კავკასიის მთები შეერთებულნი არიან ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ გაწოლილ ლიხის მთებით. გარდა ამისა, საქართველოში არიან კიდევ სხვა მთებიც, სხვათა შორის მთა ცივ-გომბორისა მდ. ალაზნის

და იორის შუა, ფასი-ძთა ენგურის მარცხენა მხარეს, სამს-
რეთის სამხლვარი სვანეთისა. უკელა ამ მთებიდგან გამოდან
მრავალი რუკები, მდინარეები, რომელნიც უხვად რწყავენ
მთელს საქართველს.

შესანიშნავი მდინარეები:

მტკვარი (კურა, კირს).—დასაწყისი აქვს სოფანლუდის
მთებში, მოდის ჩრდილოეთისკენ მომწვედევულ მთებს შუა, მერე
წელს იხრის აღმოსავლეთისკენ და ასრე მოდის ვიდრე თფი-
ლისამდე, აქედგან ბრუნდება აღმოსავლეთ-სამსრეთისკენ და
კასპიის ზღვას ერთვის. მტკვრის ტოტები: ფოცხოვი,
ლიახვი, ქსანი, არაგვი, ალაზანი თავის ტოტი იორით.—ეს
წყლები გამოდან დიდი კავკასიიდგან; ალაგეთი, ხრამი თავის
ტოტით დებულათი გამოდან მცირე კავკასიიდგან.

რიონი (ფაზისი), რომლის დასაწყისი არის კავკასიის
მთაში, სონგუთა-ხარის ძირში. აქედგან ჩარბის სამსრეთი-
სკენ, შუა წელში ბრუნდება დასავლეთისკენ და შავ ზღვას ერთ-
ვის. ამის ტოტები: უვირია, ცხენისწყალი (გიჰზოს), ტესურა.

ენგური ანუ ინგურა, რომელიც გამოდის აჭიდგანკე,
საიდგანაც რიონი და ცხენის-წყალი.

ჭოროხი,—გამოდის მცირე კავკასიიდგან, ჩრდილოე-
თისკენ მოდის და შავ ზღვას ერთვის.

უკელა ამ მდინარეების ნაპირებზე იყო დაშენებული ხა-
ლხი, რომელსაც მოეშენებინა მრავალი პირუტყვი, გაეკეთები-
ნა ბალები და ხენა-თესვისთვის მოეკიდა ხელი. უწინდელ დრო-
იდგანკე ეს ქვეყანა ცნობილი იყო ბუნებას სიმდიდრით.
დვინის კეთება ძველადგანკე იყო გავრცელებული რიონის ნა-

პირებზე. ლიმონის და ფორთოხას ტყეები ამშვენებდნენ
კალსიდის სამხრეთ-დასავლეთის მხარეს. მთელი საქრთველი
საზოგადოდ და კალსიდა განსაკუთრებით დათვარულია ჩრდი-
ლოეთის სუსხისაგან კავკასიის ქედით. ამიტომ ამ ქვეყანაში
დიდი სიცივეები არ არის ხოლმე, კალსიდაში კი თითქმის ზა-
მთარსი არ იცის:

მიმოსვლა ამ ხალხებში ჭნდებოდა მცირე—გაუკეთებელი
გზებით; მაგრამ შესანიშნავი გზაც იყო: მტკვრით ვიდრე სუ-
რამამდე, იქიდან ლიხის ქედზედ გადამაკალი უვირლამდე,
მერე უვირლადგან რიონით ზღვამდე; ჩრდილოეთ კავკა-
სიაშიც ჭქონდათ აგრეთვე რჩი გადამაკალი გზა: დარეილის
ხეობიდან და დერბენდის უელიდან. დერბენდიდან მოვიდუ-
ბული კავკასიის აქეთა მხრით მთის ძირში 360 გერის სიგ-
ძეზე კედელი იყო აშენებული, სკიათების და მჩაკალი მთიუ-
ლი ხალხების მოსაგერებლად. ამ კედლის ბოლო ესლაც სჩა-
ნს დერბენდში და აგრეთვე გალმა მხრის სოფლებში: მუხა-
ში, კატეხში, მაწეხში და სხვ.

დარეილიდან ჩამოდიოდნენ ოსები ინდოსტანიდან მო-
ტანილ და შინ გაკეთებული ნივთების საყიდლად, ჭყიდულა-
ბდენ და მიჭქონდათ თავის ქვეყანაში.

კაჭრობამ და ალებ-მიცემამ დაჭბადა მოთხოვნილება ქა-
ლაქების აშენებისა. ქალქებში და ციხეებში ადვილად შეიძლე-
ბოდა გამაგრებულიყვნენ და დაეცათ თავისი საქონელი.

მაშინდელი შესანიშნავი ქალაქები:

ქართლი, აშენებული ქართლოსისაგან, მდებარებს მტკვრის
მარცხენა ნაპირზე, ანაგვის შესართავთან. ფარნაოზის დროს ამ

ქალაქს ერჭვა არმაზის-ციხე, რადგან ფარნაოზმა აქ ააშენა სა-
ლოცავი ღმერთის რამუზდისათვის.

ოზბისი (სამშვილდე), ესეც ააშენა ქართლსმა ხრამის
მარცხენა ნაპირზე.

მტკვარის-ციხე ანუ გუნანი, აშენებულია ქართლსისა-
გან იქ, სადაც დებდა წყალი ერთვის მტკვარს.

დედა-ციხე ღ ბოსტან-ქალაქი (რუსთავი), — ესენი იუენენ
აშენებულნი ქართლსის ცოლისაგან. დედა-ციხე იყო მ-
შენებული თქამზე (ქართლში).

გაჩიანი, აშენებულია ქართლსის შვილისაგან ხრამის
ნაპირზე, მამაკეკის შესართავთან. ამ ქალაქის ნანგრევები
ესლაც მოჩანან.

ჩელთი ანუ ბურ ესლა დიდი სოფელია კახეთში მდ.
ჩელთაზე ღ ჭქვიან შილდა.

მცხეთა, რომელიც ააშენა მცხეთოსმა მტკვრის მარც-
ხენა ნაპირზე არაგვის შესართავთან. მცხეთა თავის დაარსებიდ-
გან დაწებულნი, ვიდრე მესხეთე სოფუნემდე ქრისტეს დაბა-
დების აქეთ, იყო საქართველოს დედა ქალაქად. ამ ქალაქში
იუენენ დიდი შენობები და მრავალი სალხი სცხოვრობდა.
მასში არის უწინდელი ძველი და დიდი ეკლესიები. ესლა მცხეთა
სოფელია.

მცხეთოსის შემდეგ მისმა შვილებმა ააშენეს აგრეთვე შე-
მდეგი ქალაქები: ოძრხე, თუხარისი, წუნდა, არტანისი (ჭაჭო-
ქალაქი), უფლის-ციხე, ურბნისი, კასპი. ზოგი ამათგანი ესლა
დანგრეულია და ნაშთების მეტი აღარა მოჩანს-რც, ზოგი-დიდი
სოფლებია; არტანისი ესლაც ქალაქია, რომელსაც ჭქვიან
არდაგანი.

მტკვრის სეზონში იყო კიდევ ქალაქი სურამი (სურამი),
აშენებული მამასახლისების დროს. აქ ექლა დაბაა. ეს იყო
ინდოსტანიდგან მოტანილი საქონლის საწყოები და შესანა-
ხავი ადგილი.

ქალაქები ეს და ქუთაისი, პირველი ტახტზე, მეორე რი-
ონზე. ეს ქალაქები იცოდნენ ბერძნებმა. ძველადგანვე ტრადი-
ციის რმის შემდეგ მიღებული (ბერძნებმა) რიონის ზღვა-
სთან შესართავთან ააშენეს ქალაქი ფაზისი (ფაზისი). ქუთაისი-
ში სცხოვრებდნენ ძველადგანვე კოლხიდის მმართველები.

III

საქართველო ფარნაოზის სიკვდილის შემდეგ რომა- ელების შემოსევამდე.

მეფე საურმაგი, — ქართლის ერისთავის სურვილი. — სომხების
შემოსევა. — მირვან მეფე. — განცალკევება სამეგრელოსი. — ვე-
ლურების (ბალკარების) შემოსევა. — ფარნაფომი. — არშაკი. — მი-
ტრიდატის შემოსევა.

ფარნაოზის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა მისი შვილი
საურმაგი (237 წ.). ქართლის ერისთავს არ სურდა მისი მო-
ჩილება, ამიტომ ააღიჯა ხალხი. საურმაგი გაიქცა მთიულ
ხალხებში, მაგრამ ქართლის ერისთავს არ გაუვიდა ცბიერება:
საურმაგს მოეშველნენ ნათესავები (სხვათა-შორის სამეგრე-
ლოს მმართველი ქუჩი), დაამარცხეს ქართლის ერისთავი და
საურმაგი კიდევ გამეფეს.

ამ მეფის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა (162 წ.) სიმე-
მისი მიჩვანი (შვილი ასირიელთა მეფისა). ეს ძალიან ეწეინა-
სამეგრელოს მმართველს, რომელიც იყო ნათესავი საურმაგი-
სა. მოინდომა თვითონ გამეფება. ასტყდა ომი. მიჩვანმა
მოიწვია სომხის მეფე ვაგარშაკი. შეესივნენ სამეგრელოს,
დაამარცხეს აჯანყებული ჯანდევნის სამეგრელოდგან. ბევრის
მოძღვრვამ მცირეც დატყარგა. მაგრამ ვაგარშაკმა არ დაუთმო
მეფე მიჩვანს შავი ზღვის ნაპირები ჯ აღმოსავლეთი
საქართველოს გაღმა მხარი (სანიგილო), რომელსაც მა-
შინ ალბანია ერქვა; აქ დასვა მმართველად თავისი მეგობარი
არანი.

ის-ის იყო დაწყენარა საქართველო მიჩვანმა, რომ და-
რიელის ყელიდგან შემოესია საქართველოს ველური ხალხი—
ბაღვაჩები, რომელთაც განვლეს მთელი საქართველო ჯ დაე-
სასლნენ სომხეთში.

მიჩვანის სიძის—ფარნაჯომის მეფობაში (112 წლიდ-
გან 93 წლამდე) ქართველები აჯანყდნენ. მიზეზი ის იყო,
რომ ამ მეფემ მოინდომა შეცვლა მათი სჯულისა. ხალხი
აღელდა ჯ მოიწვია მეფეთ არშაკი—მიჩვანის მეორე სიმე.
ფარნაჯომი გაიქცა ჰონტში (შავი ზღვის პირას); ათი წლის
განმავლობაში ის აჯანყებდა ხალხს, სტდილობდა მეფობა დაე-
ბრუნებინა, მაგრამ კერას გახდა; ბოლოს ერთი შეტაკებაში
მოკვლეს. არშაკს დარჩა მეფობა. (93 წ.)

ამავე დროს სამეგრელოს ხალხი აღუდგა თავის მმართვე-
ლებს, რომელნიც დასვა იქ სომხის მეფემ ვაგარშაკმა. არ-
შაკმა განდევნა ისინი ჯ ხალხი დაამშვიდა.

98 წ. ქ. დაბადების წინ აჯანყდა კოლხიდა; ჰონტოს
მმართველი მიტრიდატი შემოესია ამ ქვეყანას, დაიმორჩილა.

ღ დასვა აქ თავის მმართველები; 84 წ. ქ. დ. ამავე ადგი-
ლებში მოხდა კიდევ ხალხის არეულობა. ხალხმა განდევნა
მმართველები ღ სთხოვა მიტრიდატს დაესვა მათ მეფედ შვი-
ლი თავისი მახარა. მაგრამ მიტრიდატმა მოაკვლევინა მახარა
ღ დასავლეთ საქართველოში მმართველად დასვა ერთი გუღი-
თადი მონა თავისი ღ გაამაგრა დიდ-ძალი ჯარით.

საურმაგმა, მირვანმა, ფარნაჯომმა ღ არშაკმა მოახდინეს
თავის მეფობის დროს სხვა-და-სხვა ცვლილება ხალხის ცხოვ-
რებაში. საურმაგმა დასდგა კერპები: ანინი ღ დანიანი ხალხის
თაყვანის სწემლად. ფარნაჯომმა ააშენა კახეთში ხელტის
ახლო ქალაქი ნეკრესი, რომლის ნანგრევები ესლაც მოჩანს.
ამანვე მცხეთის პირ-და-პირ აღმოსავლეთის მხარეს, ანაგვის
შესართავს ზემოთ, ააშენა სალოცავები, სამისუკრპლო ღ კერ-
პი „ზადენი“. მირვან მეფემ დასდგა კარები დარიალის უელ-
ში, — ეს კარები იცავდა საქართველოს ჩრდილოეთის კელურ
ხალხების შემოსევისაგან. თუმცა ეს მეფეები ამ ნაირად მო-
ღვაწეობდნენ თავის ხალხისათვის, მაგრამ ხალხი მაინც ღარი-
ბდებოდა. უმთავრესი მიზეზი ამისი იყო მიტოვება რომ-
მტკვრის ვაჭრობისა. ამ წყლის გზის გაუქმებაზე დიდი გავ-
ლენა ჰქონდა იმას, რომ აღ. მაკედონელმა ეგვიპტეში ააშენა
ქალაქი ალექსანდრია ღ იზოვა ახლო ღ ადგილი გზა ინდო-
სტანში სავლელად, — ეს იყო გზა სუეცის სარტყელზე გადამა-
ლი წითელ ზღვაში ღ იქიდვან ინდოსტანის ოკეანეთი ინდო-
სტანში. მთელი ვაჭრობა ბერძნებისა საქართველოდან გადა-
ვიდა ალექსანდრიაში. მაგრამ, უნდა ვსთქვათ რომ ალექსან-
დრის აშენების შემდეგაც დიდ სარგებლობას აძლევდა საქარ-
თველოს რომ-მტკვრის სავაჭრო არსა. რომის მეისტორიე
პლინი ამბობს, რომ ყოველ წელიწადს რომიდვან შორაზანში

ასი მილიონი სესტერცი იგზავნებოდა სავაჭრო ნივთების სუ-
ვიდგელთათჳ.

IV.

რომაელების ომიანობის დრო საქართველოში.

არტაგი, არშაკის შვილი.—მიტრიდატის გაძლიერება.—არტა-
გის მიტრიდატთან და ტიგრანთან (სომხის მეფე) შეერთება.—
საქართველოს ფარის რიცხვი, მათი მოწყობილობა.—სომხეთის
და მიტრიდატის დამარცხება.—რომაელები საქართველოში.—
ზავი ქართველთა და რომაელთა შორის.—ლუკეელის დაბრუ-
ნება.—მნიშვნელობა საქართველოს ხალხოსნობისა ისტორიაში.

არშაკი I გარდაიცვალა 81 წ. ქ. დაბადებამდე. ამჟვე
წელს გამეფდა ამისი შვილი არტაგი. ამ დროებში დასუსტე-
ბული იყო სპარსეთის სამეფო. ამით სარგებლობდა სომხეთის
მეფე არტაშესი, რომელიც სცდილობდა დაეპყრა აზია. ამან
ზავი შეჭრა მიტრიდატთან თავის წადილის აღსასრულებლად
ქმნიდა თითქმის მთელი აზია დაიპყრო. მაგრამ ერთმა
მის ჯარის კაცმა მოჭკლა იგი. გამეფდა სომხეთში მისი შვილი
ტიგრანნი. რომიდგან გამოგზავნეს დიდ-ძალი ჯარი სილვან
წინამძღოლობით; მაგრამ მიტრიდატმა, მინამ მოვიდოდა ეს
ჯარი, დაიპყრო მცირე აზია, მერე ეგიოსის ზღვა, ათინა,
თრაკია და დაჭხოცა 80,000 რომაელნი. სამი წლის განმავ-
ლობაში ბრძოლის შემდეგ სილვამ განთავისუფლა საბერძნე-
თი და განდევნა მიტრიდატი, მაგრამ მიტრიდატი კიდევ იმედს
არ ჰკარგავდა, მის დამარცხება უნდოდა და ამისათვის ბეჯითად
უმზადებოდა. რომაელებმა გამოგზავნეს ლუკეელი 73 წ. ქ.
დ-დე დიდ-ძალი ჯარით. ლუკეელმა ჯერ სომხეთი გააოხრა,

მკრე მოვიდა იქიდან კოლხიდაში, სადაც იმალებოდა მიტრიდატი და რაც დახვდა დასაკლეთს საქართველოში უგელა გააოხრა.

არტაგი ამ დრომდის არ იღებდა მონაწილეობას ამ ომში. ლუკუელის კოლხიდაში შემოსვლამ შეაშინა ესეც. არტაგი შეეზავა მიტრიდატს და ტიგრანს წინააღმდეგ საზოგადო მიტრისა. მოიწვიეს აგრეთვე დასახმარებლად მეფე ალბანიის ორკში.

მეისტორიეს პლუტარხის სიტყვით ქართველებს ჰყვანდათ მისინ 40,000 ჯარის კაცი; აშპიანის ჩვენებით კი 70,000 კაცი. ქართველთა ჯარები ყოველთვის ცნობილი იყვნენ სამარდით, გულადობით და კარგი მოწყობილებით. ამ დროს ქართველთა ჯარს ეცვა წითელი ჯუბა და განუყოფლი იყო ცხენოსან ჯარად და ქვეითად; გარდა ამისა ქართველებს შინაურობა გამაგრებული ჰქონდათ ცისკებით და სსვაფრთვ.

ლუკუელი კოლხიდიდან რომში გაიწვიეს. მიტრიდატი კი დაიმედებული ასალ მოზევეებით ვიდევ გახდა მოუსვენარი მიტრი რომაელებისა. 67 წ. ქ. დ-მდე მიტრიდატიმ ზელესთან დაამარცხა რომაელების ჯარი.—რომაელებმა გამოგზავნეს ვიდევ სხვა ჯარები პომპეის წინააღმდეგობით. 66 წ. ქ. დ-მდე პომპეიმ საშინლად დაამარცხა მიტრიდატი, რომელიც სამეგრელოდგან გაიქცა ჩრდილოეთი კავკასიაში. ლუკუელმა პონტის მეფედ დასვა შვილი მიტრიდატისა ფარნაკი, თვითონ კი გამოედევნა ტიგრანს და დაიპყრო სომხეთი. აქედან წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ, დაიპყრო ალბანია, შეურიგდა ორკს და მძევლად გამოართვა მას შვილები. აქედან გასწიხ საქართველოს შუა გულში. რამდენიმე ომის შემდეგ არტაგსაც შეურიგდა. აქედან წავიდა სამხრეთ საქართველოში, დაიპყრო აჭარა და სამეგრელოს მმართველი ოლტაგი, მიტრიდატის და-

უენებუდი, ტუგეთ წაფეანა; მის ადგილას დასკა არისტარხი, თაკის მეგობარი. სამეგრელოდგან გაილაშქრა აფხაზეთში. მაგრამ აქედგან დაბრუნდა აფხაზეთულ აღბანიელთა დასამშვიდებლად. დაამშვიდა ესენი; მერე ლეკები დაიპყრო, დაბრუნდა სომხეთში, აქედგან სირიაში წავიდა.

საქართველოს ხალხისა უოგელთკის ეშინოდათ რომაელებს, ბერძნებს, სპარსელებს, ამიტომ რომ ამათზედ იყო დამოკიდებული მათი მიჯნების სიმშვიდე. თვით ჩვენი ხალხები იტავდნენ მათ მიწებს ჩრდილოეთის ველურების შემოსევისაგან. გარდა ამისა მაგარი ადგილ-მდებარეობა საქართველოსი, ქართველების სიმამაცე ომში, რომაელებს, ბერძნებს, სპარსელებს აწმუნებდნენ, რომ ან მეგობრული განწყობილება უნდა ჰქონოდათ ქართველებთან და ან დაეპყროთ საქართველო. ეს ორა რამ იყო ურაცხვით მტერთათვის მიზეზად განუწყვეტელი ომებისა და ბრძოლისა ქართველებთან.

ბარტომი.—წმი მირვანთან.—მირვანი II.—არშაკი.—დასავლეთი საქართველოსა ამ დროს.

არტაგის სიკვდილის შემდეგ (65 წ. ქ. დ. წინ.) გაჰეთდა ბარტომი იმავე წელში. ამ მეფემ მთელი თვისი სინოცხლე შესწირა საქართველოს კეთილ-დღეობას და განწყობილებას. განასლა ქალაქები, ციხეები და მდინარეებსა; მაგრამ ბოლოს მშვიდობიანობა დააჭრია მერვანმა (თარხანჯომის შეილმა), რომელმაც 33 წ. დაამარცხა ბარტომი მოკვლა და თვითონ გაჰეთდა.

მიწიან II-ის ათი წლის მეფობის განმავლობაში აწარმოებდა შესანიშნავი არ მარხდა. ეს მოკვდა 23 წ. ქ. დ-მდე. ამ წელში გამოეყო მისი შვილი ანბაკი. ამ მეფეებზე ბარტომიეით მთელი დრო გაატარა საქართველს შენებაში და მისი ქალაქების გამშენიერებაში. განხდა საქართველოში მდიდარი ქალაქები, მშენიერის შენობებით. სასწებს აშენებდნენ აგურით, თლილი ქვით, კირით და ქვუთამდნეს კრამიტით. *)

23 წ. წინ ქ. დ-მდე მოვიდა საქართველოში დიდძალი ჯარით ბარტომის ნათესავი ფარსმანი, გამოითხვა არშაკი საბრძოლველად, მოჰკლა და თვითონ გამოეყო.

ამ არეულობის დროს დასავლეთით საქართველო უფრო უარეს მდგომარეობაში იყო. 48 წ. მიტრიდატის შვილი ფარსმანი შემოვიდა კოლხიდაში, განაძევა არისტარხი და კოლხიდა შეუერთა თავის სამეფოს; ამის შემდეგ მიტრიდატი, შვილი მიტრიდატ დიდისა, გახდა მმართველად; მკრე ასსანდრი; 14 წ. ქ. დ-მდე პონტის სამეფო და კოლხიდა დაეპყრო პოლემონმა, ზენონ ლაოდიკიელის შვილმა.

*) ზოგი ერთნი, რომელთაც მოუხდათ ჩვენს ქვეყანაში შემოსვლა, გვარწმუნებენ, რომ საქართველოში ამ დროს მოიპოვებოდა კარგი გზები, საცა მანძილიდამ მანძილამდე მგზავრთათვის გამართული იყო სასტუმროები და საზოგადოდ ხალხი კეთილ-განწყობილებაში იყო (ესლარი).

V.

ფარსმანის ანუ ადერკის მეფობა (3 წ. ქ. დ-მდე, კიდრე
60 წ-მდე ქ. აქეთ.)

შემოერთება დასავლეთ საქართველოსი.—ფარსმანის ძმა მიტ-
რიდატი.—რადამისტი.—მისი მოკვლა.—ანდრია პირველ-წოდე-
ბული და სიმონ კანანიტელი საქართველოში.—საქართველო
ფარსმანის დროს.—60 წ. საქართველო ორად იყოფება.

გამეფების შემდეგ ფარსმანმა დაიპყრო სამეგრელო და
კლარჯეთი. 3 წ. ქ. დ. წინ რომის იმპერატორმა ტიბერიმ
პართიის მეფედ დასვა ტირიდატი და სთხოვა ფარსმანს, რომ
შემწყობა მიეტოვებინა; თავის მხრით დაჰპირდა, რომ მის
ძმას მიტრიდატს მისცემს სომხეთის სამეფოს. ფარსმანმა შე-
ასრულა ეს თხოვნა იმპერატორისა, მოჰკვლა სომხების მეფე
არშაკი და თავს ზარი დასცა სომხეთს. პართიის მეფე არტა-
შანი განჩინდა, შეგროვა დიდ-ძალი ჯარი და თავის შეი-
ლის ორგდის წინამძღობლობით გამოეზავნა ფარსმანზე. ძა-
გრამ ორგდი, შიშველ დაჭრილი ფარსმანისგან, მოკვდა და
ძოელი მისი ჯარი დამარცხდა. თვით არტაშანიც იძვია
რომაელებისგან. ამ ნაიჩად პართიის სამეფო ერგო ტირი-
დატს და სომხეთი მიტრიდატს, რომლებიც იუვენს ფარსმა-
ნის მთავრელობის ქვეშ.

მაგრამ მალე ტიბერი მოკვდა და გამეფდა კაიკალიგულა.
ამ დროს არტაშანმა კიდევ დაიბრუნა პართიის სამეფო და
მიტრიდატი, არტაშანის თხოვნით, გალიაში ჩასმული რომში
წაიყვანეს. მაგრამ ფარსმანის სიმძლავრემ იმდენად იმოქმედა

იმპერატორს კლაკდიზე, რომ ფარსმანის თხოვნით აზატია მიტრიდატს და დაუბრუნა მას სომხეთის ტახტი.

საუბედუროდ მალე ამათ შორის ჩამოვარდა უკმაყოფილება და ფარსმანმა განიზრახა მის მოკვლა; ამ დროს ფარსმანის შვილი ჩადამისტი სცდილობდა აქმაღა ხალხი, რომ გამეფებულიყო მამის ადგილას. ფარსმანმა რომ შვილის გული მოეგო, მისცა ჯარი და გავზავნა მიტრიდატზე იმ პირობით, რომ სომხეთის საჩუქარ დაეპყრო და გამეფებულიყო. ჩადამისტმა მოტყუებლობით და ცბიერებით მოჰკლა მიტრიდატი, დასოცა მისი ცოლ-შვილი და თვითონ გამეფდა სომხეთში. მაგრამ მალე პართიის მეფის ვალარგუზისაგან განდევნილ იქმნა და, რომის იმპერატორის ნერონის თხოვნით, ფარსმანისაგან მოკლულ. 58 წ. ქ. დ. აქეთ სომხეთში გამეფდა ტირიდატი. ფარსმანს ნერონმა აჩუქა სომხეთის ერთი ნაწილი ერთგულებისათვის.

40 წ. ქ. დ-ის შემდეგ ანდრია მოციქული და სიმონ კანანიტელი მარიაშ დედისაგან გამოგზავნილ იქმნენ საქართველოში, რომელიც ლეთის-მშობელს წილად ხვდა გასაქრისტიანებლად და გასწავთლებლად; ეს მოციქულები ტრაპიზონიდან მოვიდნენ აჭარაში და ხალხი გააქრისტიანეს. აქედან წავიდნენ მესხეთში, ტაოს-კარში, სამეგრელოში, აფხაზეთში და უკვლავ შეასრულეს თავისი ვალი. ხალხი ინათლებოდა, ანგრიკდა უწინდელ სალოცვებს, ამხობდა კერძებს. ეს არ მოეწონა ფარსმანს და დევნა დაუწყო მოციქულებს. ამიტომ ანდრია წავიდა ბოსფორში (ყირიმში), სიმონი კი მოჰკვლეს ნიკოპოლში. ასეთ ნაივად დევნიდნენ ქრისტიანებს, რომ მალე კიდევ უკვლამ დაივიწყა ეს სჯული.

ფარსმანი თავის დიდი ხნის მეფობის განმავლობაში

უფრო მეტ უურადლებას აქტეკდა შინაუჩს საქმეებს და ხალხის კეთილ-დღეობას. იმის დროს მცხეთა გაიზარდა, აშენდა. ფარსმანი მოკვდა 60 წ. ქ. დ. აქეთ. მისი სიკვდილის წინ მთელი საქართველო ორად გაიყო. მტკვრის მარჯვენა მხარე ფარსმანმა ერთს თავის შვილს მისცა, მარცხენა მეორეს.

VI.

ორ-გამგეობა საქართველოში.

(60 წლიდან 129 წლამდე)

ბარტომი და კარტამი.—ფარსმან I შვილები.—ფარსმან II.—აზორკი და არმაზელი.—ფარსმან III.—ომები სომხეთთან.—უთანხმოება ფარსმან III და მირდატისა.—სიკვდილი ორივესი.

ორ-გამგეობა მდგომარეობდა იმაში, რომ საქართველოს ჰქმართავდნენ ერთ-და-იგივე დროს ორი მეფე. ერთი ამათგანი სტსოვრებდა მცხეთაში ღ ჰქმართავდა ყველა ადგილებს მტკვრის მარცხენა მხრისას. მეორე იჯდა არმაზში და ჰქმართავდა მტკვრის მარჯვენა მხარეს. რომელიმე ამათგან რომ მოკვდებოდა, მაშინ მის ადგილას შვილი გამეფდებოდა. საზოგადო საქმეების განსახილველად ღ განკარგულების მოსახდენად ორივე ერთათ უნდა შეუჩილიყვნენ; ომთანობის დროს ერთი სამხედრო საქმეს განაგებდა, მეორე შინაგანს. კარტამი მოკვდა 60 წ., ესე იგი სამი წლის მეფობის შემდეგ. ამის მაგიერ ამავე წელს გამეფდა შვილი მისი, ფარსმანი II. ბარტომი მოკვდა 72 წ. ღ ამათ მოადგილე გახდა კაოსი, შვილი ბარტომისა. ესენი დაიხრცნენ 87 წ. ღ ამათ ადგილას გამეფდნენ აზორკი ღ არმაზელი; ამ ორის სიკვდილის დროს

ცნობილი არ არის. 103—113 წ. აზოროსი და ანთონის
შემდეგ მეფობდნენ ადრიანი და ამასანა. 113—129 მეფობ-
დნენ ფარსმან III და მირდატი I.

ამ დროს მოხდა რამი სომხეთთან. განდევნილი სომხე-
ბის მეფე არტაშესი დიდ-ძალი სპარსეთის ჯარით მოადგა სემ-
ბათის წინამძღოლობით სომხეთის მეფეს ერვანდს. ამას მიე-
შეკვლა ფარსმან II. სემბათმა სძლია ერვანდი, მოჰკვლა და
გამეთვლა არტაშესი. 87 წ. სემბათი გაემგზავრა ფარსმანის
ჯვარის დამოსაყრელად. მოტყუებით აიღო ციხეები არტანისი
და წუნდა. ამ დროს გარდაიცვალა ვახსა. ფარსმანმა მოი-
წვია ანთონი და აზოროსი, გადასცა მათ მეფობა და მოკვდა.

ახალ მეფეებმა მოაწვიეს რსები და მთიულე ხალხები და
88 წ. შეესივნენ სომხეთს და მთლად მოსწვეს და ააოხრეს.
მდიდარის განძეულით დაბრუნდნენ და დადგნენ იორის პირ-
ზედ. დაეწია მათ სემბათი. ასტუდა ბრძოლა და ქართველები
დამარცხდნენ. სემბათმა განულო მთელი საქართველო ქიზიუ-
დგან მოკიდებული, ვიდრე მესხეთამდე და გააოხრა ქვეყანა;
ძვერ დაბრუნდა შინ. ქართველები კიდევ გამაგრდნენ, ააშენეს
დანგრეული ქალაქები, ციხეები და ბოლოს შეესივნენ სომხეთ-
სა. სომხეთის მეფემ არტაშესმა დაახვედრა ჯარი თავის შვი-
ლის ფარსმანის წინამძღოლობით, რომელიც დაამარცხეს ქართვე-
ლებმა, ტუკუთ წამოიყვანეს და დამწვედიც დარჩელში. ბო-
ლოს შერიგდნენ ქართველები სომხებთან იმ პირობით, რომ
პარკელებმა დაუბრუნეს სომხებს ფარსანი და მეორეებმა მესხე-
თის ციხეები. ფარსმანი III. *) და მირდატი სსვა-და-სსვა

*) ფარსმანი იყო კარგი მეგობარი იმპერატორის ადრიანისა და
ამიჯომ მის სიცოცხლეშივე კალისგან ჩამოსხმული მისი სურათი
დასდგეს ბელონის ტაძარში მდ. კობრის ნაპირზე მეგობრობის და-
სამტკიცებლად.

სასიათისანი იუენენ. რამდენადაც პირველი ჭკვიანი ზ კეთილი-
იუო, იმდენად მეორე უჭკუო. მირდატმა მოინდომა ფარსმა-
ნის მოგება, მაგრამ გაუგეს ზ განაძეგეს საქართველოდგან.

მირდატმა ორჯელ სცადა სზარსელების ჯარით შემოსე-
ვა საქართველოში, მაგრამ ქართველებმა ორივე-ჯერ რომე-
ლების დახმარებით დაამარცხეს ზ განდევნეს. პირ-იქით ფარ-
სმანი დიდის ჯარით შეესია სზარსეთს, მაგრამ მირდატისაგან
მოწამლულ იქმნა. ქართველები დაბრუნდნენ, ამით გამოეღებნენ
სზარსეთის ჯარები, რომლებმაც დაიპრეს საქართველო ზ მე-
ფედ დასკეს მირდატი, მაგრამ მალე ფარსმან მესამეს შვილმა
აღამმა შეაგროვა ჯარები, ლახვზე დაამარცხა მტრები ზ მირ-
დატი მოჭკლა. ეს მოხდა 129 წ-ში. გამეფდა აღამი. ამით
გათავდა ორ-გამეობა საქართველოში.

VII.

(129 წლიდან 265 წლამდე)

მეფენი ამ დროისა.—მთიულეების შემოსევა და ამზასპის გაძლიე-
რება.—ამზასპს აღუდგნენ.—რევი.—გოტფების შემოსევა სამე-
გრელოში.—სიკვილილი ასფაგურისა.

აღამმა იმეფა სამ წელიწადს (129—132). ამის სიკვილილის
შემდეგ მისი შვილის ფარსმანის ძვირე წლოვანობის გამო 14
წელიწადს ჭმართავდა ქვეყანას აღამის დედა გადდანი. 146 წ-
გამეფდა ფარსმან IV. ამის შემდეგ ამზასპი II 184 წლიდან
188 წლამდე. მერე სომხეთის მეფის შვილი რევი. რევის
შემდეგ ვახე 213—231 წლამდე, ამის შემდეგ ბაკური; მე-
რე 246 წლიდან მირდატი II, მირდატის შემდეგ 262 წ-
აღვიდა ტახტზედ ასფაგური.

ადამის ღ თარსმან IV მეფობა იყო მშვიდობიანი; ამ-
ზას II მეფობის დროს დეკლეთიდგან ქართლს რსები შე-
მოესივნენ, აქედან გასწიეს მცხეთისკენ ღ შემოეჭრენენ მას.
ამზასშია მაშინვე შეატყობინა ერისთავებს ღ სთხოვა მოშვე-
ლება. თუთონ ვი გამაგრა ქალაქი მცხეთა ერთი წილი ჯა-
რით ღ მეორეთი წინ დაუხვდა რსებს საფურცლზე. მოსდა
შეტაკება. საღამომდის შეაჩერა მან რსების ჯარი. საღამოზე
დაბრუნდა მცხეთაში ღ გამაგრდა შიგ. ამზასში მტრე ჯა-
რი ჰყვანდა ღ უკვლა ელღდა მცხეთის აღებას. გათენდა. ის
იყო ბრძოლას იწყობდნენ, რამ მცხეთას მოვიდა ერისთავე-
ბის ჯარი. უკვლამ ერთად დაუწყეს ბრძოლა. რჩი დღის
ბრძოლის განმაკლებოში რსები სრულიად დამარცხეს ღ გან-
დევნეს.

მტრების დამარცხებამ ისე გამხსნევა ამზასში, რამ მა-
შინვე იგი დიდის ჯარით წავიდა ჩრდილოეთ-კავკასეთში
მტრების დასასჯელად: დაიმორჩილა რსეთი, განკლღ აფსაზე-
თამდე ღ დაიმორჩილა უკვლა მთიულეში.

როცა დაბრუნდა საქართველოში, თავის ჯარის კაცებს
მისცა ნება, როგორც სურდათ ისრე მოქცეულიყვნენ. მათ
თითქმის გაატყვეს ხალხი, რომელიც მოთმინებიდგან გამო-
ვიდა ღ სთხოვა ერისთავებს ამზასშის განდევნა. სამეგრე-
ლოს, რძისის, კლარჯეთის, წუნდის ერისთავებმა შირობა
შეჰქრეს ღ სთხოვეს სომხეთის მეფეს ვაგარშავს, რამ მას
ქართველ მეფედ დაესვა თვისი შვილი. ამზასში მოჰქლეს ღ
რევი გამოეღდა.

რევი იყო კარგის ხასიათის კაცი, სულ-გრძელი ღ
გრძობიერი. ამან აღკრძალა ადამიანის შესაწირავად მიტანა-
რეზე დიდი გავლენა ჰქონდა მის ცოლს სეფორას (ბერძნის

ქალს), რომლის სასსრუკრადაც მეფემ ააშენა კერში აფორდიტი. აგრეთვე წევი ღმობიურად ეპურობოდა თითო-ოცნულა ქრისტიანს, რომელნიც აქა-იქ მოიძებნებოდნენ. ამის მოადგილეებიც ისე სასტიკად არ სდევნიდნენ ქრისტიანებს, როგორც აქამდის.

233 წელში სომხეთის სამეფო, სადაც აქამდის მეფობდნენ მეფენი ანშაგიდების გვარით, დაემოწმებოდა ანდაშირს, ჰმანსეთის მეფეს.

258 წ. გოტოები ჩრდილოეთის მხრიდან მოვიდნენ შავი ზღვის ნაპირას, გააკეთეს გემები და 15,000 კაცითა გემგზავრნენ აფსაზეთისკენ. გადმოსსეს ჯარი ბიჭვინტას. ბიჭვინტა მშინ იყო მგარი ქალაქი ცისით, რომელიც აიღეს და განადგურეს. აქედან შეესივნენ სამეგრელოს და უგელა მოხვევს, დაანგრეს. მერე წავიდნენ ტრაპიზონში. ანდაშირის მოადგილემ საფარმა ძალიან შეაფრთხვა საქართველო. მირდატის მოადგილე ასფაგური მოთმინებიდან გამოვიდა და წავიდა მთიულეთში. ჯარების მოსაგრეობად, მაგრამ 265 წელში იქვე მოკვდა და მით ანშაგიდების შთამომავლობის მეფობა საქართველოში დასრულდა.

VIII.

სასსანიღების *) მეფობა, საქართველოში.

დესპანთა გაგზავნა საფორთან, — საქართველოს მეფედ ინიშნება მირიანი. — საფორის განკარგულებანი. — მირიანის საქმეები. — ოსების და ფრანკების მოძრაობა,

სპარსეთში სასსანიღების გამდიერებას დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველობაზე. საფორის გულის მოსატკებლად ქართველების ექისთაგებმა მაშინვე გაუტაცა მას სპარსეთში დესპანები და სთხოვეს შვილი მიეტა ქართველთა მეფედ; მით უქეტეს ეს უნდოდათ, რომ ასუგაგუჩის სიკვდილის შემდეგ ანაჰის დანა ანაჰიდების კვარდებან.

*) 226 წ. სპარსეთის მეფედ გახდა არდაშირი, შვილი სასანიისა. აქედან იწყობა სასსანიღების გვარის მეფობა სპარსეთში. არდაშირმა დაიპყრო მთელი მცირე აზია; დაამარცხა სრულიად რომის ჯარი, სომხების ჯართან შეერთებული. მთელი სომხეთი დაემორჩილა სპარსეთს. სომხეთის მეფის შვილი მცირე წლოვანი ტირიდატი გააქციეს რომში და დამალეს.

260 წ. თვით რომის იმპერატორმა მოიყვანა ჯარი სპარსეთზე, სადაც მაშინ მეფობდა შვილი არდაშირისა, საფორი. მაგრამ საფორმა დაამარცხა, თვით ვალერიანი დაატყვევეს და შებოროტილი გალიამა დაჰქონდათ ხალხის საჩვენებლად. ვალერიანის მაგიერ საფორმა დანიშნა უბრალო კაცი ანტიოქელი, ვილაც კირიდა, რომელიც მაშინვე შეეშინებულმა რომაელების ჯარებმა მეფედ იცნეს. რომს შიშის ზარი დაეცა. ვალერიანი შეწუნებული მოკვდა. მერე საფორმა მოსწვა ანტიოქია, ტარსი, კესარია. ამ ნაირად შეაძრწუნა და შეანძრია მთელი აზია და ევროპა.

დესპანებმა რომ მოახსენეს საფორს ქართველთა ხალხის სურვილი, მაშინ მან იკითხა: „სად არის ქალაქი მცხეთა, რამ სიდიდითა? შორს არაინ იქიდგან ქაზარკველნი ღ ოსები? რომელი გვარადგანაა საქართველოს მეფის ასული?“ საფორმა მიიღო რა პასუხი კითხვებზე, მაშინვე გამოემგზავრა საქართველოში, სადაც დიდი პატივი ჰქცეს. საფორმა უგულაფრით კმყოფილი დარჩა; დაუნიშნა ქართველებს მეფედ თავისი შვილი, შვიდი წლის მიწიანი ღ დაუმორჩილა მას აგრეთვე სომხეთი ღ მთიული ხალხი; ამის შემდეგ საფორმა მოახდინა განკარგულება, რომ დაენიშნათ გამდელი მიწიანისათვის ღ დროებით მმართველი საქართველოსა ღ წავიდა სპანსეთში.

მიწიანმა დიდი სიყვარული გამოიჩინა ქართული ენის, სჯულის, ხეულებების შესწავლაში. ამიტომ ხალხმაც შეიყვარა. პირველი დრო მისი მეფობისა იყო ძალიან შეფათიანი. მთიულები ხან დებენდიდგან შემოესკოდნენ ხოლმე საქართველოს, ხან დარბაღის უფლიდგან. მაგრამ მიწიანი უფელგან ესწრობოდა ღ იტკებოდა მტრებს. მიწიანობის დროსაც ის მოუსვენრად იღვწოდა საქართველოს ქალაქების, ციხეების, სალოცავების ასაშენებლად ღ გასაახლებლად; სხვათა შორის მან გაამშენიერა ფარნაოზის საფლავი.

ამავე მეფის დროს მოჰხდა შემოსევა საქართველოში ოსებისა 276 წ. ესენი შეესივნენ აფხაზეთიდან სამეგრელოს, აქედგან წავიდნენ კლარჯეთში, გააოხრეს აჭარობა ღ მერე წავიდნენ პონტში. რომის იმპერატორმა ტატიანამ გამოდგენა ესენი ღ თვით კავკასიონის მთების მიწში მოკვდა.

ამავე წელიწადს შემოსივნენ ფრანკები ჯერ კლარჯეთს, მერე სამეგრელოს. გააოხრეს უკვე გაოხრებული ქვეყანა ღ მერე ეკროპაში წავიდნენ ზღვით.

მეშინ წოდესაც საქართველო იყო თავისუფალი ქვეყანა, იმ დროს სომხეთი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში სპარსეთის სამფლობელოს შეადგენდა და დიდს ტანჯვაში იყო. 287 წ. რომის იმპერატორმა ტირიდატი (არშაკიდი) გამოსცხადა მეფედ სომხეთისა და გამომეზავრა აზიაში. ტირიდატს მიეგება დიდის სინაზულით მთელი სომხეთის ხალხი. ამან განდეგა სპარსელები და გამოეფა, მაგრამ სპარსეთის მეფემ ბარამმა შეაგროვა ეგელა თავისი ჯარები და დამარცხეს ტირიდატი. ეს კიდევ გაიქცა რომში. რომის იმპერატორმა დიოკლეტიანმა სრულიად დამარცხა სპარსეთის ჯარი: ამას შედეგი ის იყო, რომ აღადგინა სომხეთის სამეფო, მეფედ გასდა ტირიდატი. უფლება საქართველოს მეფეების დანიშვნისა მიეცა რომის იმპერატორებს.

იმპერატორმა დიოკლეტიანემ მიჩინის შვილი ბაქარი მძევლად წაიყვანა რომში, მიჩინი კი დაუნათესავა ტირიდატს: რვეს, მეორე შვილს მიჩინისას, შერთო ტირიდატის ქალი.

მიჩინმა კასეთში მმართველად დასვა რვეი, და განჯის მაზრაში კი სპარსეთის მმართველის ნათესავი — ფეროზი. ამ გვარად ორივე მეფეებს არ აწყენინა: არც რომის იმპერატორს, არც სპარსეთის ხელმწიფეს.

IX.

ქრისტიანობის შემოღება საქართველოში.

ვერთ თაყვანის-მცემლობა.—ცრუ-მორწმუნეობა.—ნმები ქრისტიანობის.—ზოგიერთ წრეების სურვილი ქრისტიანობის მიღებისათვის.—გაქრისტიანებული წრეები.—ქრისტიანობა რომის იმპერიაში იცნეს უმთავრეს სახელმწიფო სჯულად.

საქართველოში მე-IV საუკუნის დასაწყისამდე იყო წარმართობა, ურწმუნეობა. ქართველთა სჯული შესდგებოდა ეგვიპტელების, ბერძნების, სპარსელების სჯულებიდან; ესენი ისე იყვნენ შერეულნი, რომ ერთი-ერთმანერთი დაემსხინჯებინათ, ღ კაცმა არ იცოდა თუ ქართველები რომელი საწმუნეობისა იყვნენ. ხალხში გავრცელდა ცრუ-მორწმუნეობა. ყოველი დიდი ხე, ქვა, კლდე ღ ამ გვარები ქართველების ღმერთები იყვნენ. ეს ცრუ-მორწმუნეობა ისე ღრმად ჰქონდათ ძვალ-რბილში გამჯდარი, რომ ხალხში აქამდის არის დარჩენილი შინა კვალი.

ამ უსჯულოების დროს, ერთმა ურამმა, ელიოზმა მოიტანა წილად ხდომილი კვარონი ქრისტიანი მცხეთაში ღ მოუთხრო ხალხს ამბავი დიდს მოციქულზე —მესსიასზე. ამ სმებმა მეფე ფარსმანამდე მიაწიეს. ფარსმანს უნდოდა კვართი ხელში ჩაეგდო, მაგრამ ელიოზმა დამალა. ამის გარდა საქართველოს ურბებს მოსდიოდა ურასიტანიდან წერილები, რომლებშიაც ატეობინებდნენ აჭაურებს ამბებს ქრისტიანზე. ელიოზმა მიიღო წერილი მღვდლის ანასიგანს. ანასიგანს, რომ

ღუთის მოკლენილი უმაწვილი აღიზარდა, ჭასაკში მოვიდა, ესლას ამბობს — ღუთის შვილი ვარო. ჩვენი ხალხი ემზადება მის მოკვლას, რომ აღასრულოს მცნება მოსესი. ელიოხი და ამხანაგი მისი ლონგინოზ კარსნელი წავიდნენ იერუსალიმში, სადაც ნახეს ჯვარ-ცმული ქრისტე და წამოიღეს მცხეთას წილ ხდომილი კვართი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი.

დიდი გავლენა ქართველებზე ჰქონდა აგრეთვე ანდრია და სიმონ მოციქულების მოსვლას. აგრეთვე ეპისკოპოსებს: კლიმენტის და პალმს (ეს იყო მეგრელი), რომელნიც რომიდგან განდევნილ იყვნენ მცირე აზიაში. ასე რომ სამდენათაც ქრისტიანობა ვრცელდებოდა და ედებოდა ხალხს, იმდენად ურწმუნოება გადიოდა და მტარდებოდა. მიიჩნა მეთვის მეთობის დროს კი თვით სასახლე შიან მოიღვა ფეხი.

ქრისტეს ამადლების შემდეგ მისე მოციქულები, ქრისტეს დარბევებისამებრ, მოედგნენ მთელ ქვეყნას, რომ გავრცელებისათ სწავლა და სჯული თავის მასწავლებლისა. უკელაზე მეტი იღვანა ქრისტიანობისათვის მოციქულმა პავლემ, რომელმაც მოიარა მთელი მცირე აზია, მაკედონია, საბერძნეთი და იტალია და, თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანობის მოღვაწეთ, მაგრამ მან მანც უკვლავ დაარსა ქრისტიანობივი საზოგადოებანი (წრეხი). ეს წრეხი ერთდებოდნენ და ერთმანეთს შეულოდნენ უკველს უბედურებაში და დევნაში. მოციქულების შემდეგ ქადაგება დაიწყო მრავალმა სხვა განათლებულ პირებმა, რომელთაც აგრეთვე სასტიკად სდგენდნენ. ამ გვარი დევნა იყო იმ დრომდის, მინამ არ გამეფდა კოსტანტინე დიდი, შვილი კოსტანტია ქლორისა. ამის გამეფებამდე თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანებს, მაგრამ მანც ქრისტიანობა ძალიან გავრცელებულიყო და ქრისტიანები გამრავლებულიყვნენ.

კონსტანტინე პირველი იყო მმართველი მხოლოდ გალ-
ლიისა. 312 წ. შეაგროვა ჯარები (გალები) & გამოაცხადა,
რომ ის მიდის რომის დასაპყრობლად & ქრისტიანობის და-
საფარავად დევნისაგან. მის ბაიზანტსე გამოჭრილი იყო ჯვარ-
ი. ეს ჯვარი წინ მიუძღოდა ჯარს. ამ დროს რომში იმპე-
რატორად იყო მაქსენცი, რომელიც სდევნიდა ქრისტიანებს.
ამის ჯარში ბევრი ქრისტიანი იყო. გაიგეს თუ არა კონსტან-
ტინეს დაპირება, ქრისტიანი ჯარები & ხალხები გადაუდგინენ
მაქსენცს & მიემხრნენ კონსტანტინეს. დამარცხდა მაქსენცი &
გამეფდა კონსტანტინე, ამასთანავე დაემხო წარმართობა & გაი-
მარჯვა ქრისტიანობამ. ქრისტიანობა მიეცა დიდ სიხარულს.
თვით კონსტანტინე დიდი, მისი ცოლი ფაუსტა, დედა ელე-
ნე, სიდედრი— ევთროპია, მთელი მისი სასახლე & ჯარი თა-
ნაგრძობას უცხადებდნენ ქრისტიანებს & მოწაწილებას იღე-
ბდნენ მათ სიხარულში. ამის შემდეგ აშენდნენ მშვენიერი ეკ-
კლესიები, მღვდელ-მსახურნი გამრავლდნენ & ქრისტეს სჯული
გავსდა მთავარ-სჯულიად მთელს რომის იმპერიაში. ამ მდგომარე-
ობაში იყო ქრისტიანობის საჭმე საქართველს გაქრისტიან-
ებადღე.

X.

ქრისტიანობის მიღება ქართველთაგან.

წმ. ნინო.—მისი ღვინა.—მოსვლა ნინოსი საქართველოში.—
ორმეზდის და ზადენის დღესასწაული.—ქადაგება ნინოსი.—
მირიანის განათლება.—მეფის განკარგულება.—განათლება ქარ-
თველებისა.—ნინოს ქადაგება სხვა ადგილებში.—საქართვე-
ლოს ეკლესია ემორჩილება ანტიოქიის საპატრიარქოს.—გა-
ვლენა ქრისტიანობისა ქართველებზე.—გავლენა საერო სა-
ქმეებზე სამღვდელთა პირებისა.

ნინო იყო კოლხასტრიდგან, კაპპადოკიის ქალაქიდან, შვი-
ლი ღვთის მოშიშ ჯ კეთილ-მოწყმუნე მშობლებისა. პატა-
რარობისასვე დაიბადა. ბიძა მისმა მიიყვანა იერუსალიმში ჯ
ქადაგებდა აღსაზრდელად საზრდას, ბეთლემელ ქალს, რომელიც
ეკლესიაში მსახურებდა. ნინოს კარგად შესწავლილი ჰქონდა
ქრისტეს სწავლა, როცა იერუსალიმში მოვიდა ერთი დედაკა-
ცი ჯ ხმა დააგდო, რომ იმპერატორის კოსტანტი ქლორის
როლს ელენეს ჰსურს. მიიღოს ქრისტიანობა. ნინო, პა-
ტრიარქის ნება-დართვით, გაემგზავრა იმ დედა-კაცთან ერთად
რომში, მოვიდა აქ ჯ მონასტერში შევიდა. ამ მონასტერში
სცხოვრობდნენ ჯ სწავლობდნენ 50 ქალი, ამათ რიცხვში
მშვენიერა რითსიმეც კრია.

დიოკლეტიანმა რომ გაიგო მშვენიერება რითსიმესი,
მოინდომა მის ცოლად შექთვა. ქალებს თავს ზარი დაეცათ
ჯ ეკლესია გაიქცნენ. ნინომ აიყვანა რითსიმე ჯ გაიანე ჯ გა-
მოიქცა სომხეთში. სომხეთის მეფემ ტიჩიდატმა აზოკა რით-

სიძე ჭ კაიანე ჭ დასოცა, რადგან მათ არ მოინდომეს დი-
კლეტიანეს ცოლობა.

ნინო პირველად იმალებოდა ჩრდილოეთ სომხეთში: მე-
რე მეორე წელიწადს, ივლისის თვეში, ის მოვიდა საქართვე-
ლოში. ნინო ჯერ მოვიდა ჯავახეთში. აქ გამოიკითხა მცხე-
თა. — მეთევზეებმა მას მისცეს საჭმელი. — პური. ჯავახეთის
ასალ-ქალაქიდან მოვიდა ქალაქ ურბნისში. ურბნისიდან, რამ-
დენიმე დღის შემდეგ, დიდ-ძალ ხალხთან ერთად მოვიდა არ-
მაზში, სადაც მოაწყდებოდა ხალხი ყველა კუთხიდან რამე-
სდის ჭ შადენის დღეობაზე.

ხალხის ცრუ-მოწმუნეობამ ააღელვა ნინო. იგი დიდის
სიმწუხარით უყურებდა იმას, რაც ხდებოდა მის თვალ-წინ. —
სთხოვა ნინომ დმურთს, რომ მისთვის მიეცა ძალა ამ წარმართ
ხალხის ჭეშმარიტ გზაზე დასაყენებლად. შუა დღისას ასტყდა
დადა ქარიშხალი სეტყვით ჭ მთელი მლოცავი ხალხის გუნდი გა-
ნახნია. ამის შემდეგ ნინო დასახლდა მცხეთაში. დაიწყო ქადა-
გება ჭ ხალხის სწავლა ჭ ავად-მყოფების კურნება სხვა-და-
სხვა წამლებით ჭ ჯვრით. პირველი მოწაფე მისი იყო აბია-
თარი ჭ მისი ცოლ-შვილი, აგრეთვე ზოგოერთი მეფის კარის
კაცები ჭ თვით მირიანის მეუღლე ნანა, რომელიც მოაწინა
ნინომ დიდი-ხნას სწეულებისაგან. მირიანა გაკვირვებული იყო,
რომ ცოლი მოუჩნა. მოიწვია ნინო ჭ დიდ-ხანს ემუსაიფა
ჭრისტეს სჯულზე.

ბოლოს მირიანმა გამოიწერა საბერძნეთიდან მღვდლები
ღ მთელის თავის ხალხით მოინათლა. იქ, სადაც იყო რ-
მუსდის კერძი, დასდგეს სის ჯვარი ჭ ხალხი მას თაყვანსა
სტემადა. იქ, სადაც იყო მეფის ბაღი (მცხეთაში), დაიწყო
შენება პირველის ეკლესიისა. რომის იმპერატორმა კონსტან-

ტინე დიდმა დიდის სინარულით მიიღო მიჩანისა და ქართველების განათვის ამავე და მაშინვე მიუკვლავდ მყოფი ბაქარი, შვილი მიჩანისა, განთავისუფლა.

ნინო განსარებული საქმის ამგვარად წარმატებისა-გამო, წავიდა სხვა საქართველოს ადგილებში და ეველგან ასწავლიდა და უქადაგებდა ხალხს. მალე მოაქცია ეველანი ქრისტიანობაჲს. მის სწავლას გაკლენა ჰქონდა მთიულ ხალხშიაჲც.

შვიდი წლის შემდეგ (325 წ.) საქართველოს ეველსია მიეწერა ანტიოქიის სინატრიარქოს.

ამ წინაჲდ მოხდა ქრისტიანობის მიღება ქართველებისა. ქრისტიანობამ მჭიდროდ შეაერთა ქართველები. ჩამოაგდო მათში სიყვარული.

XI

ქრისტიანობის მიღებიდან ვიდრე ვახტანგ გორგასასლანამდე.

გამგზავრება მიჩანისა იერუსალიმში.—გამეფება ბაქარისა.—სკოლები.—ომი სპარსეთთან და სომხეთთან.—მეფობა მირდატ III.—მეფობა ვარზბაგურისა, ტირიდატისა, ფარსმან V და მირდატ IV.

ქრისტიანობის მიღების შემდეგ მიჩანისა გაემგზავრა იერუსალიმში ღვთას საფლავის თაყვანის-საცემად. მივიდა იერუსალიმში და იმპერატორის ნება დატოვით ააშენა თავის საკვანო ტაძარი ანტიოხისის კვარისა. იქიდან რამწამ დაბრუნდა, კახეთი შემოუერთა თავის სამეფოს, რადგან მისი მმართველი რევი გარდაცვლილიყო. თვითონაც გარდასცა მეფობა ბაქარს და მოკვდა 342 წელში.

ბაქარმა მამაზე ნაკლები სიკეთე არ დათესა საქართველოში. მოიწვია სახერმეთიდგან ნასწავლი კაცები; ეკვლევიებთან ერთად ააშენებინა სკოლები. ეს ნასწავლი კაცები სკოლებში ასწავლიდნენ ყველა საგნებს ქართულს ენაზე; აგრეთვე ვალდებულნი იყვნენ ესწავლებინათ ბერძნული და ასსირული ენებიც. ყველგან ბაქარის ბრძანებით ააშენეს მრავალი ტაძრები, რომლებშიც დააყენა უკეთესნი მქადაგებელნი საწმინტოებისა. მათ წყალობით ძალე ქრისტიან სჯული მიიღეს აფხაზებმა, ხევსურებმა და კავკასიის სხვა ხალხებმაც.

ბაქარის სიკვდილის შემდეგ გამოეფა შვილი მისი მირდატი III 364 წ. ამის მეფობა იყო მშვიდი და მეგობრული კაპშირით შეზავებული რომის იმპერატორთან, რომელიც კმზადებოდა სპარსეთთან საომრად. ამის შვილის ვარზაგურის მეფობის დროს სპარსებმა დაიმორჩილეს ბერძენი ადგილები და სთხოვეს რომლებს და ქართველებს, რომ ყოველ წელიწადს მათთვის ხარკი ეძლიათ. ვარზაგური შიშისაგან კახეთის ხევი დაიძალა, თუძცა მას სთხოვდნენ მისი ერისთავები და სომხები სპარსებთან შებმას. სპარსეთის ჯარი ამასობაში შემოვიდა საქართველოში; ამით თბილისში სოლოლაკის გორაზე ააშენეს ციხე სახელად „შურის ციხე“, რომელშიაც დააყენეს თავისი ჯარები. ხალხი შეავიწროვეს და ხარკი დაადვეს. სპარსელები იმ დრომდის იყვნენ საქართველოში, მინამ მეფე ქართველთა არ დაჰპირდა ხარკის მიცემას და არ დაუთმო მათ აღმოსავლეთი ნაწილი კახეთისა, აგრეთვე განჯის მარჯა (არანი) და მძევლად არ მისცა თურქების შვილები.

რომის იმპერატორს არ მოეწონა ყოფა-ქცევა ვარზაგურისა. დაიპყრო კლარჯეთი არსიანამდის და მმართველად დასვა თავადი სავრომათი. სპარსეთის მეფეს ეწვიან ეს. დიდ

ძალი ჯარით დაეცა რომაელების ჯარს, დასრულა ისინი ღ გან-
დევნა საეროძითი. 393 წ. მოკვდა ვარზაზაკური, რომელსაც
დაწინა სამი მცირე-წლოვანი შვილი. გაძეოდა მასი სამე რევის
შვილი, ტრდატი. ამის მეფობაში არა მომხდარა-რა შესა-
ნიშნავი.

405 წ. ტრდატის სიკვდილის შემდეგ გაძეოდა შვილი
ვარზაზაკურისა ფარსმან V. ამან საქართველო განთავისუფლდა
სპარსეთის გავლენისგან ღ ხარკი აღარ აძლია. მკვრი
სამი წლის შემდეგ მოკვდა ღ 408 წ. გაძეოდა მძა მისი
მირდატი მე-IV. ეს იყო ამაყი ღ თავ-მოყვარე ვადი. არა
სცდილობდა, რომ საქართველო დაეცვა სპარსებისგან, რომ-
ელთაც უარი უთხრა ხარკის მიცემაზე. სპარსეთის მეფე გან-
რისხებულა 410 წ. წამოვიდა ღ ერთ შეტაკებაში დაამარცხა
მირდატი ღ ტყვე ჰყო, მოიარა მთელი საქართველო, დაწ-
გრია ეკლესიები და გააოხრა ყველაფერი. მეფის სასლობა ღ
სამღვდელოება გაიქცნენ კაცხის ხეში. მირდატი გაგზავნეს
ბაღდადში ღ იქ მოკვდა. საქართველო საშინელ მდგომარეო-
ბაში ჩავარდა.

უთაობა.—არჩილ.—მირდატი V.—უკანასკნელი დრო გორგ-
ასლანამდე.

სპარსების შემოსევის შემდეგ საქართველოს არა ჰყოლია
მეფე და მმართველი სამი წლის განმავლობამდე. 413 წელს,
როცა სპარსელებს სხვა ხალხებთან ომი აუტყდათ, ქართვე-
ლებმა გაამეფეს არჩილი, შვილი მირდატი IV-სა. ამან მეგობ-
რული განწყობილება დასდო საბუჩქინეთის იმპერატორს ღ ეკ-

კლესიების შენებას და გასუფთავებას დაიწყო. ეკლესიები სამსუ იყვნენ მოგვებით, რომელნიც სპარსელების შემოსევის დროს დაეპყვიდნენ შიგ. მოგვთა უზიგლეს აჩნილს. აჩანის და ადირბეჯანის მმართველები დაეცნენ ქართველებს, მაგრამ აჩნილმა დამარცხა და წაართვა დიდ-ძალი ალათი.

434. წ. აჩნილი მოკვდა და გაქეფდა მისი შვილი მირდატი V, რომელმაც შეირთო ქალი ბარზაბოდისა, სპარსეთის მეფისა და ამ ნაირად ჩამოაგო მეტობრობა ორ სასულეძეოთს შუა. მაგრამ ძალე მოკვდა ბარზაბოდი და ავიდა სპარსეთის ტახტზედ იეზდიგერდ II, რომელიც დაეცა ბერძნების ჯარს ნიზიბისში და განდევნა იქიდან; მეტე ადირბეჯანის მმართველს უბრძანა დაეპყრო სომხეთი და საქართველო და დაეყენებინა იქ მრავალი მოგვები და ამასთანავე წერილით მიიწვევდა ქართველთა და სომხთა ჯარებს ხორასანში, გუზნების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამასობაში მოკვდა (446 წ.) მირდატი V, რომელსაც დარჩა 7 წლის ვაჟი ვასტანგი.

თუძცა სპარსელები დიდად აბრკოლებდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას საქართველოში, თუძცა ეკლესიებს, სკოლებს ანგრევდნენ და მოგვებს უყენებდნენ ქართველებს, მაგრამ მაინც ქრისტიანობამ მოიღვა მკვიდრი ფესვები საქართველოში ამ ერთი საუკუნის განმავლობაში.

ამავე დროს შემოიღეს საქართველოში ახალი ასოები— ხუცური, რომელიც მოიგონა მესრობმა ჯაყელის შემწეობით. ამ ასოებზე სწერდნენ და სთარგმნიდნენ სამღვთო წიგნებსა.

XII.

შეფობა ვახტანგ გორგასლანისა, მიწდაც მე-V შეილისა.

უმაწვილობა ვახტანგისა და მისი აღზრდა.—მდგომარეობა საქართველოსი ვახტანგის გავაუკაცობამდე.—მტრების შემოსევა.—ბერძნები იპყრობენ აფხაზეთს.—ომი ვახტანგისა ოსებთან და ჩერქეზებთან.—ვახტანგი ცოლად ირთავს სპარსეთის მეფის ასულს.

დაბადებისა-თანვე ვახტანგი აღსაზრდელად მისცეს ქართლის ერისთავს ჭ საქართველოს ჯარის წინამძღოლს, საურმაგს. ამის სიკვდილის შემდეგ ზრდიდნენ ვახტანგს ჯარის ასალი წინამძღოლი ჯუნშერი ჭ მთავარ-ვახტანგისი შიხელი. ამათგან ვახტანგი, კარდა ფიზიკური განვითარებისა, სწავლობდა ღვთის მეტყველებას ჭ სსვა სანებს; ამთვე ჩაუნერგეს გულში დაობლებულს მომავალს მეფეს ღრმა სიყვარული ქართვკლთა ერისადმი.

ვახტანგ იზრდებოდა ჭ სამეფოს ჭმართავდა მისი ღედა —სუნდუხტა—ცხრა წელს (446 წლიდან 454 წლამდე). ამ ღროს განმავლობაში ღიდა უბედურებანი ეწვია საქართველოს: ვკრ ერთი რომ სპარსეთის მეფემ იუზდიგერდმა, რომელმაც სრულიად დაამხრ ჭ დასუსტა სომხეთის სამეფო, მოინდომა ამ გპარადგმ საქართველოს გაუბედურება. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ქართველები ქრისტიანობას თავს არ ანებებდნენ. საქართველოს დატბევა მინდობილი ჭქონდა აღიწიქუანის მმართველს, ბარზაბდეს. მაგრამ სუნდუხტამ—ბარზაბდის ქალმა—შეაბრდა მამს თავი თვისი ჭ საქართველო და, თურცა

მან არ აღასრულა თავის მიერ სურვილი, მაგრამ მანც საქართველოში გამოგზავნა ზორბასტრის სჯულის მღვდლები — მოგონი, რომელნიც მოწიწებით შეუდგნენ ამ სჯულის გავრცელებას ქართველებში. მეორეთ, 449 წელში შემოესივნენ ოსები საქართველოს, ააოხრეს ქართლი & დიდ-ძალი ხალხი ტუვე ჭყვეს, სხვათა შორის ვახტანგის დაც. მერე შეესივნენ ალბანთა (გაღმა მხარეს), გააოხრეს ქვეყანა & დაღისტანში გადავიდნენ, აჭედგან დაბრუნდნენ თავის ქვეყანაში. 452 წელს ბერძნებმა დაიპყრეს აფხაზეთი & ერთი ნაწილი სამეგრელოსი.

ამასობაში ვახტანგი შეიქმნა 15 წლისა & 454 წელში გამეფდა. ეს იყო ჯან-მრთელი, მაღალი & ლამაზი ემწივილი გაცი. ვახტანგმა პირველსავე დღეს თავის სატახტო სიტყვაში გამოაცხადა, რომ უეჭველად სამაგიეროს გადაუხდის ოსებს & მეგობრული განწყობილობა ექნება სხებრძნეთან & სპარსეთთან. 455 წელში სრულიად დამზადებული იყო ვახტანგი საომრად. მის ჯარში იყვნენ მოწვეულნი ქართველების გარდა ყველა ის ხალხები, რომელნიც დაჩაგრულნი იყვნენ ოსების შემოსევისაგან; მდინარე არაგვის პირზედ, მუხრანის მიხედობაში, ახალ-გაზდა ვახტანგმა დახვდა თავის ჯარებს & ძალიან გაუსარდა, რომ მეომარნი მიეგებნენ აღტაცებით & გარჯის მოწყობილობით. შვიდ დღეს იმარხულეს ჯარებმა & ილოცეს, მერე ვახტანგმა სამეფოს მმართველად დასვა თავისი დედა, & თითონ გაემგზავრა დარიალის ყელიდგან ოსეთისკენ. ეს ყელი გაემგრებინათ ოსებს. ომი დაიწყო ორთა შუა (ПОЕДИНОБЪ) ბრძოლით; თვით მეფე ვახტანგმა გამოიწვია გამოჩენილნი მებრძოლნი: თარხან ქაზარეკელი & ოსი ბაყათარი & ესენი დასძლია. მერე ჯარს უბრძანა შეესეოდნენ მტრებს. შეშინებული ოსები გაიქცნენ, ქართველები გამოადევნენ & ააოხრეს მათი

ქვეყანა. ვასტანგმა დაამარცხა ქაზარეკელი, ჰეჩენგები, გაიან-
ჩა მიწა ოსებისა, ჩეჩქელებისა, გაანთავისუფლა თავისი და ღ
უგელანი ტუვეთ წაყვანილნი ქართლიდგან, წაართვა მრავალი
ცხენი და სხვა საქონელი და აიხსრეთიდგან საქართველოში
დაბრუნდა.

დაბრუნდა თუ არა, მაშინვე გაუგზავნა სპარსეთის მე-
ფეს, ორმუზდს, იუსდიგერდის შვილს, დიდძალი საჩუქრები
და სთხოვა ცოლად ქალი. ორმუზდს იამა გულგუთილობა და
გმიწრული მოქმედება ვასტანგისა და შეუსრულა მას სურვილი.

მდგომარეობა საქართველოს დასავლეთის ნაწილებისა.— ვინმე
გუბაძე.— ვასტანგის ომები ბერძნებთან.— შავი ბერძნებთან.—
სპარსეთის ჯარების დაზოცვა.— სპარსეთის მეფე უწყრება ვან-
ტანგს.— მოგვების განდევნა საქართველოდგან.— სპარსელების
შემოსევა.— ბერძნების მოშველება.— შავი ქართველთა სპარსეთ-
თან და საბერძნეთთან.

მერთხე საუტუნის დამლეკს ჩვენ ვიცით, რომ კლარჯე-
თის, ოძისის და წუნდის საერისთავოები დაპყრობილნი იყვნენ
ბერძნებისაგან. 452 წ. ვილაც გუბაძემ მოინდომა გამეფება,
რისკამო შეაერთა ეს ხალხები და ლაზიკის სამეფო დაამყარა.
ბოლოს ისე გაძლიერდა, რომ მოინდომა სვანეთში შესევა.
ამასობაში ბერძნებმაც მოინდომეს სპარსეთის დასავლეთი მიჯ-
ნების დაჭრა.

სპარსეთის მეფემ ორმუზდმა გამოუგზავნა ვასტანგს თავისი
ჟარები და სთხოვა ბერძნების წინააღმდეგ ბრძოლა და-

ეწეო. ვახტანგსაც ეს უნდოდა. მეფეს მოეშველენ სამსებიც. ვახტანგი ჯარით მიადგა ციხე კარახზოლს, მაგრამ ვერ აიღო. შემოაწიოთა ერთი ნაწილი ჯარი და მეორეთი გაემგზავრა პანტიში (ლახისტანში). გუბაძე შეშინებული 466 წ. გაიქცა კოსტანტინოპოლში მეფე ლეონ დიდთან. ვახტანგმა აიღო ანზინობრი, ეკლესია, სტერი და დაატყვევა კაი ძალი ხალხი, ხსკათა-შორის მღვდლებიც, რომელთაც მოეპყრა პატივით და გულ-კეთილად; ბევრნი ამთგან განთავისუფლდა. ციხეში დამწყვდეულ ხალხს ძალიან მოეწონა ვახტანგის კეთილ-გულობა და მოინდომა მასთან წავა. ციხის მცხოვრებლებმა ვახტანგს საჩუქრად მიართვეს 1,000 ლიტრა ოქრო და 500 ნაჭერი ძვირ-ოვასი ფარჩუელი.

იმპერატორმა ლეონმა ატრეტვე მოინდობა დაწავება ვახტანგთან მხოლად იმ პირობით, რომ სპარსთა ჯარი გაეწვიოთა. მეფე დათანხმდა. გააწავლევს ქართველთა ჯარები სპარსელების ჯარებისაგან და ბერძნები დაეცნენ სპარსელებს. ესენი დამარცხდნენ, მაგრამ ვახტანგი თავის-თავის გასამართლებლად სპარსეთის მეფის წინაშე დაეცა დაღალულ ბერძნების ჯარს და სრულიად დამარცხა ისანი და განდევნა შავ-ზღვის ნაპირებისკენ. ლეონი, რომელიც ის იყო პანტიში მოსულიყო, ძალიან გაჭკვირდა ვახტანგის ამ გარი ყოფა-ქცევით, მაგრამ ვახტანგმა ამ ბრძოლის მიზეზი გადააბრალა ბერძნების ჯარების წინამძღოლს — პოლიკარტოსს. შეიკრა წავი ლეონს და ვახტანგს შუა. ამ წავით ვახტანგს დაუბრუნდა ყველა დასაგლეთის ნაწილები საქართველოსა, გუბაძე განდევნილ იქნა კოსტანტინოპოლში და ვახტანგი დაინიშნა ლეონის ასულზე, რომელსაც მზითვად მიეცა აფხაზეთი.

წავის შემდეგ ვახტანგმა მოიარა თავისი ახალი ქვეყნები,

ასქენა მათში მონასტრები, ჩამოაგდო წესიერებანი და გამა-
რჯკებული დაბრუნდა თავის სატასტო ქალაქში.

კახტანგი ამის შემდეგ ძალიან ცუდად ეპყრობოდა სა-
ქაროველოში მეოფე სპასკელებს და მოგებებს. სპასკეთის მე-
ფეს არ ეტყენიანა მეფის ამ გარნი ქტევა სპასკეთის ჯარების
გაწვევების შესახებ და უფრო მეტად ზავი და დამეკობრობა
საბეკძნეთთან. ახლად გამეფებული სპასკეთის მეფე — ფირუზი
(ძმა ორმუზდისა) დიდძალი ჯარით დაეცა სომხეთს და ალბა-
ნიას, გააოხრა ეს ქვეყნები და შემოესია საქართველოს.

კახტანგმა სთხოვა მოშველება ლეონს, რომელმაც გა-
მოუგზავნა 80,000 კაცი. საქართველოში სპასკელების ჯა-
რებს დაუხვდენ მაგარი ცისკები და სრულიად წინ კერ იწვე-
დნენ. ფირუზმა გაიგო თუ არა, რომ ბეკძნების ჯარები
მოკიდნენ, მაშინვე შერიგება სთხოვა კახტანგს იმ პირო-
ბით, რომ მოგებებისთვის ნება მიეცა საქართველოში ციცილ-
თაყვანის-მცემლობა გაეკრძალებინათ. კახტანგმა არ მიიღო
ეს პირობა. მაშინ ფირუზმა გამოუგზავნა კახტანგს ძვირ-
ფასი საჩუქრები, ძვირფასი სამეფო გვირგვინი და იწვევ-
და შერიგებაზედ მოსალაპარაკებლად. კახტანგმა მიიღო ეს
საჩუქრები და თავის მხრით გაუგზავნა მას 500 მონა და
1000 მხეკალი, 500 ძვირფასი ფარჩა და მერე მიეცა ფი-
რუსს.

ამ ზავის ძალით საქართველო სრულიად თავისუფალ და
სპასკეთისაგან დამოუკიდებელ სამეფოდ შეიქმნა და ეს ზავი
დაგვირგვინდა მით, რომ ფირუსს კახტანგმა მიათხოვა თა-
ვისი და. კახტანგისავე შუამავლობით საბეკძნეთმა და სპას-
კეთმა შეკობრული ზავი შეკვრეს ურთიერთ-შორის.

ამ ხაზში გავლენა ჰქონდა საქართველოს კრს კანტანგ
მეფის დროს მაშინდელ უძლიერესს ხალხების ცხოვრების
მიმდინარეობაზე.

საქართველოს მდგომარეობა.—ვანტანგის იერუსალიმში გამ-
გზავრება.—ომი ინდოსტანში.—სასულიერო საქმენი.—მოსკლა
საქართველოში 13-თა სირიელ მამათა.—ვანტანგი ირთავს
ლეონის ასულს, აშენებს ქალაქ თბილისს.—სპარსელების შე-
მოსევა.—სიკვდილი ვანტანგისა.

შემოთარგმნული და განთავისუფლებული საქართველო
კანტანგმა გაჭყეა ათ საერისთაოთ, ერისთავებად დასვა გამ-
ჩენილნი თვისნი სარდლები. მერე გამოეთხოვა თავის პაწაწი-
ნა შვილს, დაჩის, და 10,000 უკეთეს ჯარით გაემგზავრა
სალოცავად იერუსალიმში. იქიდგან წავიდა სპარსეთში. სპარ-
სეთის მეფემ გაიყოლია ინდოსტანში სხვა-და-სხვა ხალხების
დასაპყრობლად. აქედგან სხვა განსეულთა შორის დაბრუნები-
სას მოიტანეს ქართველებმა აბრეშუმის ჭიის თესლი.

როცა დაბრუნდა ვანტანგი საქართველოში, ჩვენი ეკლე-
სია სრულიად განთავისუფლა გარეშე საპატრიარქოს დამ-
კიდებულებიდან. დაწესა საკუთარი საპატრიარქო, რომელსაც
შეადგენდნენ თორმეტი საეპისკოპოსო ერთის პატრიარქის
დამოკიდებულების ქვეშ. აგრეთვე საბერძნეთიდან გამოიწერა
სამღვდელთა პირნი, რომელთაც მოუყვანეს ცოლად ლეონის
ასული.

ამავე დროს სირიიდან მოვიდნენ ცამეტი მამანი

(ბენი), რომელთაც ააშენეს მონასტრები. *) ამ მონასტრებში ეს წმინდანნი ასწავლიდნენ ხალხს და ღრმად უნეგავდნენ ქრისტეს სჯულს, ასე რომ ცეცხლთ-თაყვანის-მცემლობას თითქმის სრულიად შემოკევეცა ფრთები.

მეფე ვასტანგსვე ეკუთვნის თბილისის აშენების დაწყება. გარდმოცემა გვეუბნება, რომ ის ადგილი, სადაც ესაა თბილისია მოშენებული, წინეთ იყო მოცრული დიდის უტეხარის ტყით. ამ ტყეში ერთხელ მოინადირა ვასტანგმა, ააფრინეს ხოხობი, რომელსაც მეფემ გამოადევნა თავისი ქორი ჭ მუკე. თვითონაც ცხენის ჭენებით დაედეგა. მივიდნენ ჭ ნახეს, რომ ქორი ჭ ხოხობი ჩაცვივნულან წყალში ჭ მოხარშულან. მეფეს ძალიან მოეწონა ეს წყალი ჭ მისი მიდამო. მალე დაიწყო აქ ქალაქის შენება, რომელსაც ამ თბილი წყლების გამო დაარქვა თბილისი.

საქართველო რომ ამ გვარად გაძლიერდა, საბერძნეთში ჯეონის სიკვდილის შემდეგ ბევრი ცვლილება მოხდა ჭ გამოეფა ანასტასა, მტერი ქრისტიანობისა.

სპარსეთში გამოეფა ფერუზის შვილი—ყოზადი, კაცი რბიერი ჭ მეომარი, რომელმაც მოინდომა სპარსეთის სამეფოს გაძლიერება ჭ გავანიერება. ყოზადს უნდოდა, რომ ვას-

*) იოანე, აბიბოსი, ანტონი, დავითი, ზენონი, ისიდორე, იასე, იოსები, მიხეილი, პიროსი, სტეფანე, შიო და ფადეი. პირველმა ააშენა ზედაზენის მონასტერი, მეორემ ნეკრესის, ანტონიმ მარტყოფის, დავითმა გარეჯის, ზენონმა იყალთოს, ისიდორემ სამთავისის, იასემ წალკის, მიხეილმა ულუმბის, პიროსმა ბრეთის, იოსებმა ალავერდის, შიომ მღვიმის, სტეფანემ ხირსის და სხვ.

ტანგს შემწეობა მიეცა მისთვის წინააღმდეგ საბერძნეთისა-
უობადმა გამოუგზავნა მეფეს მოციქულები. ვასტანგმა აწაფე-
რი შემწეობა აწ მისცა, თუძცა კარგათ იცოდა, რომ ამდენი
გადნეობა იაფად აწ დაუფლებოდა.

ეგელანი მოელოდნენ უობადის შემოსევას, ამიტომ გაი-
ხიზნენ მთებში; მეფემ კი გაამაგრა მცხეთა და აქ ჯარების
უფროსებად დასვა ერისთავები: დიმიტრი, ნესე და ბიკრი-
ტიანი, თვითონ კი გამაგრდა უჯარმაში.

მართლაც, უობადი შემოვიდა საქართველოში. მოაოხრა
ქიზიყი, აიღო ჭერმის და კელის ციხეები, მერე მოადგა ვას-
ტანგს. სამ დღეს გაგრძელდა ბრძოლა. ორივე მხრივ მრავა-
ლი დაიხრცა. მეოთხე დღეს დილას შეესია ვასტანგი მტერს,
ბევრი დახრცეს. ვასტანგი მტრის შიგ შუა გულში გაეჭანა:
მოჭკლა შვილი უობადისა და თითონაც მძიმედ დაიჭრა. შუა-
ბრძოლა დღემდის გაგრძელდა. ბოლოს მტრები გაიქცნენ—
ქართველებს კი დიდძალი ალაფი დაჩნათ.

მაგრამ რამწამ სპარსელებმა გაიგეს ვასტანგის ჭრილო-
ბა, გამხნევდნენ და სელ-მორეთ შეეტანენ ქართველებს.
აქედგან სპარსელები გადავიდნენ მტკვარზე, დახვრიეს თბი-
ლისი, აშმაზის ციხე და დაიპყრეს ქართლი, მცხეთა კი ვერ
აიღეს.

სამწუნაროდ, ჭრილობამ ბოლო მოუღო მძლავრს მე-
ფეს. მან თავის მოადგილეთ დანიშნა თავისი შვილი დანი,
ორი უმცროსი შვილები დასვა ტაშის-კარის, წუნდის და აფ-
ხაზეთის ერისთავებათ და მალე გარდაიცვალა—499 წელში-
ეს მეფე ჭმარსია მცხეთის ეკლესიაში.

სიკვდილის წინ ვასტანგმა დაარჩია ქართველები და სოსო-

ვა, რომ ეოფილიყენ უშიშარნი, გულადნი, ქრისტიანობის მოყვარენი ღ მუზაკენი ბერძენთა.

XIII.

500 წლიდგან 583 წლამდე.

ომები სპარსელებისა ბერძნებთან.—სპარსელები საქართველოში.—ამის მდგომარეობა.—თბილისის სატახტო ქალაქად განდობა.—ქსნის და არაგვის ერისთავები.—ლაზიკა.—აღდგენა ლაზიკის სამეფოსა.—ამის-გამო ომი.—ბერძნები ავიწროებენ ლაზიკის და კოლხიდის მცხოვრებთ.

ქართლიდგან სპარსელების ჯარი გაემგზავრა ყარნუ-ქალაქისკენ, რომელსაც უახლოვდებოდნენ ბერძნების ჯარები. ორივე განძინებულნი ჯარები შეხვდნენ ერთმანეთს ყარნიფორის ველზე. მოხდა საშინელი ბრძოლა. ორივე მხრივ დაიხრცა დიდ-ძალი მეომარი, რის-გამო სპარსელებმა ღ ბერძნებმაც შეახერეს ბრძოლა. მაგრამ მანც შემდეგში ბერძნები სრულიად დამარცხებულნი დარჩნენ. ეობადმა 80,000 ჯარის გაცო გაუწვიტა, აიღო მრავალი ქალაქები ღ მან შერეიგდა, რაცა მიიღო ანასტასიასგან ურცხვი საჩუქარი.

ამ ნაიზად ეობადმა დაიბრ. საბერძნეთის აღმოსავლეთი ნაწილი, სომხეთი ღ თითქმის მთელი საქართველო. ამან გამაგრა დარეილას ყელი ღ დიდი გაუენა ჭქონდა საქართველოზე. ამ დროებში მეფე დანიმ სატახტო ქალაქად განსადა

თბილისი, რომელსაც შემოაკლდა გალაკანი; მცხეთა კი დაწიხა მხლოდ ადგილ სამყოფელად საქართველოს კათალიკოზისა.

დახიმ იმეფა 499—514 წლამდე, ბაქარმა II 514 წ. 528 წ., ფარსმან VI 528—542 წ., ფარსმან VII 542—570 წ., ბაკურმა III 570—583 წლამდე. უკელა ეს მეფენი თავის მეფობაში სცდილობდნენ წმინდათ შვენსათ ქრისტეს სარწმუნოება, რის-გამო აშენებდნენ და აასლებდნენ ეკლესიებს.

ამავე დროს ეკუთვნის არაგვის და ქსნის ერისთავების ჩამომავლობის შესახებ პირველი ცნობანი. ზეპირ გაჩემოცუმა გვეუბნება, რომ ქსნის ხეკელებს და არაგვის ხეკელებს შუა უკველთვის წმ. გიორგის დღესასწაულს ხდებოდა ჩხუბი და თავების მტკრევა. ამის მიზეზი იყო თვით ეს ეკლესია, რომელიც მდებარებდა ამ ორივე ხეკების შუა მიჯნასკ. არაგველებსაც უნდოდათ დაესაკუთრებინათ და ქსნელებსაც ერთსელ გიორგის დღეობაზე სსწათა-შორის, მივიდნენ ძმები ოსები—დედარეუკები, რომელთაც მოაწიგეს და დაამზიდეს ორივე ხეკელები. ამ ხეკელებმა პატივის-ცემისათვის მოიწვიეს ეს ძმები და დასვეს თავის ერისთავებად: ერთი არაგვის ხეობაში, მეორე ქსნისაში. თვით მეფემაც დაამტკიცა ესენი ერისთავებად.

ამ დროს, ე. ი. მეექვსე საუკუნეში ლაზიკა დაერქვა არა მარტო იმ ქვეყანას, რომელშიაც თვით ლაზები სცხოვრობდნენ, არამედ გურციას და სამეგრელოსაც. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ვანტანგ გორგასლანის სიკვდილის შემდეგ ბერძნებმა ანარკებლეს დაწიხ სისუსტით და ხელ-ასლად აღადგინეს ლაზიკის სამეფო, რომელიც დაიხურეს გუბაძის ნათე-

საკვებმა: დამნაძემ და მერე ცატემ. ცატეს პირველად მეგობრული განწყობილება ჰქონდა სპარსელებთან, რომელიც იმ დროს მოღობულადნენ საქართველოს, მერე იმის მიშის გამო, რომ მოკვებს ექნებათ ცუდი გავლენა ხალხზე, წავიდა კონსტანტინოპოლში, შეერთა იქ ბერძნის ქალი და იმპერატორისაგან ლაზიკის მეფედ აღიარებულ იქმნა. იმპერატორმა დიდი შემწეობა აღუთქვა ცატეს, რომელიც ლაზიკაში დაბრუნდა, როგორც მეფე. დაბრუნდა თუ არა ცატე, მაშინვე ლაზებმა განდევნეს სპარსელები და ამათ დამოკიდებულები იყვნენ კამოვიდნენ.

ეს იყო მიზეზი, რომ 523 წელში დიდი სპარსეთის ჯარი მიადგა ლაზიკასს. მოხდა ომი. ლაზების მხარე დაიჭირეს ბერძნებმა. ამ ომებს ცუდი შედეგი ჰქონდათ საქართველოსთვის. ახეზარს. მოსული ბერძნი ქართველ თავადთაგანი სიმშვიდის მოსაპოვებლად წავიდა საბერძნეთში, და ზოგიერთი იმათგან სამუდამოდ დარჩა იქვე. ეს ომი გაგრძელდა 10 წელს. ამ გაჭირების და არეულობის დროს მოკვდა ცატე (528 წ.) და მის მოადგილედ გასდა შვილი მისი გუბამე II. ბოლოს 528 წელში ზავი შეიკრა ბერძნებს და სპარსელებს შუა. ამ ზავის ძალით სპარსელებმა დასტოვეს ლაზიკისანი და ბერძნები ვიდრე გასდნენ მის მოღობულად.

ბერძნებმა მაგარს და მიუდგომელ ადგილას, შავი ზღვის პირად, ააშენეს ციხე—პეტრა (ქვა), რომელიც უძვეველი გასდა მტრებისაგან. აქაური ვაჭრობა და ალებ-მიცემა მთლად გადავიდა ბერძნების ხელში; თვით აუცილებელ და ცხოვრებისათვის უუსაჭიროეს საგნებს დადეს დიდი ბაჟი, მაგ. პურს, მარხლს და ამ ნაირად შეაბუზრეს და შეაიწროვეს ლაზები; გარდა ამისა, თვით ბერძნების მმართველნი ცუდად ეპურ-

ბოდნენ ხალხს. ამითვე უკმაყოფილების გამოსატანად ედგა დესპანები გაგზავნეს კონსტანტინოპოლში, სადაც არა თუ გაუგონეს და უურაოდება მიაქციეს მათ თხოვნას, არამედ თვით ეს დესპანები დაამწყვდიეს. ამ გვარ მოქმედებამ სრულიად ააღელვა ლაშები, რის გამო სთხოვეს სპარსეთის მეფეს შველა და თავის მიჯარველობის ქვეშ მიღება. სპარსეთის მეფემ ხოსრომ აღუსრულა მათ წადილი.

ქასრე ანუ ხოსრო, ანუ ნუშირვანი.— აღმოსავლეთი კავკასია.— ქასრეს განზრახვა კავკასიის დაპყრობის შესახებ.— სპარსეთის დარი შემოდის საქართველოში.— პეტრა ემორჩილება.— შავი ბერძნებთან.— გუბაძეს გაქცევა.— ომები სამეგრელოში, წებელ-დაში და იმერეთში.— გუბაძეს ჰელავენი.— შერიგება იუსტინიანისა და ნუშირვანისა.

ქასრე იყო ყოფილის შვილი. სპარსეთის ტახტზე ავიდა 331 წელში; ამან განსაკუთრებული უურაოდება მიაქცია ალბანისს, დეკბენდის სიმაგრეებს და დღისტანს. ერთი საუკუნე გავიდა მას შემდეგ, რაც დაიძრა ალბანიის სამეფო და ხალხი ამ სამეფოისა განიბნა; ამ ქვეყანას ხშირად შემოესივნენ სოლომე ჩრდილოეთის ველურა ხალხი: ქაზარგელები, გუნები და სხვ. იმ დროს, როდესაც ყოფილი ომობდა სპარსეთის იმპერატორთან, ნუშირვანი მოქმედებდა ამ მთებში. ნუშირვანმა დაიმორჩილა თურქმენები, გამაგრა დეკბენდი და მამის თანხმობით დაწესა სამი საყაენო: თახსარანისა, დეკბენდისა და შირვანისა. შირვანის საყაენოს ნაწილს შეადგენდნენ, ალბანიის გარდა, განჯის და ყარაბაღის მიწებიც და უწინდელი არანის

ნაწილებიც. ქასრემ გაამჩვავლა მცხოვრებნი დერბენდში ღ
ააგო დიდი ციხე, რომელიც ერთის მხრით სწვდებოდა კას-
პიის ზღვას, მეორეს მხრით კავკასიის მთებს, ღ ამ ციხის
სიგრძეზე დააყენა მცველები. შირვანის საყაენოში აგრეთვე
ააგო ციხე — შირვანი.

ქასრე საზოგადოდ დიდ მნიშვნელობას აძლევდა კავკა-
სიის დაპყრობას. ეს იყო მიზეზი, რომ ქასრემ ასრე
ადვილად დაუწყეს ლაშებს ღ მიიღო მათი თხოვნა. ქასრემ
იფიქრა, რომ ლაშების დამორჩილების შემდეგ, ადვილად და-
ვიპყრობ რიონის ხეობას ღ შავი ზღვის ნაპირებს, ღ ამის
შემდეგ ძიელი არ იქნება თვით საბერძნეთთან ომიც ღ კო-
სტანტინოპოლის აღებაცო. ამის გამო ქასრემ დაარღვია ზავი
ბერძნებთან ღ 541 წელში გაემგზავრა ლაშების ქვეყანაში.

ლაშების დესპანები იყვნენ გზის მჩაგრებელნი ღ ბე-
ლადნი სპარსელების ჯარისათვის. სპარსელები რომ შევიდნენ
ლაზიკაში, წინ დასვდით უტესარი ტყეები: გზები თითქმის
არსად იყო. ამიტომ სჩესავდნენ ტყეებს ღ ისე მიდიოდნენ.
სპარსელები მოვიდნენ თუ არა, გუბამე მივიდა ნუშირვანთან და
სრულიად დაემორჩილა მას. მაგრამ ქასრე არ გაჩერდა. გა-
გზავნა ჯარი ანაბადის წინამძღოლობით ციხის პეტრას
ასაღებად. ამ ციხეში გამაგრებულიყვნენ ბერძნები. ანაბადი
სრულიად დამარცხეს, მაგრამ მერე ნუშირვანმა მიუსია
ბლადად ჯარი ღ უბრძანა, რომ ისრები ესროლათ. ქალაქისა-
თვის ღ კედლები დაეზვრათ. მართლაც მალე ისარი მოარტუ-
ეას თვით პეტრას გამკეს — იონე ციხეს ღ კედელი გატო-
ხეს. შეშინებული ბერძნის ჯარები დაემორჩილნენ სპარსე-
ლებს. ქასრემ იშოვა ციხეში დიდ-ძალი განძეული. თავის ჯა-
რები დააყენა პეტრასში ღ საჩქაროდ წავიდა სპარსეთში, რომ-

მელსაც დაეცნენ დასავლეთის მხრით ბერძნების ჯარები. ბერძნების აქ ბ სპარსელების ლაზიკაში გამარჯვებამ ჩამოაგდო მათ შუა ზაგი 545 წელში, 4 წლის კადით.

ლაზიკაში ქასრეს ბრძანებით ბეჯითად ავრცელებდნენ მოგვები ცეცხლ-თაყვანის-მცემლობას. მაგრამ ხალხი ძალიან ცივად ეპურებოდა მოგვების სწავლას და ქრისტიანობას უფრო მოწაწებით ითვისებდა. არ მოეწონა ეს ქასრეს, რომელმაც გადასწევიტა, რომ მოეკლა გუბამე და ხალხი გადაესახლებინა თავის ვრცელ სამეფოს სსვა-და-სსვა ადგილებში და შავი ზღვის პირებზე ახალშენების ასენება უნდოდა. გუბამემ ძალე გაუგო განზრახვა. სინანულთ შეეხვეწა იუსტინიანეს, რომ ეპატიებინა დანაშაულობანი და მოშველებოდა. იმპერატორმა გაუგზავნა მას ფულები, რომ დაეჭირებინა სამხრად ლაზიკი, და დაგისტესიუსის წინამძღოლობით გაუგზავნა 7,000 ბერძენი და 1,000 ზანგის ხალხი.

549 წ. ბერძნები შემოერტყნენ ციხე ჰეტრას, რომელიც ძალიან გამაგრებინათ სპარსელებს. ორი წლის ბრძოლის შემდეგ ჰეტრა აღებულ იქმნა 551 წელში. სპარსელების ჯარები ორ რაზმად გაიყო. ერთმა ნებედის წინამძღოლობით დაიპურა აფხაზეთი და წებულდა. მაგრამ ეს ჯარები ცოტ-ცოტათი სრულიად გაწევიტა ხალხმა. მეორე რაზმი მერმერეის წინამძღოლობით რიონზე გადავიდა და ანქეობოლისკენ წავიდა. აქ ბერძნებსაც ჭკვანდათ დაეცნებულა თავისი ჯარები.

ლაზებმა დაანგრეს შორაზნის, კარცინის და სკანდის სიმაგრეები, რომ სპარსელები ვერ გამაგრებულეყვნენ მათში. მერმერემ სკანდა მასინვე აიღო, გამაგრა კიდეც და შიგ ჯარები ჩაყენა.

იუსტინიანეს გავლენა საქართველოზე.—მისი პოლიტიკა.—ინი-
შნება საქართველოს ქათალიკოზი.—ბიჭვინტის ტაძარი.—577
წელი.—იუსტინე II.—583 წელში ბაკური მოკვდა.—ორმუზდი,
ქასრეს მოადგილე.—ორმუზდის პოლიტიკა საქართველოსადმი.—
უმეფობა.—იმპერატორს მავრიკეს ქართველები სთხოვენ მეფედ
დაუნიშნოს ერთი ვინმე ვანტანგ-გორგასლანის ჩამომავალ-
თაგანი.

საქართველოს დიდი ხანი იყო სწყურდა სჯულის ღ ჯ-
ჭრობის თავისუფლება. ეს თავისუფლება მიენიჭა იუსტინია-
ნეს ღ ქასრეს ზავის ძალით. იუსტინიანეს ამ წყალობისათვის
დიდ ზატიკას სცემდნენ ქართველები. მაგრამ ამით არ გათავ-
და მისი ქართველთადმი მოღვაწეობა: მან მისცა ნება ქართვე-
ლებს, რომ ქათალიკოზი ამის შემდეგ აშოკრხათ ქართველ-
თაგან ღ არა ბერძენთაგან, რომელც აქამდე იყო. თავის
გავლენის დასამტკიცებლად იუსტინიანე უყვავბდა გავლენიან
შირებს: ქსნის ღ არაგვის ერისთევბმა შიილეს სპატიო ტა-
ნისამოსი ღ ლერბები. სხვათა-შორის მან დაიპურა აფსაზეთი
ღ აგო ბიჭვინტის დიდი ტაძარი, რომელიც აქნამდი არსე-
ბობს, აგრეთვე ჩეჩქეზეთში ქრისტიანობა გაავრცელა.

577 წელში საქართველო კიდევ ვარდება სპარსეთის
ხელში. იუსტინიანეს სიკვდილის შემდეგ გამეფდა უნიჭო
იუსტინე II, რომელმაც ჩვენი ქვეყნა დაუთმო ქასრეს. 588
წელში მოკვდა ბაკური ღ დასტოვა ორი მცირე წლოვანი
შვილები. ბურთი ღ მოედანი დარჩა ქასრეს მოადგილეს, ორ-
მუზდს, რომელმაც საქართველოში გამოგზავნა შვილი თვისი
ამბარვენი; ამას მამის ბრძანების ძალით უნდა დაეცვა უმე-
ფობა საქართველოში ღ ცდილიყო უთანხმოება ჩამოეგდო
საქართველოს სხვა-და-სხვა ნაწილებ შუა. ამის გულისათვის

ამბარვეზმა დამტკიცა ერისთავების უფლებანი ჭ უბრძანა, რომ არაგვის დამოწინილებოდნენ, გარდა სპარსეთის მეფისა, რომლისთვის უნდა ეძლიათ ხარკი.

უძეულობა საქართველოში გაგრძელდა იმ დრომდე, მინამ სპარსეთს არ შეესივნენ თურქმენების ხალხები ჭ ბერძნები. მაშინ ამბარვეზმა დასტოვა საქართველო ჭ წავიდა მამის სა-შეკლად. ამით ისარგებლეს ქართველებმა ჭ 586 წელს სთხოვეს იმპერატორს მავრიკეს, რომ დაენიშნა მათთვის მეფედ ერთი კინმე ჩამომავალთაგანი ვახტანგ-მეფისა. იმპერატორმა აღუსრულა მათ სურვილი: საქართველოს მეფედ დასვა თავისი გლარჯეთის ჭ ჯავახეთის მმართველი (კურუმალატი) გურამი, შვილის-შვილი ვახტანგისა.

XIV.

ბაგრატიონთ შთამომავლობის მეფობა.

მეფობა გურამისა.

ჩამომავლობა ბაგრატიონთა. — ახალი ერისთავების დანიშნვა. — სპარსეთში შესვლა. — მოლაპარაკება მავრიკესი ამბარვეზთან საქართველოს დამოკიდებულობაზე. — სიონის და წმ. ჯვრის ტაძრების აშენება. — სიკვდილი გურამისა.

ბაგრატიონები ანუ ბაგრატიდები ჩამომავლობენ ურჩიების მეფეებისგან. ზოგიერთნი დავითის ჭ სოლომონის ჩამომავლნი, ურიათა გადასახლების დროს, შემოვიდნენ სომხეთში ჭ აქ ხელ-ახლად გამოჩნდნენ ჭ გამძლავრდნენ. ბოლოს შიიდეს ქრისტიანობაზე. მეექვსე საუკუნეში ერთმა მათ-

განმა შეერთო ვახტანგ-გორგასლანის ქალი. ამ ნათესაობის წყალობით იგი გახდა კლარჯეთის ჭკვასეთის მმართველად. მისი შვილი გურამი, რომელიც დანიშნა საქართველოს მეფედ, გახდა მოთავედ ბაგრატიონთა გვარისა. *)

გურამის ძეგობის (გამეფდა 588 წ.) პირველ დროში გახეთი ორად გაიყო: მარცხენა მხარე ლაზნისა, ვიდრე გაკვასიონის მთებამდე, მიეცა ბაგურ მესამის შვილებს, მარჯვენა კი (ქიზიყიანუ გამბეჩოვანი) წაერთვა სპარსეთის მმართველს ვახტანგს ჭ მიეცა გურამის ძმებს.

გურამმა რომ საქმეები მოარიგა გახეთში, იმპერატორმა გამორუგზაგნა მას დიდ-ძალი ფული ჭ სთხოვა დაქირაგებინა მთიული ხალხი, ამასთან შეეერთებინა ქართველთა ჯარები ჭ შეჭსეოდა სპარსეთს. გურამმა მოიწვია ოსები, ძურძუკები, დიდოელები ჭ წავიდა ადირ-ბეჟანის მხარეს. გააოხრეს ეს ქვეყანა ჭ სპარსეთს თავს ზარი დასცეს. მაგრამ მალე ბარამხუბინმა სრულიად დაამარცხა ოსმალოს ჯარები, მერე მოვიდა ჭ შეება ქართველების ჯარებს, რომელნიც აგრეთვე დაამარცხა. ქართველები უკან მოიქცნენ. სპარსეთში ჩამოვარდა უთანხმოება ჭ შინაური შეფოთი, რომელიც დაბოლოვდა მით, რომ იმპერატორმა მავრიკემ მიიღო მონაწილეობა მის დამშვიდებაში, რის გამო საქართველო ხელ-ახლა გადავიდა იმპერატორის მფარველობის ქვეშ.

*) ეს არის მიზეზი, რომ ბაგრატიონანთ სავარაუდო ღერბზე გამონატულია შურდული, რომლითაც მეფე დაგითმა მოჭკლა გოლითი, დაგითის ფანდური, სასწორი და კვართი უფლისა, რომელიც მოტანილ იქმნა საქართველოში. ღერბის გარეშემო წარწერაა დაგითის ფსალმუნისა. (131. 11).

გურამის მეფობაში აშენდნენ ტაძრები: იზილისში სიონი და წმ. ჯვრისა ანაკლის მტკვართან შესართავის მარცხენით მყოფთ გარაზე, — იქ, სადა პირველად მიჩიან მეფის დროს დასდგეს ჯვარი. გურამისვე მეფობაში აღეგადა თბილისი. გურამი მოკვდა 600 წელში და გამეთდა უფროსი შვილი მისი — სტეფანოზი I.

სტეფანოზის მეფობა.

საქართველო სპარსელების დამოკიდებულებაში ვარდება. — იმპერატორის ირაკლის მოქმედებანი. — ქაზარეველნი საქართველოში. — თბილისის აღება ადარნასესაგან. — საეკლესიო საქმენი.

მაკრიკეს უნდოდა ასალი განწყობილება და წესიერება შემოეღო თავის ჯარში. ეს არ მოეწონა მის ჯარს და ვიღაც ფოკის წინამძღოლობით დაეცნენ კოსტანტინოპოლს, აიღეს ქალაქი და გაამეფეს ფოკი. ამან მოკლა მაკრიკე. ფარკიზმა, სპარსეთის შაჰმა, გადასწყვიტა მაგიერის გარდასდა იმათთვის, ვინც სული შეახო მის ნათესავ სახლობას. სპარსელები დაეცნენ მცირე აზიას, გააოხრეს ეს მხარე, მერე სირიას, ანტიოქიას, იერუსალიმი აიღეს, შევიდნენ არაბისტანში და ეგვიპტეში. ამ გამარჯვებებმა თავს ზარი დასცა იმპერიას და არავინ იცოდა, რით გათავდებოდა ეს ომები. მხოლოდ ირაკლი, ფოკის შემდეგ გამეფებული, იქნა არ ჰკარგავდა და გულად და იყო.

საქართველოს მეფე სტეფანოზი ვი ძლიან შეაძინა ფარკის განძლიერებამ, რის გამო მან თავის ნებით გადასცა საქართველო სპარსელებს. სპარსელები შემოვიდნენ ამ ქვეყანაში.

ნაშად. ქრისტიან ხალხებს გაუძნელდათ ცხოვრება ამის მე-
ფობის დროს.

ამასობაში ფარვაზი მადგა კოსტანტინეპოლესად. ირა-
კლი, რომ მისთვის თვალები აება, ჯერ შეუჩივდა. მერე
რომ წლის განმავლობის შემდეგ მოიწვია კავკასიის ხალხები
და თითონ დაეცა მას.

ქართველების გულის მოსაგებლად ირაკლიმ წინათვე
სტეფანოზის მაგიერ დანიშნა საქართველოში მეფედ ბაკურ
III-ს შვილი ადარნასე (სასანიდის გვარიდგან), აფხაზეთის
მმართველს ლეონს აჩუქა ქალაქი ნიკოპსია. 622-ს და 623
წლების განმავლობაში ირაკლიმ აიღო სომხეთი, ადირბეიჯანი
და შირვანი. 624 წ. შიგ შუა სპარსეთში უნდოდა წასვლა,
მაგრამ დაღალული ქართველები არ გაჰყვნენ.

იმავდროს სპარსელებს დებუნდიდგან შემოესივნენ ქა-
ზარეველნი და გაუოხრეს ქვეყანა. ირაკლიმ შემოიერთა
ესენი და დაეცა თბილისს, რომელშიაც სპარსელების ჯარით
გამაგრებულიყო სტეფანოზი, აიღო ქალაქი *) უალის გარდა,
უალს შემოარტყა ჯარები ადარნასეს წინამძღოლობით და
თითონ შეესია სპარსეთს. გაიარა საქართველოს მიწები: გარ-
დაბანი, ბერდუჯი და ლალი. ააშენა აქ მრავალი ეკლესიები.
ხალხი და მმართველი ბერდუჯისა ვარაზგაგელი სომხის გრიგო-
რიანის სჯულიდგან მართლ-მადიდებელ ქრისტიანობაზე მოაქცია.

ადარნასემ აიღო უალა და დაატყვევა ჯარის უფროსი,
გაატყავა იგი და გაუგზავნა ირაკლის, რომელიც მაშინ იყო.

*) ირაკლის რომ გაუძნელდა ქალაქის აღება, მაშინ ქალაქის
შოურავმა დასცინა მას: წვერი თხისა გაქვსთო და კისერი თიკა-
ნისა. ირაკლიმ მიუგო: „თხა დასავლეთისა დაამარცხებს ყოჩს აღმო-
სავლეთისას.“

კარსი გაგეღისას. ამ ნაირადვე დასაჯეს სტეფანოზი და მისი მომხრენი. სტეფანოზის შვილები გაიქცნენ და დაიმალნენ კლარჯეთის მთებში, აღწინასე კი დაუბრკოლებლად ზვიდა თავის მამა-მამუელს ტახტზე. ბერძნებს დაწნათ შავი ზღვის ნაპირები და კლარჯეთის ერთი წილი.

629 წელში ირაკლიმ გაათავა ოძები სპარსეთთან; დაბრუნდა საქართველოში და აქედან განაგებდა ეგვიპტის ცეცხლ-თაყვანის მცემლები. მერე ირაკლი წავიდა საბერძნეთში.

აღწინასე მცადინეობით ქართველთა ქათალიგარის კურთხევა ამის შემდეგ უნდა მომხდარიყო საქართველოში და არა ანტიოქიაში, როგორც აქამდე. აღწინასე მოკვდა 639 წელში. გამეფდა შვილი ამისი სტეფანოზი II.

არაბები.—დაპურობა სპარსეთისა, შირვანისა და სომხეთისა.—სტეფანოზ მეორეს მეფობა.—არაბების საქართველოში შემოსევა.—საქართველო ბერძნებ და არაბებ შუა იყოფება.—მეფობა მირისა და არჩილისა.—მერვანის (მურვანის) შემოსევა.

აღწინასის მოციქული—მაჰმადი, უდიდესი (თათრების ისტორიის მოწმობით) ეგვიპტის მოციქულებზე, გასდა მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში მიჯობებლად მთელის არაბისტანისა, რომლის გათვართობა და გადიდება მოხიდლმა, მაგრამ სიკვდილმა (632 წელში) აღარ დაწადა. მის მავიერ მისმა ქალითებმა (ახუბერ და ომარ) თორმეტის წლის განმავლობაში მაჰმადის სიკვდილის შემდეგ აღასრულეს წინასწარმეტყველის სურვილი.

არაბების გაძლიერების მიზეზნი იყვნენ სპარსეთის დასუსტება და იმპერატორის ირაკლის ომები. სპარსეთში დიდხანს ჰსუფიქვდა შოთათი და უთანხმოება. ჰსოცავდნენ სედი-სედ მეფეებს და ახალ პირებს ამეფებდნენ. გარდა ამისა ირაკლისაგან ძალიან დასუსტებულა იყო ეს ქვეყანა, და თვით ირაკლიც, მრავალი ომებისაგან დამაშვრალი, უფროს არ უგდებდა არაბისტანის საქმეებს. ამით ისარგებლეს არაბებმა. აბუბეგრის ბრძანებით არაბების ჯარების უფროსი ქალედი შევიდა სპარსეთში, დაიპყრო ირანი და ეფრატის სეობა. ჯარების მეორე ნახევარი შევიდა სირიაში და დაიჭირა მრავალი ურიასტანის ქალაქები, სხვათა შორის იერუსალიმიც. მერე სპარსელები შემოვიდნენ ტიგრის სეობაში და აქედან სომხეთში. მოხდა საშინელი ბრძოლა; სომხები დამარცხდნენ და ხალხს შიშის ზარი დაეცა. სპარსელებმა დაიპყრეს სომხეთი 637 წლის სეობა (639 წელში). 642 წელში დაიპყრეს აგრეთვე შირვანი. ჯერე მოადგა საქართველომაც.

არაბების გამარჯვებამ შეაშინა ქართველი ხალხიც. ეგვიპტისა მოკლოდნენ საშინელ აკლესას, აწიოკებას, ამისთვის უოკლა კაცი მიეშურებოდა მთებისკენ და ვერ მისაგნებელ ადგილებში მალავდა თავის ქონებას, აკეჯულებას.

სწამ წლიდგან მოკიდებული საქართველოში მეფობდნენ შირი და არხილი, შვილები სტეფანოზისა— პირველი დასავლეთ საქართველოში, მეორე აღმოსავლეთში. მალე არხილიც გაიქცა დასავლეთ საქართველოში—სამეგრელოში თავის ძმასთან, რადგან ეშინოდა განძინებულ არაბებისა. მართლაც არაბებმა დიდხანს არ უცადეს: შირვანის (ესევე ცნობილია ჩვენს ისტორიაში მურვან ყრუდ) წინამძღოძღობით შემოესივნენ საქართველოს, განკლეს დარეილის ეკლამდი. დაიპყრეს ეს სი-

მაგრე და მერე განუღეს ქართლი, სამცხე და მიაღწენ არგვეთს, სადაც დახვდა მათ ქართველთ მოწინავე ჯარი ორი ძმის, დავით და კოსტანტინეს (ერისთავები) წინამძღოლლობით. თუძცა მოწინავე ჯარი სპარსელებისა დამარცხდა, მაგრამ ამან უფრე გააჯარა მურვან, რომელიც ყოველის თავის ძალით იერიშით მივიდა არგვეთზე. ქართველები მამაცურად ჭბრძოდნენ, მაგრამ რას გაიტანდნენ ურიცხვ მტრის რაზმებთან! არაბებმა გაიმარჯვეს, დაატყვევეს თვით ქართველთ ჯარების წინამძღოლები. ხელ-შეკრულები დავით და კოსტანტინე წარუდგინეს. მურვანს, რომელმაც ჯერ აწვალა ისინი და მერე ჩაჭყარა ტბაში (ზოგიერთნი ამბობენ მდინარეში — რინში *).

მირვანს უნდოდა დაეტყველებინა თვით მეფენი. ამისთვის იმან გაიარა მთელი იმერეთი და გადავიდა აფხაზეთში. გაიგო თუ არა, რომ მირი და არჩილი იმალებოდნენ ანაკოპიაში, იმან შემოარტყა ჯარები ამ ქალაქს. მეფეებს ჭეკანდათ ქალაქში 2000 აფხაზი ღ 1,000 ქართველი; გამაგრებული ქალაქი წვიმებისა და ნიაღვრებისა გამო ეერ აიღო მურვანმა და წავიდა ზღვის პირად, სამხრეთისკენ. ბევრის წვალების და ვაი-ვაგლანის შემდეგ მურვანი გაუიდა საქართველოდგან, მაგრამ ვაი ამისთანა გასვლას: არც ერთი შენობა დაუზიანებელი და დაუმხობელი არ დაანარჩუნა საქართველოში; მთელი ჩვენი ქვეყანა არაბების მოხარკედ გახდა.

არაბების შემოსევამ სრულიად დაამხო საქართველოში.

*) ძმათა დავით და კოსტანტინეს საქართველოს ეკლესია იუნობს წმიდანებად და ამ წმიდანების სახელობაზე აშენებულია მოწამეთის ეკლესია (ექვსი ვერსის სიშორეზედ ქუთაისიდან:)

გეგმით თაყვანის მცემლობა. მათ დაანგრეს ჩვენი გერბები, დეკონ-
დაუწვეს მოგვებს და ცეცხლთ თაყვანის მცემლებს. ამისთანავე
დღე დაუღვათ აგრეთვე სპარსელების მქადაგთა. საშინელ დეკ-
ნის გამომ ცეცხლთ თაყვანის მცემლობის სჯულის მტკიცედ
მოწმუნენი მიიღებდნენ ინდოეთში თავის საშუკლად. ამ ნა-
იზად მთელ სპარსეთს მიაღებინეს მაჰმადის სჯული და სამუ-
დამოდ დათრგუნეს ზოროასტრის სწავლის დედა ბოძი.

ამ დროინდელი შინაური მდგომარეობა ქართველი ხალ-
ხისა მოკლედ არის გადმოცემული. მაშინ ქართველებს ჰქონ-
დათ საკუთარი ფული, საკრავი და საომრო იარაღები: ბუკი,
დაფლაფი, შურდული, ლახვარი, ხმალი და ფარსმალი. ქართვე-
ლებს მაშინ სცემევით: ახალური, გრძელი სახლებიანი ჩონხა,
წაღები მაღალ ქუსლებიანი და გრძელ ცხვირებიანი, აგრეთვე
ჭალამანი.

სხვათა ჩვეულებათა შორის აქამდე დარჩომილა ჩვენ ხა-
ლხში იმ დროინდელი “ჭია-გოგონა”-ს საღამო, რომელიც ყო-
ველ წელაწადს იღვესასწაულების ხოლმე დიდი მარხვის უკა-
ნასკნელს კვირის ოთხშაბათ საღამოს. ამით ქრისტიანი ხალ-
ხი ჰსატაგდა თავის დატინვას ცეცხლ-თაყვანის მცემლობი-
სადმი.

საქართველო ანაბების მფლობელობის დროს.

მეფობა არჩილისა.—მისი მოკვლა.—უბედური მდგომარეობა ჩვენი ქუეყნისა.—საქართველო ფუანშერს და იოანნეს შუა იყოფება.—ქაზარების შემოსევა.—თბილისის არაბებისაგან აღება.—აფხაზეთი.

მირი მოკვდა მასინ, რომელსაც ანაგოპიას მურვანი შე-
მოერთებ; ბეუედ გახდა არჩილი. მირის ანდერძის მისედევით
არჩილმა გაათხოვა თავისი ძმისწულები; სხვათა შორის ერთი
მისცა აფხაზეთის მთავარს, რომლის შემწეობითაც დაიპყრო
და დაამშვიდა შავი ზღვის ნაპირს ხალხები; ამის შემდეგ აღ-
ვილად დაიმორჩილა და დაამშვიდა: სამცხე, ქართლი და კახე-
თიც, აგრეთვე დუშეთი და ხუნძასი (დაღისტანი). ეკვლავან
აშენებდა ეკლესიებს და ავრცელებდა ქრისტიანობას ქართველ
ხალხებში, რომელნიც ანაბების შიშით გაათარებულნი იყვნენ.
ამ საიჩი იყო მეფობა არჩილისა 50 წლის განმავლობაში
მურვანის შემოსევის შემდეგ, მინამ არ შემოესეოდა საქართვე-
ლოს მეორეთ ანაბის ხალხი ჯუმჯუმ-აზამის წინამძღო-
ლობით. ჩვენი ხალხი კიდევ შეირყა. სად შეეძლო წინ და-
სხედროდა მტერს! პირველ აოხრებისგანაც ჯერ სული გერ
მოებრუნებინა. მეფე, ერისთავები და მთელი ხალხი შეშინდა.
არჩილს უნდოდა თავის-თავი მიეტანა მსხვერპლად ხალხის მა-
გიერ. ამის გულისათვის ის თვით წავიდა ჯუმანჯუმის ბანაკში
ერთგულების გამოხატვისადებლად. აჩიმი დაჰპირდა მხოლოდ იმ
პირობით, რომ ხალხს მიეღო მაჰმადის სჯული. მაგრამ არ-
ჩილმა ეს არა ჰქმნა. მასინ აზიშმა სთხოვა, რომ თითოთი გა-
მაჰმადიანებულიყო. ანც ეს მოინდომა არჩილმა. აზიშმა ჩა-

ზღო არჩილი საპყრობილეში და ძალად უნდოდა მიეღებინა მჭმდის სჯული. მაგრამ მეფე რომ მაგრად იდგა თავის სარწმუნოებაზე, მოაკვლევინა იგი და საშინლად ააოხრა საქართველო. მეფის გვი იპოვნეს ქართველებმა. მეუღლემან მასმან დასაყოლავა იგი სოფ. ნოტეორის ეკლესიაში (კასეთში). საქართველოს ეკლესიამ ეს მეფე წმიდანად შეარცხა.

ამ ნაიხად ისეც დასუსტებული და ძალა-გამოლეული ქვეყნა უარეს მდგომარეობაში ჩავარდა. საქართველოს დასუსტების ერთი მიზეზთაგანი იყო აგრეთვე საქართველოს ორად გაყოფა: არჩილის შვილებ (იოანეს და ჯუანშერს) შუა. მაგრამ ამისთანა უბედურ დროს საქართველოს ზედ მოჰყვა კიდევ ერთი უბედურებაც — მე ვამბობ საზარების შემოსევაზე. ამის მიზეზი იყო ის, რომ მეფეებმა თავისი და შუშანი არ მიათხოვეს საზარების მმართველს სკანს, რომელმაც მოინდომა მის შერთვა; სკანმა გამოგზავნა თავის ვაჟი, რომელსაც ძალად უნდოდა წაეკვანა მეფეთა და. ქაზარები დაღასტნიდგან შემოვიდნენ კასეთში, დაარბიეს ჩეჟეთი, წუგეთი, კელის ცაზე, თაანეთი, ერწო, აგრეთვე თბილისი და სხვა ადგილები; ჯუანშერი და შუშანი ტყვეთ წაიყვანეს დარიალს უელიდგან, მაგრამ შუშანმა ვერ გაუძლო უბედურებას და შსში მიაღო.

ამ გვარა შავი დღეების მგლოვი თბილისი არაბებმა აიღეს და დაადგინეს აქ თავისი სამმართველო და დადვეს აღმოსაყვით საქართველოს ხარკი.

ჯუანშერი ტყვედ დარჩა შვიდ წელიწადს და მერე დიდის სახუჭრებით სკანისაგან განთავისუფლებული დაბრუნდა საქართველოში. ამის შემდეგ ჯუანშერს დიდი გავლენა აღარ ჰქონდა თავის სამეფოს ბედ-იღბალზე.

დასაკლეთის საქართველო სრულიად დაემორჩილა აიფს-სეთის მეფეს ლეონ II-ს.

ამ დრომდის აფხაზეთი იყო ბერძნების იმპერატორების დამოკიდებულების ქვეშ, თუმცა იგი ძველადანვე შეადგენდა საქართველოს სამეფოს ნაწილს. ლეონ II-მ ცოლად შეირთო სავანის ქალი & სიმამრის შემწეობით განდევნა ბერძნები & გამეფდა. მეტე დაიმორჩილა სამეგრელო, იმერეთი, რაჭა, სვანეთი, გურია & ყველა ეს ადგილები რვა საერისთაოდ გაჭყო: 1 საერისთაო იყო აფხაზეთი; 2, ცხომისა ენგურისაგან მოკიდებული ალანამდე; 3, ბედიისა—ენგურისაგან ცხენისწყლამდე; 4—გურია; 5—6—რაჭა—ლეჩხუმი; 7 სვანეთი; 8 ცხენისწყლამდე სურამის მთებამდე ჩიონის ხეობის გაყოფება. თავის ტახტი გადმოიტანა ქუთაისში. ყველა ამ რვა საერისთაოს დაერქვა „სამეფო აფხაზეთისა.“

იოანე ძალე მოკვდა, მოკვდა აგრეთვე ამის ძმაც—ჯუან-შერიც. მეფობა ჯუანშერის ცოლის ძმას—აშოტ ბაგრატიონს დაჩა. ამ გვარად გათავდა სასსანიდების გვარის მეფობა საქართველოში.

აშოტის მეუბა.—თვით მმართველები კანეთისა.—აშოტის ქართლში შემოსვლა. დამარცხება თბილისის ემირისა (მთავარისა). —აშოტის განდევნა ქართლიდგან.—აშოტის დაბრუნება და სიკვდილი.—არაბები ქართლში.—ხალილა კანეთში.—ხალილას შვილი მაჰმადი ბაგრატს ჰმეფლის ქართლის აღებაში.—ბერძნები აფხაზეთის შესახებ.

აშოტი იყო შვილის-შვილი გურამისა ბაგრატიონისა; 626 წელს იგი გაიქცა კლარჯეთის მთებში და დაიძალა იმპერატორის ირაკლის დევნისაგან. სამცხე-საათაბაგოზე დიდი გავლენა ჰქონდა აშოტს და ითვლებოდა მის მმართველად. ჯუჯანში, რადგან იყო სიძე აშოტისა (ცოლად ჰყვანდა მისი და), ამიტომ ამის სიკვდილის შემდეგ მეფის ცოლის წყალობით აშოტი გახდა მეფედ (787 წელს). 23 წლის განმავლობაში აშოტმა იბრძოლა შინაურ და გარეშე მტრების წინააღმდეგ და საქართველოს შესაერთებლად. მაგრამ მინამ აშოტი აღასრულებდა თავის წადილს 790 წელს ირთმა თავადმა გამოაცხადა თავის-თავი დამოუკიდებელ მმართველად კანეთისა და განდა მთავრად ამ ქვეყნისა. საქართველოს სამეფო შეიქნა მხოლოდ ქართლი.

შინაურ შეფთისა და არეულობის გამო არაბების ჯარების უმეტესი ნაწილი იქმნენ გაწვეულნი არაბეთში. ამ დროს აშოტმა მიათხოვა თავისი ქალი აფხაზეთის მეფეს თადეოზ I-ს, შვილს ლეონ II-სას, და მერე საძის შემწეობით შეესაქმნა. გრიგორიმ—კანეთის მმართველმა, თავის შიშით მოიწვია ლეკებიც და შეუერთდა თბილისის ემირს აღიას; ესენი ქსანზე დაუსვდნენ აშოტს, რომლისაგანაც დამარცხდნენ და ქართლიდგან განიძევნენ. მაგრამ მალე, რადგან შეკლა არაგვისგან

იყო, აღიას ჯ სომხეთის ეპირის ხალილას ჯარებმა დაამარცხეს აშოტი ჯ განძეკეს ქართლიდან.

ამის შემდეგ კაი ხანს დაჩხა აშოტი სამცხე-კლარჯეთში. აქ ის აშენებდა ეკლესიებს ჯ დანგრეულ ქალაქებს. ბოლოს ბედმაც გაუღიმა ჯ დაიპყრო მთელი ქართლი, მაგრამ არაბები მოსვენებას მაინც არ აძლევდნენ ჯ 826 წელში უცებ დაეტყველნ მას ნიგალის ხეობაში ჯ შიგ ეკლესიაში მოჭკლეს. ამ მეფის გეგამი დამარხულია არდანუჯის ეკლესიაში. აღიას გასდა ეპირად ქართლისა ჯ სამცხე-კლარჯეთისა, აშოტის შვილებს ხარკი უნდა ეძლიათ მისთვის.

872 წელში მოკვდა ვახეთის მმართველი (ქორეპისკოპოსი) გრიგორი, რომელსაც აწერენ აშენებას ქალაქის თელავისას ციფ-გომბორის მთის კალთაზე. გრიგორის შემდეგ ხალხმა მმართველად დასვა დანი, იოანე ქობულაძის შვილი. დანი ჯმართავდა ვახეთს 12 წელიწადს, 839 წელს მოკვდა იგი და ვახეთში მმართველად გახდა სამუელ დონაური. ამხრობაში ვახეთს დაეცა ხალილას, სომხეთის ეპირა, მაგრამ სოფ. გაუაზთან დამარცხებული ჯ უეუ-ქცეული იქმნა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ესვე ხალილას შემოესია ქართლს, მაგრამ ჯავახეთში მოკლულ იქმნა. ამის შვილმა, მაჭმადმა განიზრახა ჯავარის ამოურა ჯ გაემგზავრა ქართლისკენ. მას მიეშველა აშოტის მეორე შვილი — ბაგრატო, რის გამომ მაჭმადმა მისცა მას ქართლი.

ამავე დროს აფხაზეთი მოსვენებაში არ იყო. ბერძნები ხშირად ეცემოდნენ მას. 831 წელს ბერძნები შეესივნენ აფხაზეებს, მაგრამ ვერა გააწყეს რა. მაშინ აფხაზეთა მეფედ იყო თადეოზა, რომელსაც ძალიან უეკრდა ქრისტიანობა. ამ მეფეს ეკუთვნის დაბა ხონის ჯ იქაური სომხობის აშენება.

მაჭმადი.—სომხეთის ემირი ჰუველის ბაგრატი.—ემირი თბილისისა სააკი ეწინააღმდეგებათ.—ბრძოლა რეზის ციხესთან.—ბოგის შემოსევა.—აფხაზეთის მეფენი: გიორგი და იოანე.—ლიპარიც ორბელიანი.

მაჭმადს ბაგრატის გამეფება უნდოდა, ამიტომ დიდძალის ჯარით შევიდა ქართლში, იერიშით აიღო უფლის-ციხე და მერე სოფ. რესთან მოუხდა შეტაკება თბილისის ემირის სააკის ჯარებთან. ფიცხელი ბრძოლის შემდეგ მაჭმადი იძულებული იქმნა დაეტოვებინა ქართლი და აწინს შექსეოდა.

წამდენიმე წლის შემდეგ თბილისს შემოეჭრათ ბოგა, ოსმალოს ჯარის უფროსი, კაცი უდიერი და სისხლის მსმელი, რომელმაც სომხეთში და აღირ-ბეჟანში გაუღიბა 80,000 კაცი. ბაგრატი მიემხრო ამას. ბოგამ აიღო ქალაქი, სააკი მასთანათვე ჩამოახრჩო, გადასწვა ქალაქი და კაახრას გარეშე მომდებარე ადგილები. საქართველოს ქაზარების შემოსევის შემდეგ იმისთანა ახსრება და განადგურება არა სწყეოდა, როგორც ესლა.

აფხაზეთის მეფემ თადეოზმა თავის შიშისა გამო განიზრახა ბოგას წინააღმდეგობა. ამისთვის ის შეუერთდა ქართლებს და გვერცხობის ახლოს დაებანაკა. ბოგამ გაგზავნა მის წინააღმდეგ თავისი ჯარები ზაქარიას და ბაგრატის წინამძღოლობით. თადეოზი დამარცხდა და დკალოთიდან გადავიდა რაჭაში და იქადგან შინ დაბრუნდა.

ბოგამ ქართლის ახსრების შემდეგ მოინდომა ოსეთის დაპყრობა, რის გამო ის კიდევ წავიდა ჩარტალეთამდე და ცხნოკათამდე და ოსებს გამოართვა 300 ამნათი, მაგრამ ამ დროს ბაგრატის ძმამ—გურამმა და სომხეთის მმართველმა

აბუჯაბასმა სთხოვეს ოსებს, რომ დაბრუნების ნება არ მიეცათ მტრისთვის, თვითონაც თავის მხრით მის წინააღმდეგ ბრძოლა დაჰპირდნენ. ოსები გაგულისდნენ, შეერთდნენ ჯერთ ვიწრო ლელეში შეეტანენ მტერს. ბოლოს დიდად დაზარალებული ბოგა უკან მოიქცა, აჩანში შევიდა ჯ იქიდგან ეკეთს შეესა. აქ ამ დროს მმართველად იყო გაბრე დონაური.

ზაიხულში ხელმეორედ უნდოდა ბოგას ოსეთზე წასვლა, მაგრამ აჩაბისტანიდან ბრძანება მოუვიდა, რომ თბაღისის ემირობა მიეცა მაჰმადისათვის ჯ თვითონ დაბრუნებულიყო. უკული ეს ამბები მოხდა 854—861 წლამდე. საქართველოში ამის წასვლის შემდეგ დროებით ჩამოკარდა მშვიდობიანობა.

876 წელში მოკვდა ბაგრატ I, რომელსაც მხოლოდ სახელი ჰქონდა მეფისა. გიორგი I, მეფე აფხაზეთისა შემოვიდა ქართლში, დაიპყრო ეს ქვეყანა ჯ ერისთავობა მისცა დიმიტრის შვილს—ტინენს. მაგრამ გიორგი რომ მოკვდა ჯ გამეფდა შვილი ამისი იონხე, დედა მისმა მოაკვლევინა ტინენი დ ტინენის ძმა—ბაგრატი ზღვაში ჩაგდებინა, რადგან არ უნდოდა რომ ვისმე სხვას ჰქონდა წილა აფხაზეთის სამეფოს მმართველობაში. ბაგრატი ვიღაც მეტივეებმა იპოვნეს ჯ კოსტანტინოპოლში წაიყვანეს.

მეფეების დასუსტებამ ჯ მათ მტერი გაკლენამ ქართლში გააძლიერა ზოგიერთი ვაჟობა, სხვათა შორის ორბელიანები; შესანიშნავი ამათგან იმ დროს იყო ლიპარიტ ორბელიანი, მმართველი თრიალეთისა ჯ ამშენებელი ციხის კლდე-კარისა მდ. ალგეთის სავაუეზე. ამ ვაჟს დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველების ბედ-იბაღზე. ამას დავინახავთ შემდეგ ისტორიიდან.

დავით I და ადარნასე II.—ნასირის დამარცხება.—აფხაზეთის მეფის შვილის ბაგრატის და ნასირის ერთად მოქმედება.—ბაგრატის გამარჯვება.—ასპინძის ომი და ნასიდის სიკვდილი.—ომი კარელებთან და აფხაზეთთან.—სომხეთის მეფე ჰშველის ადარნასეს.—ადარნასეს გამეფება.—აფხაზეთის მეფე კოსტანტინე ეომება ადარნასეს.—კოსტანტინეს ტყვეობა.—ზავი.—აზრება სომხეთისა.—აშოტი.—მოსვლა ადარნასესთან სომხეთის ქათალიკოზისა; ადარნასეს გამგზავრება კოსტანტინოპოლში.

876 წ. ბაგრატი გარდაიცვალა & მისი შვილი—დავით I გამეფდა. ამის ბიძის გუჩამის შვილს ნასირს არ უნდოდა, რომ დავითს რეგებოდა ქართლი; ამიტომ აფხაზეთის მეფის იოანეს მხარე დაიჭირა. მაგრამ 879 წელს იოანე რომ გარდაიცვალა, აფხაზეთმა მიატოვეს ნასირი, რომელმაც, მარტოდ რომ დარჩა, ცბიერება იხმარა: მოჭკლა დავითი 881 წელს. ამ შემთხვევამ ააღელვა ყველა მოკეთენი დავითისა. მთელი ქართლი, სომხეთი, თბილისის არაბები შეიყარნენ & დავითის მოადგილედ დასვეს შვილი მისი—ადარნასე მეორე. ნასირი გაიქცა კოსტანტინოპოლში.

აქაც გულმა ვერ გაუძლო. განდევნილი ბაგრატი ნასირმა შეაფერხა, რომ მას წაერთკა ტახტი აფხაზეთის მეფის ადარნასესთვის (ეს იყო შვილი იოანესა). ბაგრატმა ითხოვა იმპერატორისაგან ჯარება & ტემები და მოადგა აფხაზეთს, დაიმორჩილა ეს ქვეყანა, მოჭკლა ადარნასე, გამეფდა თვითონ, გამოიწვია სტამბოლიდან ნასირი & მასცა ჯარები ქართლის დასაპყრობლად. პირველად ნასირი შევიდა სამცხეში, აიღო ციხენი: ოძრსე, ჯვარისციხე და ლომსიანი. აქედან ქვემო ქართლსკენ გამგზავრება უნდოდა, მაგრამ ადარნასემ დასვედრა ქართლის, სომხეთის ჯა-

რები, დამარცხს იგი და კიდევ მოჰქვია. ამ ნაირად ვათავდა ეს ომი.

მაგრამ საქართველოში მშვიდობიანობა მანც არ დამყარდა. კასეთის ქორეპისკოპოსის გაბრუნდნის მოადგილემ — თვალდასწავთვით გარდახანი, რომელიც ეკუთნოდა ქართლს, ამიტომ აფხაზეთის მეფე ბაგრატე შემოვიდა ქართლში. თვალდასწავთვით მოკვდა და ბაგრატე 897 წელში. ამათი მოადგილენი გახდნენ: ქორეპისკოპო კვირიკე I და აფხაზეთის მეფე კოსტანტინე.

896 წელში სომხეთის მეფის სემზათისაგან გაჯავრებული ადირბეიჯანის მმართველი (ემირი) ავშანი (ახლ-კასაბი) შემოვიდა სომხეთში, ახლს იგი, მერე შემოვიდა საქართველოშიც. ქართლის ცხოვრების სიტყვით: ავშანი ჯერ მოადგა თბილისს, რომლის მმართველი მამია იყო ჯათარი. აქედან წავიდა ჯ უჯანმის შემოერთება. უჯანმის მცველნი იყვნენ 300 მსუდანნი. ამ ციხის აღებას შეაშინა ციხე ბოჭორმის ჯარები, რომელნიც გაიქცნენ, მინამ მტერი მოვიდოდა. კვირიკემ შეატყუა, რომ ვერ მოერგვა მძლავრსა ჯ ურიცხვს მტერს, სრულიადი მოწილება გამოუცხადა მას. კასეთის დამარცხების შემდეგ ავშანმა გაიარა ქართლი, შევიდა სამცხეში, ჯავახეთში ჯ შემოერთა ციხე თმოგეს, მაგრამ რომ ვერ აიღო, შემოერთა მორე ციხეს — ეველს, რომლის აღების დროს წამებული იქმნა წმიდა გობრონი. *)

აქედან ავშანი წავიდა ურსში, სადაც ამ დროს იმალეობდა ჯალალობა სემზათისა (სომხეთის მეფისა.) აიღო ეს ქა-

*) გობრონი (მინელი) ცნობილია ქართველთა ეკლესიისაგან წმიდანად.

ლაქი დ დატყვევება მთელი მისი ოჯახსობა. სემბათი იმუღე-
ბულ იქმნა შეკრიგებოდა აკმანს, ამანათად მისცა მას თავისი
უფროსი შვილი.

ამის შემდეგ 904 წლამდე დამყარდა მშვიდობიანობა
საქართველოში. მაგრამ ამ წელს აფხაზეთის მეფე—გოსტან-
ტინე შეესია სემბათის სამეფოს. ადარნასე მიეშველა სემბათს
და ორივემ დაამარცხეს გოსტანტინე და დატყვევეს, მაგრამ
მალე აპატიეს დანაშაულობა და განთავისუფლეს. სამწუხაროდ
მალე უთანხმოება ჩამოვარდა ადარნასეს და სემბათს შორის,
რადგან ეს უკანასკნელი უფრო მეტს აპატიეს სტემდა გოსტან-
ტინეს და არა ადარნასეს. ამან 907 წელს ზოგიერთ სომხე-
ბის თავადებთან ერთად განიზრახა სემბათის დამარცხება. მა-
გრამ სემბათმა გაიმარჯვა; ჩამოვარდა ამთ-შორის ზავი, რომ-
ლის ძალითაც ადარნასეს სემბათისთვის უნდა მიეტოვებინა
ის სომხის თავადები, რომელთაც მიიღეს მონაწილეობა ადარ-
ნასეს შეთქმულობაში.

ამ გვარ გამარჯვებებით გაგულისებულმა სემბათმა გამო-
უცხადა ომი ადირბეიჯანის ემირს უსუფს. ომი გაგრძელდა
914 წლამდე. ბოლოს უსუფმა დაამარცხა იგი და მთელის სა-
სლუგულობით დატყვევა, მოიყვანა დვინში და ჩამოახრჩო.

სომხეთი ჩავარდა სამწუხარო მდგომარეობაში: ყველა
თავადები შებოროტილ და უმად წაყვანილ იქმნენ. მრავალი ქრის-
ტიანი სომეხი გასწევითეს, რადგან მტკიცედ იდგნენ თავის
სჯულზე, სოფლები, ქალაქები დაანგრიეს და ააოხრეს.

915 წელში სემბათის შვილი—ამოტი 600 თავ-განწი-
როული მხედრით მოვიდა საქართველოში და სთხოვა ადარნასეს,
რომ მისთვის სომხეთის სამეფო გვირგვინი ეკურთხებინა.
სურვილი აღუსრულეს ადარნასემ და აფხაზეთის მეფემ. ამის

შემდეგ აშოტი ყველგან, სადაც კი შესვლებოდნენ არაბები, ჰსიონავდა და ჰულებტავდა მათ. მაგრამ მაინც ვერაფერი გასწეო, რისგანმე 920 წელში სომხეთის ქათალიკოზი იოანე VI მოვიდა ადრინსესთან და სთხოვა შემწყობა. რადგან ადრინსეს თვითონაც იყო შევიწროებული და თვითონაც ეძიებდა შემწყობას და ჰთვებოდა კონსტანტინოპოლში წასვლას შემწყობის სათხოვნელად, ამიტომ უაჩი უთხრა იოანეს.

ამისთანა მდგომარეობაში იყვნენ საქართველო და სომხეთი, როცა 923 წელში მოკვდა ადრინსესი.

ადრინსეს სიკვდილის შემდეგ გამოვიდა ქართლში შვილი მისი სუმბათი I. აფხაზეთის მეფე გიორგი II, შვილი კონსტანტინე I-ის, შემოვიდა ქართლში, ააწო იგი და მეფედ დასვა შვილი თვისი კონსტანტინე. სუმბათს დაწინა მხოლოდ სამცხე, ტაო, ჯავახეთი, თრიალეთი, სამშვილდე, სუნიანის საერისთო, გარდაბანი, კლარჯეთი. კონსტანტინემ სამი წლის განმავლობაში ბევრჯერ გაიმარჯვა მტრებსა და ამით იმედიცემულმა 926 წელში მოინდომა სრულიად გაენთავისუფლებინა ქართლის სამეფო აფხაზეთის სამეფოს დამოკიდებულებისგან. გიორგიმ შეაგროვა დიდ-ძალი ჯარი და გააღაშქრა თავის შვილზე, რომელიც გამაგრდა უფლის-ცისეში. ბევრი ხალხი დაიხრცა, მაგრამ გიორგიმ ვერა დაკლო რა შვილს. ბოლოს სერხი იხარა: გაუგზავნა წარჩინებულნი პირნი და თავის მსედრობის პირით მოასსენა, რომ ვითომ ჯარს ჰსურს მისი გამოფება და მამისთვის ტახტის წართმევა, რისგანმე საჭიროა იგი გამოეცხადოს ჯარს. უბედურმა კონსტანტინემ დაუჯერა ამ გვარ სიტყუებს, დაჰჯდა ტივზე და დამე გასცურა მის ჯარებისკენ. რამწამ აფხაზეთმა დაიანსეს, მისი მოკვლა დააპირეს, მაგრამ კონსტანტინემ დროიანად გასცურა მეორე კი-

დედის და სადღაც მიიძალა. თუმცა მალე მიავსეს მას ჯ წა-
ჩუდგინეს გიორგის, რომელმაც სიკვდილით დასაჯა, მისი
ადგილი კი მისცა თავის მეორე შვილს, ლეონს.

929 წ. კახეთში კვირიკე II (თადლას შვილი) დროს
გარდაბნელებმა მოიწვიეს გიორგი და კახეთის ქართველთა
წინ უფლებისაგან განთავისუფლების სურვილი გამოუცხადეს.
გიორგი შევიდა კახეთში, დასწვა და დაანგრია ბეკრი ადგი-
ლები. მაგრამ წამთრის გასატარებლად დაბრუნდა ატენში, სა-
დაც გამოეცხადა შეშინებული კვირიკე მოჩინალების გამოხა-
ცხადებლად. თუმცა მალე კიდევ გაიქცა, მაგრამ მანინ დაჭე-
რილ იქმნა გიორგისაგან. გიორგი სელახსა შევიდა კახეთში.
კვირიკეს ძმამ დაუთმო მას უჯარმის ციხე და ზოგიერთი
სსკა ადგილები. ბოჭორმა, ლაწობანი, მარინი და სსკ. კი
არ ემოჩინებოდნენ. მაგრამ გიორგიმ არა უგანასკნელი
ციხეებიც რომ აიღო, მაშინ კვირიკემ გამოუცხადა, რომ
უთმობს მას კახეთს, ოღონდ კი განთავისუფლოს და მისცეს
ნება, რომ წამთარი გაატაროს ბოჭორმის ციხეში, გაზაფ-
ხულში კი გადასახლდება კახეთიდან. გიორგი დათანხმდა და
ავსახეთში დაბრუნდა. გაზაფხულზე კვირიკე არა თუ გადა-
სახლდა კახეთიდან, არამედ უარი ჰყო თავისი პირიდან და
ქართლის აზნაურების დახმარებით განდევნა ავსახები და
განთავისუფლა ციხეები.

კვირიკეს მოქმედებამ ძალიან შეაწუხა გიორგი, რომელ-
მაც გამოგზავნა ახალი ჯარები თვისი შვილის ლეონის წინა-
მძღოლობით კვირიკეს დასასჯელად. რამწამ ლეონი შემოვი-
და კახეთში, ამას მოუვიდა ამბავი მამის სიკვდილზე. საჩქა-
როდ დაბრუნდა ავსახეთში, ავიდა მამის ტახტზე, გამოვიდა
ლეონ III სახელობით, შეურავდა კვირიკეს და დაუთმო მას
კახეთი. ეს მოხდა 955 წელში.

სუმბათი მოკვდა 959 წელს, მას დარჩა შვილი, ბაგრატ II, რეგენად წოდებული.

ლეონ III იმეფა 2 წელიწადს და მოკვდა 957 წელში უშვილოდ. გამეფდა მისი ძმა დიმიტრი. ძმა ამისა თეოდოსი, რომელიც იყო გაგზავნილი კონსტანტინოპოლში სწავლის მისაღებად, დაბრუნდა იქიდან სამცხეში, შეკროკა ჯარები წინააღმდეგ მისა, მაგრამ დამარცხებულ იქმნა. თეოდოსი დაიძალა ქართლში ძამის ციხეში; მაგრამ სამ თვეს გასს შემორტყმული ციხეები დაემორჩილნენ დიმიტრის იმ პირობით, რომ თეოდოსი გაენთავისუფლებინათ.

ამავე დროს ეგუთენის ცალაშქრება ქართველებისა თორნიკეს წინამძღოლობით, საბერძნეთას იმპერატორის თხოვნისამებრ, წინააღმდეგ იმპერატორის ძტრისა—ბარდა სელირისა. ქართველების შემწეობით ბარდა სელირა სრულიად დაამარცხა იმპერატორმა. ორთავეს დიდა ალაფი დარჩათ, ამ ალაფით ქართველებმა ააშენეს მრავალი კვლესიები დასავლეთ საქართველოში და გააშენეს ათონის აგერიის მონასტერა.

თეოდოსი მანც ან დაწუნდა. გასეთის ვარკიგოზის კვირიკე II-ის შემწეობით უნდოდა აფხაზეთის მეფედ გახდომა. მასინ დიმიტრიმ სერსი იხმარა: სთხოვა კვირიკეს, რომ შეერიგებინა ორთავე. კვირიკემ შერიგება მოახდინა იმ პირობით, რომ ორივეს დაევიწყათ თავისი წინსული უკმაყოფილებანი, ძტრობა და ძმურად ესარგებლნათ თავკთი ძამის ქონებით. შერიგების თიცი მოხდა მცხეთის სობოროში, სუდაც მოვიდენ თეოდოსი, დიმიტრი, კვირიკე და სხვ. თიციან შემდეგ ორივე ძმემა წავიდნენ აფხაზეთში, მაგრამ დიმიტრიმ შეიპყრო ძმა—თვალეობი დასთხარა და საპურობილეში ჩააგდო. ამ გვარ უღმერთობამ ააღელვა აფხაზეთი, რომელთაც დიმიტრის მეფობა

წაართვეს და, რადგან შვილი ამისი უტკუო იყო, გამოიყვანეს საზურობილედგან თეოდოსი და ძეგედ დასკეს (979 წ.)

ამასობაში კვირიკე შევიდა ქართლში და შემოერთა უფლის-ციხეს. თავადმა ივანე მარუშიძემ მოიწვია დავით გურჯაანის (გამოჩენილი მეომარი მასინდელი დროის) ჯარებით ქართლის დასაჭერად და თუ იგი ამას არ იზამდა—მიეცა შემწეობა ამ საქმის აღსასრულებლად გურჯაანის გურგენის შვილის ბაგრატისათვის, შვილის-შვილისათვის ბაგრატ რეგენისა.

დავითი დაეთანხმა. შემოვიდა ქართლში, გააგდო კვირიკე და გაძეოთა ქართლში თავისი შვილობილი ბაგრტი III.

ბაგრტი III-ის გამეფება (980 წ.) ძალიან სასარგებლო იყო საქართველოს სამეფოს გასამდიერებლად. ბაგრტი, რადგან მცირე წლოვანი იყო, ქართლს განაგებდა დავითი. ამ დროს არაბების სიძლიერესაც ბოლო ეღებოდა, მათი კრწელი სამეფო სუსტდებოდა შინაური შფოთის და უთანხმოების გამო. ამიტომ თბილისის ეპისკოპოსი ძალიან მცირე გავლენა ჰქონდა საქართველოს შინაურ საქმეებზე.

ამავე დროს ქართლში კიდევ გაჩნდნენ წინააღმდეგნი ზიზნი, რომელნიც ებრძოდნენ ძეგეს. ამათი მოთავე იყო ქავთარა ტბელი, რომელმაც მოიწვია კვირიკე, აიღო უფლის-ციხე და დაატყვევა გურგენი და ბაგრტი, მაგრამ დავითი დაცა და განთავისუფლა იგინი, კვირიკე კი გავიდა ქართლიდან.

ამავე დროს აფხაზეთშიაც აღეკებულ იყო აწინაურება, რადგან ბრძა თეოდოსი ვერ ჰმართავდა სამეფოს. ამით ისარგებლა იმავე ივანე მარუშიძემ და იმდენი ეცადა, რომ თავის მხარეს გადმოეზობინა უმთავრესი ნაწილი აფხაზეთის დიდკაცობისა და ჩაგონა მათ, რომ მოეწვიათ ძეგედ ბაგრტი.

აფხაზებმა გამოუგზავნეს დავითს შუა ეტეები და სთხოვეს შვილი მეფედ აფხაზეთისა. დავითი დათანხმდა, რაღაც ამანათები მოსცეს წაწინებულ გვარებიდგან. მაშინ დავითმა დალოცა თავისი შვილი და გაისტუმრა ქუთაისში, აფხაზეთის სამეფოს დედა-ქალაქში, სადაც ხალხმა შეჭვივდა მას ერთგულობა. ასე 995 წელში შეერთდნენ აფხაზეთ-ქართლის სამეფოები.

გ ა მ დ ი ე რ ე ბ ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ი .

გამეფება ბაგრატისა.—ქავთარ-ტბელი.—რატი ორბელიანი.—რატის მიემხრობა დავით კუროპალატი.—დამორჩილება რ. ორბელიანისა.—სიკვდილი ბაგრატ რეგვენისა და დავით კუროპალატისა.—დამორჩილება კახეთისა, ჰერეთისა.—სწავლა-განათლება, ხელოვნება.—სიკვდილი ბაგრატ III-სა.

980 წელს გამეფდა თუ არა ბაგრატი. დანაშვიდა აფხაზეთის ხალხი და აღწინდელი მეფე და ბიძა თავისი—თეოდოსი გაისტუმრა თავის ძამის, დავით კუროპალატის ქვეყანაში, რადგან უშინოდა, რომ მას ხალხი არ აეღოებინა. აფხაზეთში ჩამოაგდო წესი და სიმშვიდე, მაგრამ ამავე დროს იმეჩეთში ქავთარ-ტბელის თაოსნობით ზოგიერთებმა განიზრახეს განთავისუფლება ქართლისა ბაგრატის დამოკიდებულადგან. წინააღმდეგნი შეიყარნენ ღ გამაგრდნენ ლიხის მთებში. ქართლის დიდ-კაცობა პატრივს აღარ სცემდა დროებით მმართველს ამ ქვეყნისას—ბაგრატის დედას.

მეფემ გაიგო თუ არა ეს ამბავი, დიდ-ძალი ჯარით გადამოვიდა ლიხზე, შეებრძოლა, დაამარცხა, შევიდა ქართლში,

დაამშვიდა ჭ მერე წავიდა იმერეთში; თავის დედაც თან წა-
ყვანა. მაგრამ წინააღმდეგნი მებრძოლნი მანც არ დაწყნარდნენ.
რამდენიმე წლის უკან ხელახლად აჯანყდნენ. ამითი მოთავე
იყო რატი ორბელიანი, *) რომელსაც ჰქონდა დიდი ძამულები
ატენიდან მოკიდებული კიდე-გარამდე ჭ თრიალეთამდე, მასვე
ეკუთნოდა მანგლისი ჭ სკვირეთი. რატიმ გადაიხარა თავისკენ
დავით გურგენაშვიტიც, რომელიც რადახედაც გულ-ხელუღი და-
წინამილი იყო თავის შვილზე; აგრეთვე ბაგრატ რეკვიანი,
რომელიც შეესია შაკშეთს. დავითი გამაგრდა თრიალეთში;
აგრეთვე რატიმ დაიჭინა ატენს ჭ მანგლისს შუა ადგილები.
ბაგრატი გაკვირვებული ჭ გაოცებული მამის ამ გვარ უოფა-
ქცევისგან, მოვიდა ჯარით თრიალეთში, ცხენით მარტო წა-
ვიდა მამის ხანაკში მოსალაპარაკებლად ჭ თავის გასამართლე-
ბლად. დავითმა მართლაც დადის სინარულით მიიღო ისა ჭ
შეიწყინა მისგან თავის განმართლება, დაითხოვა თვისი ჯარ-
ები ჭ შინ დაბრუნდა.

ბაგრატი არ შეება სპობოლველად გამზადებულს რატს,
დაბრუნდა აფხაზეთში. სამთარი რომ დადგა—რატიმ თავის
ჯარის კაცები დაითხოვა,—სინქართი ჩამოვიდა ქართლში და-
კიდე-გარს (ეხლა წალკა) შემოეკრტა. თავ-ზარ-დაცემულმა რა-
ტიმ სრულიადი მოწინააღმდეგეა გამოუცხადა. ამის ნიშნად მისცა-
მას შვილი—ლამარატი, თვითონ კი საცხოვრებლად, ბაგრა-
ტის სურვილისამებრ, ანგვეთში წავიდა.

*) შესანიშნავი გვარი ესე მეოთხე საუუუნეში ქრისტეს წინ ჩი-
ნეთიდან გამოძვალად ითვლება, ორბელიანებს ჰქონდათ და აქეთ-
დიდ-ძალი მამულები საქართველოში. საქართველოს ისტორიულ ჩარ-
ხის ბრუნვაში, მეფის შემდეგ, ორბელიანთ ეკავათ პირველი ადგილი.

994 წ. მოკვდა ბაგრატ II — რეგენი.

1001 წ. მოკვდა დავით გურგენის ძე. რომელმაც თავის ქვეყნები დაუტოვა იმპერატორს კასილის ღ ზნა ბაგრატს, როგორც პირობა ჰქონდა. კასილი მოვიდა თავის მიწების გასაშინჯავად. აქ მოხდა შეტაკება გურგენს და მის შოკის, და გათავდა მით, რომ კასილი შეურიგდა გურგენს და დაუთმო მას ტაოს ნაწილი.

გურგენის სიკვდილის შემდეგ (1008 წ.) ბაგრატ III-მ გაამკავლა ჯარების რიცხვი. ამ უამად მას ჰქონდა დაკავებული თითქმის მთელი უწინდელი საქართველო, გარდა კასეთისა. მან ითხოვა ქორეპისკოპოსის დავითისგან (კვირიკე II მოადგილე) სრულიადი მორჩილება და ზოგიერთი ციხეების დათმობა. ამასვე დავითმა ომის გამოცხადებით უპასუხა. 1010 წ. ბაგრტი თიანეთიდან შეესია კასეთს, დაიმორჩილა ისა, დაატყვევა მმართველი დავითი ღ მთელი ეს ქვეყანა თავის ერისთავებს გაუნაწილა — მერე შევიდა ჰერეთში ღ მმართველი მისი მეფე — დინარ ტვეთ ჰყო და ეს ქვეყანა განაწილა თავის წარჩინებულთ შერთა შუა.

ვასტანგ გორგ-ასლანის შემდეგ სამხედრო საქმეებში არ გამოჩენილა ბაგრატის თანაბარი. ამან დაიმორჩილა განჯის ემირი — თვადგონი, რომელიც სშირად ეცემოდა კასეთს. აღიბეყნის ღ სამხეთის მმართველნი მას აძლევდნენ სარკს. სპარსეთის მეფე ღ იმპერატორი კასილი მის მეგობრობას დაუძებდნენ. კასილი შეელოდა ბაგრატს ეკლესიების ასენებაში.

სამუდამო ადგილ-სამეფოელი ბაგრატისა იყო სან ქუთაისი, სან უფლის-ციხე. თბილისში იმ დროს იმეფებოდა ანბებისეში (VII ს. უგუნიდგანვე), რომელმაც ჰქონდა აქ თავის სა-

სახლე, თბილისში ღ მის მიდამოში სცხოვრობდნენ თათრები-
ამის გამო ქართველობას არ უყვარდა თბილისი.

ბაგრატიდგან იწყობა გაძლიერება ქართველთა. თვით ბა-
გრატი იყო ღონიერი, ბრძენი ღ განათლებული მეფე. ეს და-
უსვენებლად ამდიდრებდა თავის დაცემულს სამეფოს. მის დროს
აღებ-მიცემა, სენა-თესვა, სწავლა-განათლება წარმატებაში შე-
ვიდნენ. დანგრეულ-დაქცეული შენობანი მეფემ ხელ-მეორედ
ააგო; ძველები განაახლა; აგრეთვე ააგო მრავალი ახალი ეკლე-
სიები ღ ტაძრები. ქუთაისის შესანიშნავი სობოროს სამიწვე-
ლი ჩააგდო 1003 წელში ღ ამ სობოროს ასაგებად იხმარა
ბევრი მეცადინეობა ღ დახარჯა დიდ-ძალი თუელი. სობორო
მარმარილოს ქვით იყო აშენებული. დიდებულ სობოროდგან
ესლა დარჩომილა მხოლოდ ნანგრევები. მცხეთის დამკვლავ-
ლი სობორო ბაგრატიმ სრულიად განაახლა. ბედიის ტაძარი
(ათხაზეთში) აგრეთვე ეკუთვნის ამ მეფეს. იუსტინიანეს ეკლე-
სიასთან (მარტვილში) ბაგრატი ააშენა მონასტერი, რომე-
ლიც გახდა ადგილ-სამყოფელად ეპისკოპოსის ჭყონდიდელი-
სა. *) ქალაქების ღ ციხეების რიცხვი ამის დროს გამრავლდა.
იმ დროინდელ ქალაქთა შორის შესანიშნავები არიან: ახალ-
ციხე ღ ახალ-ქალაქი. საეკლესიო ღ საერო ლიტურგიათა
ფესი გაიდგა. ახალ-გაზდა ქართველები სწავლის დასასრულე-
ბლად მიდიოდნენ საბერძნეთში ღ სწავლით, აღჭურვილნი ბრუნ-

*) ჭყონდიდელი იყო პირველი მინისტრი მეფისა. ჭყონდიდელს
ირჩევდნენ იმისთანა პირთაგან, რომელნიც ცნობილნი იყვნენ თავის მა-
ღალ ზნეობით, სწავლა-განათლებით. ჭყონდიდელი იყო მოთავე ყველა
მწიგნობართა. აგრეთვე მფარველი ქვრივ-ობოლთა, იგი პირველად
გადასცემდა მეფის ნებას საერო და სასულიერო მმართველებს. ომის-
დაწყების წინ იგი უძლოდა ფარს ფვართ, ღოცავდა მათ და მერე,
ბრძოლის დროს, თითონ უკან მოექცეოდა ხოლმე და ამხნევებდა მათ.

დებოდნენ თავის სამშობლოს გასანათლებლად. ამ დროს ერთ-
მა უგანათლებულესმა ჯ წმიდა პირმა—ექვთიმემ *) გადმოი-
ღო ქართულს ენაზე 920 წიგნი საერო ჯ სასულიერო ლი-
ტერატურიდან. ბაგრატის მეუობის დროსვე სცხოვრობდნენ
ათონის მთაზედ გამოჩენილნი მსწავლულნი ჯ წმიდანნი: იო-
ანსე ხასულელი, ოქროპირად წოდებული, იოვანე პატრიკი,
შესანიშნავი მწერელი ჯ გადმომღები პლატონის ჯ არისტო-
ტელის ფილოსოფიათა ჯ წმ. გიორგი მთაწმინდელი, რა-
მელმაც დაასრულა თარგმანი სასულიერო წიგნთა. პირველი სა-
ხარება იოანესგან გადმოითარგმნა ამ დროს. **)

შორეულ იერუსალიმსაც გასწავდა ხელი ბაგრატისა. იქ
მან ააშენა მონასტერი ქართველთათვის. ესლა ბერძენთ ხელ-
შია ჩაკარდნილი. წინეთ იქ სწავლობდნენ ახალ-გაზდა ქართვე-
ლები. მონასტერს დიდი მამულები აქვს ნაჩუქები საქართვე-
ლოში ჩვენი მეფეებისგან.

ბაგრატი გარდაიცვალა 1015 წ. და დაიმაჩხა ბედიის
მონასტერში.

მ ე ფ ლ ბ ა გ ი ო რ გ ი II-სა.

გამეფება გიორგი I-სა.—კვირიკე იპურობს კახეთს, ჰერეთს
და შვიდ საერისთოდ ჰყოფს.—განზრანვა ოსეთის მთავრისა და
მისი სიკვდილი.—იმპერატორი ვასილი II იპურობს ზემო
ქართლს.—ლიპარიც ორბელიანი შველის მეფის მტერს.—სი-
კვდილი გიორგისა და კვირიკესი.

თავის მამის სიკვდილის შემდეგ რომ 1015 წელს გა-
მეფდა გიორგი I, კვირიკე III, განდევნილმა კახეთიდან,
მიიბიძა ზოგიერთი გავლენიანი პირები ჯ ამათ შემწეობით

*) ეს იყო შვილი თორნიკესი, რომელმაც შეაკეთა საბერძენთში
ათონის მონასტერი, წოდებული ივერიის მონასტრად.

**) ეს სახარება ახლაც ინახება თ. ივანე გრუზინსკის სახლში.

დაიპყრო, როგორც კახეთი, ისე ჭყერეთი. პირველში დააარსა სამი საერისთო: რუსთავში, ქვეტერში და ჰანკისში; მეორეში ოთხი: ხოტინაში, კეჯინში, მანჯესში და სტორში, და თვითონ გამეთდა: სატახტო ქალაქად ჭჭმნა თელავი და ისე გაძლიერდა, რომ საშიშო შეიქმნა როგორც ქართლისათვის, ისე ოსეთისათვის; ოსეთის მთავარს—ოზდურეს უნდოდა შეემცირებინა გავლენა კვირიკესი და დაესუსტებინა იგი, რამდენათაც შეეძლო. ამიტომ თიანეთიდან შემოვიდა კახეთში, მაგრამ დამარცხებულ და სიკვდილით დასჯილ იქმნა.

გიორგის იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ კვირიკე დაემორჩილებინა, ამიტომ შეჭერა დაახლოებული ზავი სპარსეთის მეფესთან, რომ მის შემწყობით მანც მორჩილებაში ჰყოლოდა განჯის ხანი, მაგრამ ამ ზავმა უფრო მეტი უბედურება დაჰმართა: ბერძნების იმპერატორმა—ვასილი II-მ არ მოუწონა ურთვა-ქცევა გიორგის და 7 წლის შემდეგ შემოესია ზემო ქართლს, აიკლრა და ააოხრა ისა და დამარცხა გიორგი სოფელ შარკითან და ზემო ქართლში აიღო 14 ციხე. იმპერატორს შეელოდა უძლიერესი ერისთავი ქართლისა—ლიპარიტი. გიორგი იმპერატორს შეურთგდა. ვასილიმ დაინარჩუნა დაკავებული ადგილები და მძევლად წაიყვანა შვილი გიორგისა—ბაგრატო, რომელიც, პირობისამებრ, სამი წლის შემდეგ უნდა გაენთავისუფლებინა ვასილ. ბაგრატო რომ დაბრუნდა, გიორგიმ იცოცხლა კიდევ ორი წელიწადი და შემდეგ მოკვდა; ამის სიკვდილის წლის თავზე, მოკვდა კახეთის მეფე—კვირიკე, რომელიც 1027 წელს მოჰკლა მისმა ძონამ—ოსმა.

გიორგის მეფობა არაფრით არ არის შესანიშნავი ბრძოლის გარდა. მრთელი მისი მეფობის დრო საღხმა ბრძოლაში გაატარა.

შეფოცა ბაგრატი IV-სა.

განხეთქილება საბერძნეთს და საქართველოს შუა.—პოლიტიკა ბანიის ეპისკოპოსისა და მისი მომხრეებისა.—შერიგება ქართველებისა და ბერძნებისა.—ბაგრატი ირთავს ელენეს.—ქუთაისის სობოროს შენობის დასრულება.—გამარჯვება ქართველებისა დვინის ემირ ფადლონზე.—თბილისის განთავისუფლების სურვილი.—ომები კახელებთან.—ლიპარიტ ორბელიანის გაძლიერება და მისი ომები მეფესთან ბერძნების შემწეობით.—სიკვდილი ლიპარიტისა.

კოსტანტინე IV-მ გამეფებისაკე უძალ დაარღვია მეგობრული განწყობილება საქართველოსთან. ვასილისაგან განთავისუფლებული ნოჩჩი ბაგრატი რომ საქართველოში მოდიოდა, კოსტანტინემ გამოადევნა თავისი კაცები, რომ შეეზურათ ბაგრატი და შეანკვე, კოსტანტინოპოლში წაეყვანათ. მაგრამ წადილი კერ აღუსრულდა, თუმცა მის უოფა-ქტეკამ ორივე სახელმწიფოთ შუა ხამოაგდო განხეთქილება.

1028 წელში ვახე კარანიძე და ბანიის ეპისკოპოსი—იოანნე, რომელთაც დიდი გავლენა ჰქონდათ ტაოს-კარში, განუდგნენ ბაგრატს და თავის ციხე-ქალაქები დაუთმეს კოსტანტინეს, რომელმაც გამოგზავნა ჯარები თავის საზინადრის წინამძღოლობით. ამან ჯარების გარდა იხმარა ოქრო და ამ ორის იარაღით დამოაჩნია სამსრეთ-დასავლეთი საქართველო და მერე მოადგა ციხე კიდე-კარს, რომელშიაც ზოგიერთი აზნაურებით იყო გამაგრებული ლიპარიტ ორბელიანი—ქართველი ჯარების უფროსი. მაგრამ ბერძნებმა, რომ აიკლეს ამ აზნაურების მამულები, შეშინდნენ ისინი და მტრის მხარეს გადავიდნენ. ამისთანა გაჭირებულ დროს ბერძნების წინააღმდეგ ამ-

ხედრდა ტბეთის ეპისკოპოსი საბა, რომელმაც გაამაგრა ეკლესიები და ტიხეები თავის ეპარქიისა და მარჯათ წინ დაუხვდა მტრებს და იმდენი ერცადა, რომ მტრებმა ფეხი ვერ შემოსდგეს ამ ქვეყანაში. ამისმა მაგალითმა გაამხნევა არტანუჯის ერისთავი—იოანე აბუსერი, რომელმაც შეკრიბა თავისი ჯარები და მტერი დაამარცხა.

ქართველთა სასიხარულოდ იმავე წელიწადს (1028) მოკვდა კოსტანტინე და გამოეფა რომანოზ აგრირი, რომელმაც გაიწვია თავისი ჯარები საქართველოდგან.

ამ გვარი პოლიტიკა იმპერატორისა ძალიან მოეწონა ბაგრატს; მაშინათვე მეგობრობის გამოსცხნადებლად გაუგზავნა ქათალიკოზი—მელქისედეკი, რომელიც დიდის სიუვარულით მიიღო იმპერატორმა და საჩუქრებით გამოისტუმრა. სამი წლის შემდეგ კოსტანტინოპოლში გაემგზავრა აგრეთვე დედა ბაგრატიისა—მარიაში, რომელმაც გამოუცხადა რომანოზს ერთგულება შვილისა და ქართველთ ხალხთა და სთხოვა მას, რომ გურჯაანატობა ებოძა ბაგრატიისათვის, აგრეთვე მიეთხოვა მისთვის თავისი ნათესავი—ელენე (ვასილი აგრირის შვილი). იმპერატორმა აღუსრულა წადილი მარიაშს. ელენეს მზითვად მრავალ განმეულთა შორის მისცა ერთი ღუგსმანი ქრისტეს ჯვრისა და ხატი ოქონის ღვთის მშობლისა. ამ გვარად ჩამოვარდა მეგობრობა საქართველო-საბერძნეთ შუა.

ელენე მოვიდა ქუთაისში, სადაც მოხდა ქორწილი 14 წლის ბაგრატიისა. ახალ-გაზდა მეფემ დაასრულა შენება ქუთაისის სობოროსი და გარდაიცვალა უძეოდ.

1036 წ. დიდ-ძალი ჯარებით დვინის ემირი—ფადლხანი (აბულ-სევერი) შეესია აღმოსავლეთ ნაწილს სომხეთისას, რომლის მეფემ დავითმა სთხოვა შემწეობა ბაგრატს. ბაგრატმა ღი-

ზარტი ორბელიანის და იოანეს აბაზაძის წინა-მძღვანელობით მიას-
შველა 4,000 კაცი. ამათ შეუერთდნენ აგრეთვე: კახეთის მეფე
გაგიკი (შვილი კვირიკე III-სა), დასავლეთ სომხეთის მეფე—
იოანეს და თბილისის ეპისკოპოსი—ჟაფარი. მინამ ეს ჯარები უშ-
ველიდნენ, ფადლონმა უმეტესი ნაწილი სომხეთისა აიკლავ,
მაგრამ შეძწეობა რომ მოვიდა საქართველოდგან, ფადლონი
სრულიად დამარცხდა, დასტოვა დიდი ალაფი, გაიქცა და მა-
ლე მოკვდა.

ამ გამარჯვებამ მეტად გაამხნევა ლიპარიტი ორბელიანი და
ი. აბაზაძე. ამათი ფიქრით ეს დრო ძალიან მარჯვე დრო იყო
თბილისის განთავისუფლებისათვის და მის ეპისკოპოსის ჟაფარის და-
მარცხებისათვის. ესენი დაეცნენ მის სამფლობელოს დასავლეთ-
ის მხრით და კიდევ აიღეს ბირთვისი. ზაგრატს არ მოეწონა
შათი ამ გვარი მოქმედება და არა თუ მისცა ნება სხვა ადგი-
ლებიც აეღოთ, არამედ უბრძანა, რომ ბირთვისი დაებრუნებინათ
ჟაფარისათვის. ლიპარიტი თავისას არ იშლიდა და იმდენი ეცადა,
რომ მეფე დაიყოლია და დაითანხმა, რომ ამას (მეფეს) თითონვე
ეწინააღმდეგა ჯარისათვის მტრებზე დასაცემათ და საქართვე-
ლოს განსათავისუფლებლად. 1038 წ. შეესივნენ ეპისკოპოსს და-
სავლეთის მხრით იმერეთის და ქართველების ჯარები, აღმო-
სავლეთის მხრით კახელებისა. ორმა წელიწადმა განვლო, მა-
გრამ თბილისი ვერ აიღეს; მცხოვრებლები, ყოვლის მხრით
დაკეტილები, ძალიან შევიწროვდნენ. ამასობაში ქართველებმა
და იმერლებმა აიღეს ორი სიმაგრე: ორბისი და ფარცხისი. ჩა-
მოკარდა დიდი შიმშილი დამწყდევულ ხალხში, რომელმაც
ბოლოს განიზრახა დამოკრძალებოდა ზაგრატს. ეპისკოპოსს ჟაფარ-
მა ღამე ტივით გაპარვა მოანდომა საქმე რომ ამ ნაირად
ბოლოვდებოდა, ლიპარიტის მტრებმა მეფეზე ისეთი გაკლესა

იქონიეს, რომ იგი იძულებული იქმნა დაეტოვა ჯაფარი თბილისშივე ეძირად ღ ჯარები უკან დაებრუნებინა.

ამ გუარმა მეფის მოქმედებამ ააღელვა ლიპარიტი ღ ზურეთვე კახეთის ჯარი, რომელიც თბილისში მოკლდა დიდს დაკლას. ამისთვის მეფე განრისხდა კახელებზე, შევიდა კახეთში ღ მთის ყელ-გაბრიელის ახლას შეება კახეთის ჯარს, სრულიად დაამარცხა იგი, დაატყვევა უკეთესი მათი მსედრები — ერისთავები: ზანვისისა — სტეფანოზი, სოწანაბუჯისა — ვახე, სტორისა — რაფე ღ სსვანი. მერე შევიდა თიანეთში, დასწვა მშენიერი ბოჭორმის სსახლე, კვირიკე III-საგან აშენებული, ღ დაბრუნდა ქართლში.

იმ დროს, რომელსაც ბაგრატი აწბევდა კახეთს, ლიპარიტი ემზადებოდა მეფესთან საბრძოლველად. ლიპარიტმა საბერძნეთიდანაც ჯარები მოიშველა. მაგრამ რამწამს გაუგო განზრახვა მეფემ, მაშინვე შევიდა ჯავახეთში ღ გაამაგრა ახალქალაქი. ლიპარიტი კი დაეცა ატენს, რომელსაც იცავდნენ თმოგვის ერისთავები — ფარსმანი ღ თუხარისისა — ბეშქენ ჯაყელი. 1041 წ. ბერძნების ჯარები უკანვე დაბრუნდნენ, მეფე შეუწიგდა ლიპარიტს ღ მისცა ქართლის ერისთავბა. 1042 წ. ჯაფარი მოკვდა ღ ბაგრატი უთავო ქალაქმა მოიწვია; ამ დროს მეფე ანაკოპიას გარს შემოტყუებოდა თავის ჯარებით, რომ გაერთავისუფლებინა იგი ბერძნებისაგან. ბაგრატმა იქ თავის ჯარები ჯაჟანას ხელ-ჭკვიით დასტოვა და თვითონ წამოვიდა თბილისში, სადაც დიდის აშბით მიეგება მას ხალხი, გარდა ერთი ნაწილი ქალაქისა — ისნისა. ისნელებმა დასწვეს სიდი ღ არ ემორჩილებოდნენ ბაგრატს, მაგრამ მალე ესენიც დამორჩილდნენ.

1045 წ. ლიპარიტი კიდევ შეება მეფეს. ამ წელს ბერ-

მნებმა განიზრახეს დაეკავათ ერთი ნაწილი სომხეთის სამეფოს-
სი, ამიტომ გაიწვიეს კონსტანტინოპოლში შვილი აშოტისა—
გაგიკი II ღ იქვე დასწრუნეს; სომხეთისათვის კი თვისი სა-
კუთარი მმართველი უნდა გამოეგზავნათ, მაგრამ მინამ ისინი
გამოგზავნიდნენ, სომხები გაიყვნენ სამ ნაწილად: ერთს უნ-
დადოდა მეფედ დავითი, მეორეს აბულსევერი, მესამეს საჭაბუკე-
ლოს მეფე—ბაგრატ IV. რამწამს ბაგრატს მოუვიდნენ მტრი-
ჭულები სომხეთიდან, იმ წამსვე გაგზავნა ჯარები არტანუჯის
ერისთავის—აბუსერის წინამძღოლობით სომხეთში, რომ აე-
ღოთ ხატახტა ქ. ანი, რომელიც მართლად მსწრაფლად აიღეს.
ანში მოვიდა დედა ბაგრატისა—მარამი. ეს რომ გაიგო კო-
ნსტანტინე მონომახმა, გამოეგზავნა ლიპარიტს დიმიტრის
წინამძღოლობით ჯარები ღ უბრძანა წაერთვა ბაგრატისათვის
აწა თუ ანი, აწაშედ მთელი სამეფოც ღ გაეძევა დიმიტრი.

ლიპარიტი დაეცა ქ. ანს: მოტყუებით გამოიწვია მასა-
ლაზარაკებლად ანის მცველები: აბუსერი, იოანე როდიონი
ღ გურამ ვოდუქიანი ღ დაატყვევა ისინი; მერე ქაჯაჩიც აი-
ღო. ამ დროს ბაგრატი იყო თბილისში; საჩქაროდ წავიდა
ჯავახეთში, სადაც შესხეთში ჯერ შემწეობას დაჭვირდნენ, მე-
რე უმტყუნეს ღ ლიპარიტის მხარეს გადავიდნენ. ამით შეუ-
ერთდნენ კახელებიც. აქ შეტაკება აწ მომხდარა. გავიდა ზა-
ფხული, შემოდგომა ღ ზამთრობისას მეფე დაბრუნდა ქარ-
თლში.

1046 წ. მეფეს მოეშველნენ 4,000 ვაღაბნი (ვარიაგე-
ბი). ბაგრატმა გაამაგრა ბაძი ღ წავიდა ჯარებით სსსირეთში,
სადაც ბაგრატი მტრებისგან დამარცხებულ იქმნა. ამ ბრძოლაში
მოჭკლეს დიმიტრიც.

ამ დამარცხების შემდეგ მეფეს ორი გზადა დარჩა: ან უნდა

შეჩვიებოდა ლიპარიტს, ან გაქცეულიყო ქართლიდგან. მეფემ პირველი აჩნია. სოფლებში დასტოვა თავისი ჯარები და თითონ მტრე ამაღლით წავიდა ლიპარიტის სანახავად. მაგრამ ლიპარიტს სინიღისმა ნება არ მისცა, რომ შესვედროდა ბაგრატს, ამიტომ დაიძალა და არ ინახულა მეფე, რომელიც შეჩვიებაზე იმედ დაკარგული დაბრუნდა იმერეთში.

ამასობაში კალმანის ერისთავმა — სულამ და არტანუჯისა — გრიგოლმა და ზოგიერთ მესხეთის აზნაურებმა შეაგროვეს ჯარები და მოიწვიეს ბაგრატი. მცხეთიდან ბაგრატი დაუყოვნებლივ მოვიდა და შეუერთდა მათ არკის-ციხეში. ლიპარიტი მყისვე კახელებით, ბერძნებით და სამხეობით დაეცა არკის-ციხეს და აიღო. ბაგრატი გაიქცა ქუთაისში. სულამ და გრიგოლი დაატყვევეს და საშინლად განაწკალებს საზურობილეში.

ლიპარიტი ამის შემდეგ შემოვიდა ქართლში და თავისუფლად კმართავდა მას.

იმავე 1046 წ. ლიპარიტი ებრძოდა დვინის ემიჩს, მტრე ერთი წლის შემდეგ იმპერატორმა გაამხედრა ოსმალების წინააღმდეგ, რომელნიც მტრე აზიას შემოესივნენ, მაგრამ დამარცხებულ და ტყვედ წაყვანილ იქმნა.

ამ დროს ბაგრატი თავად-აზნაურობამ და ლიპარიტის შვილებმა — იოანემ და ნინიამ მოიწვიეს და გადასცეს მას ყველა ქალაქები და ციხეები, აგრეთვე თბილისიც.

მაგრამ ლიპარიტი მალე პატივებულ იქმნა და პირდაპირ კონსტანტინეპოლში წავიდა, საიდგანად კაი ძალი ჯარით წამოვიდა საქართველოში. ბაგრატი შეშინდა და უგანვე, ქუთაისში დაბრუნდა, — ლიპარიტი კი ქართლში შევიდა.

ბოლოს, ბაგრატი რომ თავისით კეკას გახდა, თვითონ თავის დედიტ — მარამით წავიდნენ საბერძნეთში და სთხოვეს

კოსტანტინე მონომახს, რომ შეძწეობა არ მიეცა ლიპარიტი-სათვის. კოსტანტინემ პატივით მიიღო იგინი, მაგრამ სძმი წლის განმავლობაშდე შეინახა თავისთან და მერე დიდ-ძალის განძეულით და საჭურჭლით გამოისტუმრა. იმერლები დიდის სინჯულით მიეგებნენ შეუეს. მის დაბრუნებამ გაახარა ხალხი აგრეთვე ქართლშიაც და ყველგან თვისი ცუდი ხასიათის გამო ლიპარიტი უკვე მოძულეებული იყო. სულა—კალმახელმა და სხვა მესხეთის დიდ-კაცობამ დაატყვევეს ლიპარიტი და შეიღი მისი იოანე და ბაგრატს მიჭკაკეს. ხალხს უნდოდა მათი ჯვარცმა, მაგრამ მეფემ აპატივა ლიპარიტს და სელახად დაუმტკიცა ყველა მისი საკუთარი მამულები და არგვეთი. ამჟამ ლიპარიტმა აქ კელარ მოისვენა სირცხვილისაგან, წავიდა კოსტანტინოპოლში და იქ გარდაიცვალა.

შ ე მ ა ს ე ვ ა ა რ მ - ა ს ლ ა ნ ი ს ა .

ლიპარიტ ორბელიანის სიკვდილის შემდეგ (1059 წ.) ბაგრატმა თითქმის ყველა ციხეები კახეთისა და ჭყრეთისა აიღო. ამის დროს მრავალნი დანგრეულნი შენობანი განახლდნენ და აშენდნენ ახალნიც. წარმატების ხელ-შემწეობი იყვნენ ქათალიკოსი მელქისედეკი და დიდი მასწავლებელი წმიდა გიორგი მთაწმინდელი.

სამწუხაროდ, ბოლოს დროს ბაგრატის ნამოქმედაცს და წაღვაწევს სამარე გაუთხარა არმ-ასლანმა, რომელმაც 1063 წ. დაიმორჩილა თურქესტანი, სოკარეში და 1064 წ. შემოე-

სიას საქართველოს და სომხეთს. სულთანს უნდოდა დაემსო და მოესპო ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში.

აჩმ-ასლანმა ამხედრს სპარსები, ოსმალები და შემოვიდა ალბანიაში; აქ განადგურა ქრისტიანობა, მეტე გაუგზავნა მოციქულები კვირიკეს და სთხოვა ცოლად ასული: კვირიკე შიშის-გამო დაუბოლდა და ქალაქ ლორში წარუდგინა მტერს ქალი და ამით იხსნა თავისი პატარა სამეფო გაუხრებისაგან. აქედან აჩმ-ასლანი წამოვიდა თრიალეთზე. ბაგრატმა ამ დროს სტხოვრებდა ხეობებში (ტაოსში) და ან იცოდა თუ რა მოელოდა. ამიტომ მტრებმა მოკლე დროში დაიმორჩილეს და განადგურეს შავშეთი, კლარჯეთი და ტაო, ვიდრე ფანასკერტამდე; აგრეთვე თორი და ღვევი. მეტე დაბრუნდნენ თრიალეთში;—სამი დღის შემდეგ შევიდნენ ჯავახეთში და შემოერთნენ ახალ-ქალაქს, რომელიც იყო მდიდარი, მრავალ-ხალხიანი ქალაქი და ჭქონდა მაგარი ციხეები. ციხე აიღეს; გაიდა მოხუც ქალთა და უმარჯილთა, რომელნიც ტყვეთ წაიყვანეს, უკვლად დახრცეს; ქალაქი დაანგრეს და დაძარცვეს. აქედან მდინარე ხრამის ხეობით გაიარეს სამშვილდე და შემოერთნენ ციხე—ლალს, რომელიც მოშენებულ იყო ორ ძალიან მთაზე და ორივე მხრით ჩუდიოდნენ ჩქარი მდინარეები. თუმცა ასეთი მაგარი ადგილი ეკავა ამ ციხეს, მაგრამ მანც მტრებმა აიღეს და დაანგრეს. აქედან წავიდნენ ქალაქი ანის ასაღებად; ყარსის და ანის ალების შემდეგ დაბრუნდნენ სპარსეთში; მეტე ბაგრატმა დაიწყო თავის ხალხის დამშვიდება და შენება იმ ადგილებისა, რომლებიც განადგურეს მტრებმა. 1086 წ. ბაგრატმა გამხედრდა კახეთის მეფის—აგსარტანის წინააღმდეგ, რომელიც ხსენებულ უბედურობის დროს გამოვიდა ბაგრატის მოჩივლებიდან. მეტე ბაგრატს მიემხრნენ კვლავ

გამოჩენილი გვარები ჭერეთისა, გარდა აგსარტანისა. სამწუნს-
როდ, დამოაჩილებას მთელის კახეთისას დაუშალა აჩხ-ასლან-
ნის სელ-მეორედ შემოსევამ კახეთში. შეშინებული ბაგრატი
დაბრუნდა ქართლში, ხალხი კი შიშის-გამო შეიხიზნა მთებ-
ში.

ამ ქვეყანაში რომ შემოვიდა განმეინებული მტერი, მას
დახვდა აქ მხოლოდ აგსარტანი, რომელმაც წარუდგინა ასლანს
სახუქრები და ნიშნად მოაჩილებისა მავშადიანობა მიიღო. აჩხ-
ასლანი ამით დაკმაყოფილდა და აგსარტანი თან გაიყოლია.
კახეთიდან მოვიდებული მტკვრამდე დასწვა-დაანგრია ყველა-
ფერი, რაც წინ შესვლა. მტკვრის პირზედ დახვდენ მას
თბილისის თათრები, რომელთაც გადიყვანეს მეორე კიდეზე.
ურჩინები თვისი ჯარი აჩხ-ასლანმა რამდენიმე დასად გაჭეო:
ეს დასები ქართლის ყველა მხრისკენ გაგზავნა, რომ ერთბაშად
გაენადგურებინათ ეს ქვეყანა. ჩვენი ხალხი ტყე-ღრეში დაიმა-
ლა. მეფე ბაგრატი ვერც ერთგან ვერ შეება მტერს, რადგან
იყო დაწმუნებული, რომ ვერას გაიტანდა. აჩხ-ასლანი უში-
შნად იწყოდა წინ; მთელი ქართლი სრულიად მოაოხრა და
გადვიდა იმერეთში, რომელიც ციხე სვერამდე ქართლივით
მოაოხრა და მერე ზემოთის დროს დაბრუნდა ქართლში. ეს
ქვეყანა ადამიანის სისხლით მოწყა ამ მხერცმა, მრავალი ხალხი
ტყვე ჭეო, მერე ითხოვა ბაგრატისაგან ხარკი და მშვიდობი-
ანობის ჩამოგდებას დაჰპირდა. მაგრამ სასტიკმა ყინებმა აღარ
შოცდევინეს ვასუხის მიღებამდე: იგი დაბრუნდა სპარსეთში,
თბილისი კი გადასცა განჯის ემირს, რომელსაც უბრძანა,
რომ მუდამ შიში არ მოაკლეს საქართველოს.

ესეთი იყო მეორედ შემოსევა აჩხ-ასლანისა. ხალხი და-
შინებული და თავ-ზარ დაცემული იყო. ამ შემოსევის უბე-

დურებს დაქმნა კიდევ სხვა უბედურებაც: მომავალ გაზაფხულზე საქართველო მოტყუილა დიდმა ნიაღვარმა.

ახვ-ასლანი 1068 წ. შეება საბერძნეთის იმპერატორს — რომანოსს ჯ 1071 წ. სრულიად დაამარცხა. ტყვე ჯეოგო. შეჭრა ამითან თავისთვის სასარგებლო ზავი, მერე წავიდა სირის დასაპყრობლად.

ამ დროს განჯის ემირი შემოესია ქართლს, მაგრამ ბაგრატმა თავით დაიკავა დიდ-გორი ჯ იოანეს (ლიპარიტ მრბელიანის შვილი), ნინია ქობულაძის ჯ მუჩვან ჯაყელის წინამძღოლობით გაგზავნა ჯარები (35,000 კაცი) მტრის წინააღმდეგ მუხრანში ჯ წილკანში. მტერი მაშინვე გაიქცა ღართის-კარისკენ. ქართველებმა შეუტოეს ჯ ნახევარზე მეტი დახრცეს. ემირი ნარჩამ 15,000 კაცით გაიქცა ზეკითკენ, აზგვის ხევის გაყოფებზე ჯ შევიდა ერწოში და იქიდგან თბილისში დაბრუნება უნდოდა, მაგრამ ბაგრატის თხოვნით კახელებმა დაიჭირეს ჯ წარუდგინეს მეფეს, რომელმაც ამის შემდეგ ძალე აიღო თბილისი ჯ გადასცა სათლარს — დმანისის მმართველს, თვითონ კი დაინახუნა ციხეები: რუისთავი, ფარცხისი, ავანნი, გრიგოლ-წმინდა ჯ გავსნი. აგრეთვე გადასდევინა 44,000 დრაჰმანი ჯ მძევლად გამოართვა რამდენიმე განჯის გამორჩენილი გვარის შვილები.

1072 წ. ახვ-ასლანი მესამედ დაიძრა საქართველოსკენ, რადგან ბაგრატმა უარი უთხრა ხარკის მიცემაზე, მაგრამ ამავე დროს ის უნდა წასულიყო თურქესტანში, სადაც სალხი აჯანყდა. მაშინ დიდ-ძალი ჯარი მალექ-შაჰის წინამძღოლობით გამოგზავნა საქართველოში, თითონ კი თურქესტანში მიმავალი მოკვდა, რისგამო მალექ-შაჰა შუა გზიდგან დაბრუნდა სპარსეთში.

ამავე დროს მეფე ბაგრატმა მოიარა თვისი სამეფო, ავად

გახდა ჯ 45 წლის მეფობის შემდეგ 1072 წელს გარდაიცვალა ჯ გამეფდა შვილი მისი გიორგი.

მეფობა გიორგი II-სა.

გიორგის აღუდგნენ ერისთავები.—დამშვიდება მათი.—იოანნე ორბელიანი და მისი შვილი ღიზარევი.—დამორჩილება სხვადასხვა ადგილებისა და გაძლიერება მეფისა.—თურქები ციხე ყველთან ამარცხებენ გიორგის.—დანგრევა ქუთაისისა და დამორჩილება თბილისისა.—სამწუნარო მდგომარეობა საქართველოსი.—გადაყენება გიორგისა და გამეფება დავით მეორისა—აღმაშენებლად წოდებულისა.

ნახევარი წელიწადიც არ გასულიყო გიორგის გამეფების შემდეგ, რომ იოანნე ორბელიანი თავის შვილით—ლიპარიტით, ნინია ქობულაძე და სვანეთის ერისთავი ვარდანი აღუდგნენ. გიორგიმ დაუთმო იოანნეს ციხე სამშვილდე, მის შვილს—ლიპარიტს ლოწობანი, ნინიას თმოგვი, ვარდანს ასკალანი ჯ ამ ნაიჩად დამშვიდა ივინი, თუმცა ეს მშვიდობიანობა კიდევ მალე დაიშალა იოანნესაგან. მაშინ გაჰყვრებულმა გიორგიმ მოიწვია აგსარტანიც ჯ შემოერთა სამშვილდეს, რომელიც მალე აიღო; იოანნე ჯერ გაიქცა სომხეთის მთებში, მერე შეჭრულა მეფეს ერთგულებაზე ჯ მიიღო უკვე დაკარგული სამშვილდე ჯ კიდევ-გარი. თუმცა ამის შემდეგ იოანნემ კიდევ მალე უღალატა მეფეს, მაგრამ მოძულეულმა ხალხისაგან ჯ მეფისაგან კერაფერი ვერ გააწყო ჯ იძულებულ იქმნა—შვილთი გაქრულიყო ძელიქ-შაჭთან; აქედანანც მალე

უკანვე გამოიქცა, რისგამო თურქები დაეწინენ ზ ცოლ-შვი-
ლიანად ტყვეთ წაიყვანეს.

გიორგიმ შინაობაში მშვიდობიანობა რომ ჩამოაგდო,
გამხედრდა დასავლეთისკენ და აიღო ანაკოპია, მრავალი ცი-
სკები კლარჯეთში, შავშეთში, ჯავახეთში ზ არტანუჯში; გარდა
ამისა ქალაქების ყოფილ მმართველს გრიგოლ ბაკურაძის
შემწეობით აიღო ყარსი, ვანანდი, აზიატ-ფორი, კარნიფორი,
და ყველა ამ ქალაქებიდგან თურქები განდევნა.

დიდხანს არ გაგრძელდა გიორგის ბედნიერება. მოკლე
დროში მეტად გაძლიერდნენ თურქები (ოსმალები) სამხრეთ-და-
სავლეთ მხრისკენ საქართველოსა. ესენი ხშირ-ხშირად ეცე-
მოდნენ საქართველოს. ამის-გამო გიორგი ამხედრდა მათზე,
მაგრამ ციხე-ყველთან სრულიად დამარცხებულ იქმნა. აქ მტრებს
დარჩათ ალაფი: სტოლის მოწყობილობა ოქრო-ვერცხლისა,
მრავალი ძვირ-ფასი ბადიანი და სხვა ნივთები. გიორგი აჭა-
რიდგან იმერეთში გამოიქცა. თურქებმა კი, გაკვირვებულებმა
ამ გვარ მეფის სიმდიდრით, იფიქრეს რომ საქართველო უნ-
და იუოს სიმდიდრის საუნჯეო, დროებით შეამცირეს ომები
მცირე აზიაში და 1080 წ. იენისის თვეში შემოვიდნენ ჩვენ
ქვეყანაში. მეფე გიორგი გაიქცა აფხაზეთში. თურქებმა დაან-
გრიეს არტანუჯი, ააოხრეს კლარჯეთი, ტაო, აიღეს ქუთაი-
სი და დაანგრიეს; დაიმორჩილეს თბილისი და მტკვრის კი-
დეებზედ დასასხლეს დიდი დასტები თათრებისა, სპარსელები-
სა და თურქებისა; ესენი მუდამ ეცემოდნენ სოფლებს და არ-
ბუკდნენ. ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდა საქართველო, რომ
ალაქსად მშვიდობიანობა არ მოიპოვებოდა. მრავალი ხალხი
დაიხრცა. ნარჩომი სრულიად გატარცულნი იყვნენ, სახლ-კა-

ჩი დანგრეული ჰქონდათ. თურქები რომ მიწის პირზე ვერ-
ფერს პოულობდნენ, სამარებს სთხრიდნენ და სამდადრეს
ეძებდნენ.

ამისთანა საშინელ მდგომარეობაში რომ იყვნენ, მეფე
გიორგი ხალხის თხოვნისამებრ წავიდა მელიქ-შაჰთან შეწევნის
და სსნის სათხოვნელად. მელიქ-შაჰმა შეიწინაწა მისი თხოვნა:
გამოიხსნა ჩვენი მამული სრულ გაოხრებისაგან, შინცა გიორ-
გის კახეთიც და ჭრეთიც, მხოლოდ იმ პირობით, რომ მას
ყოველ წელიწადს უნდა ეძღვია დადგენილი ხაჩვი. მაგრამ გიორგიმ
კახეთი და ჭრეთი ხელ-ახლად დაუბრუნა ავსტრასს, რომელიც
წყალობის სათხოვნელად მივიდა მელიქ-შაჰთან.

ეგელა ამ უბედურებათა დაერთვნენ კიდევ სხვა-და-სხვა
საშინელი მოვლენანი ბუნებისა. ხალხი ამას ღვთის ჩასხვად
სთვლიდა, იმის გამო, რომ ამ დროს ბევრნი სტოკებდნენ
ღვთის სჯულს და მაჰმადიანდებოდნენ. აღდგომის დღეს იუ-
დასეთი ძლიერი მიწის-ძვრა, რომ თვით ძაღლი მთები, მაგა-
ჩი კლდეები იჭრებოდნენ; შწავალი ქაღალქები, ცისებები, სახლე-
ბი დაინგრნენ და გახდნენ საფლავად თავის პატრონებისა.

12 წელს ასეთი ტანჯვა გამოიარა ჩვენმა მამულმა.
უსახლ-კაროდ დარჩომილი ჩვენი ხალხი სრულიად გაირყვნა
და ავსჯაობას მიჰყო ხელი. თვით მეფე გიორგი ვერას ჰქვე-
ლდა ხალხს, ჩისგამო მშინდელ მსწავლულ და განათლებულ
პირების თხოვნისამებრ გიორგიმ ტახტი დაუთმო თავის შვილს
— დავით მეორეს (1089 წ.).

მეფობა დავით II-სა.

I.

მდგომარეობა საქართველოსი დავითის გამეფების წანებში.—
ზრუნვა დავითისა სამეფოს აღსადგენად.—სასულიერო პირთა
კრება ზნეობის აღსადგენად.—ლიპარიტ ორბელიანი და და-
ბოლოვება მისი შოთთან ცხოვრებისა.—სიკვდილი მალექ-შაჰი-
სა.—დაწყობა ჯვაროსნობის ომისა.—ჰეტრე უდაბნოელი და პა-
პა ურბანი მეორე.—პოლიტიკა სომხებისა და ბერძნებისა.—

დავითმა მეფობა მიიღო მამინ, როცა ხალხის ზნეობი-
თი მხარე დაცემული იყო, საზოგადო მშვიდობიანობა შეწყე-
ული ჯ საქართველო როგორც სამეფო დამსობილია. თბილი-
სი ჯ მისი მიდამონი (აკვლიდგან მოკიდებული, ვიდრე მდ-
ხრამის შესართავამდე ჯ აქედგან ცახე სამშვილდემდე) ეჭი-
რათ ოსმალებს. ესენი ზამთრებით ხადიოდნენ აღაზნის შე-
სართავამდე ჯ განჯამდე და ხალხს ძრეულ აწკალებდნენ.

კახეთი ამ დროს გაცალკეკებული იყო ჯ მას ჳმართავდა
საკუთარი მეფე-კვირიკე, რომელიც მალე მოკვდა ჯ გამეფდა
მისი ძმისწული—ავსარტანი; მტრის აკლების შიშით ხალხი
განიზნულ იყო ტყე ღრეში ჯ საქართველო დაცრაკლებული
იყო. გამეფდა თუ არა დავითი, მიაქცია უურადლება სამეფოს
სამწუხარო მდგომარეობას. შიკველად მან ტყე-ღრეიდგან გა-
მოიწვია შეშინებული ხალხი ჯ ხელ-მეორედ დასახლა გაოხრე-
ბულ ადგილებზე. რომ მტრის არ ევნო მის სამეფოსთვის,
ჯერ-ჯერობით აძლას მათ ხარკი. ზნეობის აღსადგენა, მეფემ
მოიწვია კრება ქათალიკოზის ოიანის თაკს-მჯდომარეობით. ეს

კრება შესდგა ეპისკოპოსებისაგან ღ მრავალ განათლებულ პირთაგან. აქვე იყვნენ: გიორგი ჭეოხნდიდელი ღ ანსენი, იყალთოს ეპისკოპოსი, დიდად განათლებული პირი ღ მოძღვარი დავითისა; კრებამ დაადგინა, რომ ძლიერთ ღ გავლენიანთ ბრალდებულთ წაერთვათ თანამდებობა ღ ზნეობით შეხვეწებას მიეცნენ. მათი ადგილები დაეთმოს უკეთეს პირებს. ლიპარიტი ორბელიანიც, რა წასა, რომ მას შეჩვენებდნენ, დაიწყო ხალხის აღკვეთა. მაგრამ მას სტატუს ხელი ღ საპრობილეში ჩასვეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ იმან მოინანია ცოდვები ღ მეფეს ერთგულება შეჭვივცა, რისგამო მეფემ აპატივს დანაშაულობა ღ დაუბრუნა მას მამულ-დედული. რამწამს ლიპარიტი დაბრუნდა თავის მამულში, თიცი დაივიწყა ღ კიდევ ხალხის აჯანყება მოინდომა. იგი სელ-მეორედ შეპრობილე იქმნა და, ორი წლის საპრობილეში დამწყვდევის შემდეგ, გაგზავნეს საბერძნეთში ღ მისი ქონება კი ასწერეს ეკლესიის სასარგებლოდ.

1092 წელში მოკვდა მალექ-შაჰი ღ მისი სახელმწიფო გაიყო რამდენიმე ნაწილად. სამი წლის შემდეგ (1095 წ.) დაიწყო ჯვაროსნობის ომი წმ. ადგილების (სხვათა-შორის ქრისტეს საფლავის) მუსულმანებისგან განსათავისუფლებლად. როგორც მალექის სიკვდილს, ისე ჯვაროსნობის ომს დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს წარმატებაზე.

აი როგორ. პალესტინა, სადაც დაიბადა, აღიზარდა ღ მეტე ჰქადაგებდა მაცხოვარი, — რისგამო დასტანჯეს ღ ჯვარს აცვეს იგი — დაპრობილი ჰქონდათ მუსულმანებს ღ დიდათ სტანჯავდნენ ქრისტიან ხალხს. სხვათა შორის ერთმა პილიღრიმმა (ძლოცავმა) — პეტრე უდაბნოელმა 1095 წელში, ბეროი წვალების შემდეგ, მიღწია პაპა ურბან II, რომელსაც

ადუწეა საშინელი მდგომარეობა ქრისტიანებისა პალესტინაში და სთხოვა შექმნობა და განთავისუფლება იმ წმინდა ადგილების ურჯულთაგან. პაპამ გაუგონა მას და საფრანგეთის ქალაქში—კლემონში პირველად უქადაგა სალხს ამ საქმის შესახებ. სალხი აღტაცებაში მოვიდა, წლის თავზე 600,000 კაცი ევროპიელთ ვაჩი გამხედრდა ურჯულოებზე. ყოველისთვისდგან მუსულმანები მოეშურებოდნენ აქეთგენ (მცირე აზიაში), რათა დაიკავონ პალესტინა.

ამისთანა დროს სომხები, იმის მაგიერ, რომ იმეკმედონ ევროპიელებთან ერთად და იზრუნონ თავის სამეფოს აღსადგენად, მიემხრნენ თავის ორს პატრიარქს, რომელთაც ქმონდათ ერთმანეთში თეოლოგოფიური ბაასი და შეჭყურებდნენ მათ. ბერძნები კი უფრო ოსმალებს შეელოდნენ, კიდრე ქრისტიანებს...

II.

გაძლიერება ქართველთა.—იგინი ქშველიან ევროპიელთ პალესტინის განთავისუფლებისათვის.—პალესტინაში წმ. სინაის მთაზედ დავითი აშენებს ტაძარს, აგრეთვე მრავალს ტაძრებს ჩვენს ქვეყანაში.—დავითი მიაქცევს განსაკუთრებით ყურადღებას ხალხის განათლებას და ქვეყნის აშენებას.

თუმცა ევროპიელნი იწვევდნენ მუსულმანებს პალესტინაში საბრძოლველად, მაგრამ ჩვენს ქვეყანაში მეოფე მუსულმანები (სელჯუკები) მანც არ ჰსჩქარობდნენ იქ წასვლას. დავითმა ესენი დასტა-დასტა დაამარცხა და მომეტებული ნაწილი განდევნა საქართველოდგან. სელჯუკები განძვინდნენ და საქართველოს დაკარგვა ითავილეს. დიდ ძალის ვაჩით წამოვიდნენ

დ დაკითხვას დაეცნენ. ძალადგანი ღ უშიშარი მეფე ესე დავით 1,500 კაცით მიუხტა მტრებს ღ ისეთ ნაიზად დაამარცხა მათი ჯარი, რომ იგინი იძულებული შეიქმნენ წასულიყვნენ ჩვენი ქვეყნიდამ. ქართველთ დარჩათ მათგან კაი-ძალი აღადგი.

ამის შემდეგ დავითმა მოინდომა განაწილებული ღ გაყოფილი სამეფოს შეერთება ღ აღდგენა. უზნეო მეფე კასეთ-ჭყრეთისა—აგსარტანი ტუვე ჭყო ღ სამეფო მისი (1105 წ.) შემოუერთა თავის სამეფოს. *) ამის შემდეგ დაიპყრო ქვეყნები რთავ ზღვათა შუა: კასპიის ზღვისკენ დერბენდი შეადგენდა მშინდელ დროის საქართველოს მიჯნას ღ ესევე (დერბენდი) იყო შესანიშნავი სიმაგრე, საცა დადგომული იყო რეინის კარები, მოსაგერებლად ჩრდილოეთ კავკასიის ველურებისა. აგრეთვე დაემორჩილნენ დავითს შირვანი, რანი ღ მოჯაკანი. დასავლეთის მხრით უკანასკნელი მიჯნა მშინ იყო ტრავანისი. რსმალები (სელჯუკები) დავითმა განდევნა ტაოს-კარსიდან ღ ის აღგილიც თავის სამეფოს შემოუერთა. სომხები მათი რეგულაციისათვის საქართველოსადმი დასაჯა: წაართვა მათ სტახტო ქალაქი რნი.

*) ამ დრომდის თავისუფალი და დამოუკიდებელი კანთჭერეთის და კუხეთის ქოროკოზები იყვნენ:

1, გრიგოლ I	787—826 წ.	6, კვირიკე I	893—918 წ.
2, ვახე ქობულაძე	827—839 "	7, ფადლა II	918—929 "
3, სამუელ დონაური	839—861 "	8, კვირიკე II	929—976 "
4, გაბრილ დონაური	861—881 "	9, დავით	976—1010.
5, ფადლა I	881—893,		

მეფენი:

10, კვირიკე III დიდი	1010.—1029 წ.	13, კვირიკე IV	1084—1102 წ.
11, გაგიკი	1029—1058 "	14, აგსარტ. II	1102—1105 "
12, აგსარტანი I	1058—1084.		

ასეთი გაძლიერება დავითს იაფად არ დაუჯდა: ამისთვის იგი მრავალჯერ შეებრძოლა მტერს: მუხრანში 1115 წ., ტაოსში 1116 წ., ყალაღორში 1117 წ., არეზის შირასს 1118 წ., მტკვარზედ 1120 წ., მანგლისში, დიდ-გორში 1121 წ. & სხვაგან. უოკელი გუთსე საქართველოსა მოგვიტობს დიდებს ამ მიუისას, რომელიც ვეკლან & უოკელთვის თავს წაწის სტემდა მტრებს. თვით მისი ახოვანება, ტანადობა, უებანი ღონე & სულის დიდება სელს-უწყობდა მას. იგი სამაგალითო მეომარი იყო ჯარში. ჯარს მუდამ წინ უძღოდა. მან არ იცოდა დალაგვა & მისმა მკლავმა დაცდენა. სმა მას ჭჭონდა ლომებრივი. სზარსება & თურქები მუდამ მარცხდებოდნენ & უტოვებდნენ მას დიდ-ძალ ალაფს, რომლითაც დავითმა გაამდიდრა თვისი სამეფო.

ამ ნაირის ძლიერებით წაჭეხებულნი ქართველნი მიეშველნენ ჯვაროსნებს & აქ მრავალ ჯერ გაიძარჯვეს. მეფემ სინაის მთასე ააშენა ტაძარი წმ. ეკატერინესი ქართველთა ღვთის შსასურათათვის.

ასე აღადგინა დამსობილი სამეფო. მაგრამ მარტო ამით არ დასრულდა მისი აღდგინება. საქართველო ამ დროს მძლავრი, აღდგენილი იყო თავის ძველის მაჯნებით & შინაურის განწყობილებით. ამისთვის მან რამდენიმე ჯერ მოასდინა კრებები სასულირო შირთაგან; გამართა სკოლები ქართველთა შირთა აღსაზრდელად, გამართა სასტუმრო — საავადმყოფოები დაჭრილთა & სნეულთათვის & სშირად თვით ესტუმრებოდა ამ ავადმყოფებს & შირად თვითონ ემსახურებოდა მათ.

ვეკლან ამას გარდა დანგრეული & დაჭრეული ციხეები, ტაძრები & ქალაქები ზოგი სელ-ასლა აღაშენა, ზოგი შა-

კეთა ღ ალადგინა; უკვლად ამას მოასმარა ბრძოლის ველზე სა-
შოენი ალაფი.

უდიდესი ღ უმშენიერესი უკვლად მისგან აგებულ ტაძარ-
თაგან არის გენათის *) ტაძარი, რომელიც ალაშენა დავითმა
მსგავსად ფიწუნდის ტაძრისა. გენათის მონასტერი ასლაც
გვიმეწებს დიდებას ღ კეთილ-დღეობას ქართველებისას დავით
მეორას დროს. ეს ტაძარი აგებულია მსხვილის ღ დიდროა-
ნის ქვით, ერთი ქვა (ცხრა ალაბი სიგრძით) დადებილია მს-
ზე თვით დავით აღმაშენებელისაგან. საკურთხეველში ასკენის
მოვარუებულად ხატი ღვთის-მშობლისა, ნახუქები იმპერატო-
რის ალაქსი ვომენისაგან. აქვე ასკენია უმძველესი ხატი სა-
ხულის ღვთის-მშობლისა, ქმნილი წმ. ღუკასაგან ღ მოკმარე-
ლი ძვირფასის ქვებით თვით მეფე დავითისაგან. დავითმავე
გამშენიერა სახულის ღვთის-მშობლის ტაძარი (ჭოროხის
ტოტზე).

დავითმავე მოინდომა შერიგება სომეხთა ღ ქართველთა
საწმინდოების მსრით. ამიტომ ვრება მოახდინა თავსმჯდო-
მარედ ვრებისა იერ მცხეთის ქათალიგონი იოანე. ამ ვრებამ
ვერ შეარბა ეს ორი ხალხი, რადგან სომეხები მაგრა იდგნენ
თავის სჯულზედ ღ ამის გამო უფრო მეტი განხეთქილება
ჩამოვარდა მათ შუა.

მეფე დავითი გარდაიცვალა 1125 წელს. საქართველოს
აღდგენისათვის ღ გაშენებასათვის ქართველნი მას აღმაშენე-
ბელად უწოდებენ, ღ საქართველოს ეკლესიას მას მრავალი ქველ-
მოქმედებისათვის ღ წმინდა ცხოვრებისათვის ღწაღხავს წმინ-

*) გენათისა, ესე იგი ღვთის-მშობლის დაბადებისა.

დათა შორის. განისკვნა ამ წმიდან მეფემ ღ დაქსოფლავა გენათის მოხსატურში. გამეფდა შვილი მისი დიმიტრი I.

დიმიტრი I.

(1125—1155 წ.)

ანდერძი დაუითსა.—დიმიტრის ვაჟკაცობა, ძლიერება და მშვიდობიანობა ქართველთა.—ბერად შემოსვა დიმიტრისი.—გამეფება დავით მესამისა და ორთავეს სიკვდილი.

რომ მოუხსლოვდა სიკვდილის უამი მძლავრსა ღ ღვთივ ცსებულსა მეფეს დავითს, აღიჭურვა სიხარულით ღ დასწერა შემდეგი ანდერძი: «მივიდუარ წინაშე უკვდავისა მეფისა, რომელმაც ამ სოფელსა მოძანიჭა ეგეოდენი წყალობანი თვისნი, რომელმაც მოძცა შვილი დიმიტრი, უმეტეს ჩემზე აღჭურვილი სიბრძნითა, სიძაქრთლითა, სიმტკიცითა ღ ვაჟკაცობითა. ამისთანა მეფე არს ჯილდო უფლისა ძაქრთათვის დაშთენილთა ამ სოფლად. ამისთანა შვილმა აღასო გული ჩემი სიხარულითა დიდითა.»

ეს ანდერძი დიმიტრისე ძაქრთლა ზედგამოჭრილი იყო. 30 წლის მეფობაში მან დაამტკიცა მამის იმედი და უმეტეს მამისა გააძლიერა და დაამშვიდა საქართველო. ჯერ მამისავე სიწმინდესეში და მისივე მინდობილებით დიმიტრისი გაილაშქრა შირვანსე. ჭქმნა ომნი და ბრძოლანი, თავის ვაჟკაცობით განაკვირვა მტერნი, აიღო ცისე ულამოარი, დაძაქრსა სპარსეთის თავი ჯარი და აივსო აღათუითა და ტუკითა დიდითა. მამის სიკვდილის შემდეგ მან დააწბია განჯა-

გაონკრებული თურქებისაგან ქვეყანა—ტაო ხელ-ახლა დასახლდა და ჭყო მშვიდობა. მის მეფობის განმავლობაში ქართველთა საფხვი მშვიდობიანად მუშავებდა შინაობაში და გარეშე მტრებისგან უვნებელი იყო.

30 წ. მეფობის შემდეგ იგი ბერად შედგა, მეფობა გადასცა თავის შვილს—დავით III-ს, რომელიც ექვსი თვის მეფობის შემდეგ გარდაიცვალა. ამავე წელს გარდაიცვალა ბერი დიმიტრიც.

დავით III-ის სიკვდილის შემდეგ (1156 წ.) გამეფდა საქართველოში შვილი დიმიტრი მეფისა—ძმა დავით III-სა—გიორგი.

გიორგი III, შვილი დიმიტრი I-სა.

(1156—1184 წ.)

უმეტესი გაძლიერება საქართველოსი.—გატანიერება სამხრეთის მიწებისა.—მუსულმანების მოძრაობა.—დამარცხება სულთნებისა და ბრწყინვალე ბრძოლანი ქართველთა დარისა.—საბერძნეთის იმპერატორის მანუილის ძმის ანდრონიკ კომნენის დასახლება საქართველოში.—დერბენდის და სხვა ადგილების აღება.—გარბიის და სხვა ადგილების გაშენება.—სიკვდილი გიორგი მესამისა.

ჯვაროსნობის ომი პალესტინაში და პირადი ნიჭი გიორგი მეფისა მეტად ჭკველადნენ საქართველოს. მუსულმანების ყურადღება მიქცეული იყო პალესტინისადმი, რათა ცდილობდნენ რომ ქრისტიანეთ ან წაერთვათ ეს ადგილები. მეფე

გიორგი კი ამით მშვენივრად სარგებლობდა. გასაძლიერებლად თვისი სამეფოსა და ჯვაროსნობის ომის გასაძლიერებლად იგი ხშირად უტყუარად ომს ხან თურქებს, ხან სპარსელებს, და, საზოგადოდ, მუსულმან ხალხებს; და ისეთი ოსტატობით და სპასპეტური ხერხით ებრძოდა მათ, რომ სულ მუდამ ბრძოლის კელიდგან გამარჯვებული გამოდიოდა.

თვისი მოქმედებანი მან დაიწყო საქართველოს სამხრეთ მიჯნაზე, არარატის ქვეყანაში, საცა მაშინ სარაჯინები ბატონობდნენ. აქ მან დაამარცხა მტრები, აიღო სომხეთის დედაქალაქი ვაგარშაპტი ღ დვინი, და უკელა არეზის ნაპირა ქვეყნები. შანშე დადიანის მოთაგობით აღდგომილი ქართველთა წინაშე ქ. ანი დაიმორჩილა ღ ამით მტრებს თავზარი დასცა. შანშე დადიანი სპარსეთში გაიქცა და ისე თავი იხსნა.

რამდენადაც ქართველთ ემატებოდათ დიდება ღ პატივი, იმდენად თურქებს და სპარსელებს აკლდებოდათ გავლენა მცირეაზიაში. ამიტომ ბევრი კელარ მოითმინეს. სელჯუკები, ხორასანის სულთნები შეუერთდნენ ქალიფის ჯარებს და საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრდნენ. მაგრამ გიორგიმ მათ არ აცალა. პირველად თვითონ სისწყლათით შეუტია, დაეცა მათ და ორჯულ ზედიზედ გაიმარჯვა მათზე: პირველად შირვანში, მეორედ სომხეთში.

ამისთანა ბრწინვალე მოქმედებით წაქეზებულნი ქართველნი სამაგალითონი და თითით საჩვენებელნი გახდნენ მტერთათვის. სამთა მეფეთ მშვიდობიანმა და სახელგანმა მეფობამ ქართველნი სულიერად ღ მატერიალურად გაამდიდრა, გააძლიერა. დიდძალმა ალაფმა გაუხსო მეფეს საზინა. ეს იყო იმის მიზეზი, რომ გიორგი მეფემ ჰქმნა შესანიშნავი ოსტორიაში ლაშქრობა.

თავის მამაცი ჯარის მან გაჭყეო რამდენიმე წუთად ღ ერ-
თი გაგზავნა კანის დასაპყრობლად, მეორე არსეოქუმის, მესამე
მტკვარის გაღმა განჯის ქვეყნებისა, მეოთხე განჯას იქით ხოლ-
თამდის; მეხუთე ალაზნის მტკვართან შესართავიდან შირ-
ვანამდის; თვითონ კი წავიდა უაჯოჯანის დასაპყრობლად. ყველა
ამ ჯარებმა ისე სწრაფად და მალე აღასრულეს თავისი ვალი,
რომ გეგუთელები ამ გარ სისწრაფით განცვიფრებულნი იყვნენ,
როცა დაინახეს ბრძოლიდან დიდ-ძალი ალაფით დაბრუნებული
ქართველთა ლაშქარი.

ამის შემდეგ ყველა საქართველოს მეზობელი ხალხები
ეძებდნენ მეგობრობას ქართველებთან *). ბიძაშვილი დიდის
იმპერატორისა მანუილისა ანდრონიკ კომნენის მშვიდობიანო-
ბის მოსაპოვებლად მოვიდა საქართველოში მთელის თავის ოჯა-
ხითურთ. მეთუ დავითმა მიიღო იგი, როგორც ჭკადრებოდა
მეთვის გვარის შვილს ღ აჩუქა მას მრავალი მიწები კახეთში. **)

უკანასკნელი ლაშქრობა ჭჭონდა გიორგის ანდრონიკის
ჩამოსვლის შემდეგ წინააღმდეგ დერბენდის და სხვა მთიულე-
ბისა, რომელნიც უჩაღურად ეცემოდნენ ქართველთა ქვეყნებს.
ყველა ეს ხალხები მეთემ დაამარცხა, დაიმორჩილა, აღასრულა
მუსკურა, შარაბაძი, აილა ქალაქი შაბურჩი, მშვიდობიანობა
ჩამოაგდო აქაურებაში და მშვიდობით და დიდებით დაბრუნ-
და თავის ქვეყანაში.

*) ჩვენი მატიანის გადმოცემით ბერძენნი, ინდიელები, არაბელ-
ნი, სულთნები ხორასნისა, სირიისა, მისირისა, იკონიისა, აგრეთვე ხა-
ზარეველნი, ალანხნი, აბაზგნი და ყველა ხალხები მალრუბით მაშრუ-
ყამდის ეძიებდნენ გიორგის მეგობრობას.

***) მისი (ანდრონიკ კომნენის) ჩამომავალნი, დაშთენილნი სა-
ქართველოში, ეხლა იწოდებიან ანდრონიკაშვილებად და ხარისხით
არიან თავადები.

გიორგი მეფე ეკელა თავის სიმდიდრეს და საზინას ახ-
მარებას საქვეყნო საქმეს: ცისკების და ტაძრების შენებას.
განსაკუთრებით ყურადღებას აქცევდა იგი ვარძიას *), რომე-
ლიც იყო სამეფო სატასტო ადგილი და რომელიც შემდეგ-
ში მონასტრად გადაიქცა.

ამ გვარი იყო საქართველოს მდგრადობა, როცა 1184
წ. გაწდაიწვალს მეფე გიორგი III და გამეფდა ერთად-ერთი
შვილი მისი — ასული თამარი.

თამარ მეფე — ასული გიორგი III-ისა.

1184 — 1212 წ.

I

გამეფება თამარისა. — შესანიშნავი მხედარნი ამა დროისა. — პო-
ლიტიკური ნიჭი თამარისა. — პირველი ქმარი მისი და ამ
ქმრობის შედეგი. — მეორე ქმარი.

გიორგი III სსვა მე არ ესვა მართ ლდენ მარტო ასული
-- თამარი, რომელსაც მამის სიკვდილის შემდეგ დაჩნა სამეფო
ტასტი. თამარი ჰატარაობიდგანვე მიზარბული იყო თავის მა-
შიდა — რუსდნთან, რომელიც მეტად გამოცდილი და განსწავ-
ლული ქალი იყო. თამარმა მისგან შეისწავლა ყოველგვარი
დროის შესაფერი სიბრძნენი და ისეთი ქალი გამოდგა, რომ

*) ვარძია არის ახალციხის მხარეს, მტკვრის პირას, ქარაბაგ-
თის წყლის შესართავის ახლოს. ეს არის კლდეში გამოკვეთილი შე-
ნობა, აქვს მრავალი ოთახები, ეკლესიები და სენაკები. ეს შენობა
„თროგლოდიტურ“ შენობას ეკუთვნის.

თავის ჭკუა-გონებით, სწავლა-ზრდილობით აღემატა ყოველთა აწნობამდის მჯდომარეთა საქართველოს: ტანტსა ზედს. ამასთანავე იგი აღჭურვილ იყო წარმოუთქმელითა სილამაზითა, ახოვნებითა და მძლავრის და უმწიკველ სულითა.

მისი პოლიტიკური ნიჭი, მისი შიშის გამჭვრეტელობა ტანტსა ზედს აღსვლასავე გამოჩნდნენ. მან მართლაც მამისაგან ჩაიბარა ძლიერი სამეფო, მაგრამ ეს სამეფო ისე მკვიდრსა თუ შედგულს ან იყო დაუცხებელი, რომ მას სულ მუდამ (რასაკვირველია ღირსეულის ძეგის ხელში) ესარგებლა შინაურის ერთობით, განწყობილებით და ამ გაერთობული ძალით, ერთგულებით ჰასუხი ეგო მჩაგალთა მტერთა თვის. ამ გვარის ნიჭი გამოაჩინა თამარმა და ამას გამოეუბისავე უძალ ხელში იგდო ის მძლავრი თავადება, რომელნიც ხშირად მოჩინილებიდან გამოდიოდნენ, თავის-უფლად მოქმედებდნენ და ხშირად ეწინააღმდეგებოდნენ მეფეთა. ამ გვარს სენს ბოლო მოუღო თამარმა და თავის შესანიშნავის ნიჭით და ოსტატობით ყოველი ქართველის გული მოაგო და მოიხიდა.

სამშობლო ქვეყნის საქმეების განსაკუთრებულად მან მოიწვია შესანიშნავი პირნი: ამირ სპასალარად (ჯარით მეფეობს) სარგის მხარგრძელი და ამისა შვილი ზაქარია. აგრეთვე მანდატურით უხუცესად ჭია-ბერი; მეჭურჭლეთ-უხუცესად კახაბერი ვარდანისძე; მსახურთ-უხუცესად ვარდან დადიანი; ხურჩყრასად (ძეგის სუფრის უფროსად) გამრეკელი თორელი, რომელიც ზაქარია მხარგრძელის სეკვიდილის შემდეგ გახდა სპასალარად.

ამასვე უამსა თამარმა დასვა ბრძამ ვარდანის ძესთან ერისთავად; კახაბერ კახაბერისძე რაჭის ერისთავად; დოთალოს შარვაშიძე აფხაზეთის ერისთავად; ამუნელისძე ცხუმის (სუ-

ხუმის) ერისთავად; ოდიშის ერისთავად ბედიანი; ამერეთ-ქართლის ერისთავად რატი სურამელი და კახეთის ბაკური ძაგანისძე; ქვერეთის ერისთავად ასათ გრიგოლისძე; სამცხის ერისთავად ბაგრუა ჟაყელი; ამ დროს ჭყონდიდლად (მწიგნობართ უხუცესად) იყო მთავარ-ეპისკოპოსი მიქელ.

ამათ შემწყობით ჯ სიმშვიდითა დავითიანითა, სიბრძნითა სოფომონიანითა, სიმხნითა ჯ საზრავისა დღესისა ხვალისა ან მიგდებისა, იმჟნა ზღვით მანტოსით ზღვამდე გურგანისა (კასპიისა) ჯ სპერდიგან დარუხანდამდის ჯ ყოველი ვაკეასიისა იმერნი ჯ ამერნი, ხაზარეთამდი და სკითთადმი.»

მაგრამ მინამ თამარი დაიმორჩილებდა ყველა ამ ხალხებს და დაიწყო მის მტრებთან, ქართველთ მოინდომეს მისთვის ქმრას შერთვა. თამარის მოხუცელები იყვნენ მკაცრნი. მაგრამ ქართველები ეძიებდნენ უკეთესს და ლიხსეულს პირს.

ბაგრუა ბეკრი რჩევის შემდეგ ქართველთ აირჩიეს რუსთ მეფის—ანდრეას შვილი გიორგი, რომელიც მოიწვიეს ვაჭარის ხანქან ზოგაბაბელის პირით ყიფნაყიფან. გიორგი ჩამოვიდა საქართველოში ჯ ხალხმა თამარს რუსუდანის პირით მოახსენა თვისი სურვილი. მაშინ თამარმა გონიერად უთხრა ხალხს: «გაგნო, ვითარ ღირს შეუტყობლად ესე ვითარისა საქმისა ქმნად? არა ვიცით ვაგნისა ამისთვის უცხოისა: არცა ქვევა, არცა საქმე, არცა ბუნებისა ჯ ჩვეულებისა, არცა მხედრობისა ჯ სიჭკველისა; მაცადეთ ვიდრემდის განიცადათ ყოველთა სიკეთე, გინა სიდრკვე მისი!» თუმცა ასე მჭკვერ-მეტყველურად და საქმის ცოდნით ეკედრებოდა თამარი ხალხს, მაგრამ იგინიო წინააღმდეგობადეს და უშვილობასა მოახსენებდეს და სახლსა მისსა უნაყოფობასა, დრტვინივიდეს და წინამ-ძღვარსა სწათათსა ითხოვდეს ჯ ყოველითურთ. შეაწირებდეს

სულს მისსა. “ ამის შემდეგ თამარმა თანამად საღვთის სურვილისა და დასამტკიცებლად თვისის გონიერებისა და შოკის გამჭვრეტელობისა შეიერთა გიორგი.

ეს ამბავი რომ შეიტყეს ორთა ძმათა ოსთა მეფის შვილთა, რომელთაც სსვათა შორის უნდოდით თამარის ქმრად განდომს, გულს შემოეყარათ და ერთმა ვერ გაუძლო სეკდას და შინ წასკლისს მოკვდა ნიქოზს & იქვე წმ. რაფაელის ტაძარში დიდის დიდებით დამარხეს.

თამარის ქორწინების შემდეგ მოხდა ლაშქრობა. მოთვედ ჩვენი ჯარისა იყო თვით გიორგი. ამ ხელად გაილაშქრეს ქართველთა ჯარებმა და აიღეს ყარსი, კანნიფოლი; მცირე ჯარით გამკეკელმა განდევნა ოსმალი ძაღლის-ხევიდგან (პალაკაციოდგან;) მხარგმელმა მოიარა დვინის და სურამის ქვეყნები, სსკებმა განამეკეს მტრის ჯარები კლარჯეთიდან. აჯანყებულნი დვინელნი გიორგიმ ხელახლად დაამარცხა & წაართვა მათ კაი ძალი ალაფი. აქედან წავიდა არარატისკენ და განაბნია დიდ-ძალი ოსმალთა ჯარები. დაბრუნებისას ქართველთა დეცნენ გელაგუნის ოსმალი, მაგრამ არც მათ მოუდრეკეს თავი ქართველებს. ამის შემდეგ გაილაშქრეს განჯისკენ და მდინარე არეზის ნაპირებისკენ.

ასე რომ მშვენიერად მიდიოდა გარეშე სსქმენი თამარისა, საუბედუროდ, ოჯახური ბედნიერება და მშვიდობიანობა დაირღვა მეფის სსსსსლეში. ამის მიზეზი იყო გიორგი, რომელიც თანდათან შეეზვია სიმთვრალეს, გაიწყენა სრულიად, „რამეთუ სიმთვრალესა შინა იყო მრავალთა სსძაგელთა & უშვერთა სსქმეთა ქმნად, რომელთა ნამეტნავ არს აწერად.“ შეუზნდნენ კაცნი მის გასაგურებლად, მაგრამ «კეურნებლით ბაბილოკანსა და არა იყო გურნება, არათუ ოდენ არა შეიგონა,

აჩამედ უძვირესთა მიმართ იწყო და კაცნი უბრალოდ გვემნა და ასოთა ამოგდებითა ტანჯნა.»

ამის შემდეგ თამარმა სასაღვთოდ გამოაცხადა, რომ იგი ამისთანა გარყვნილ კაცთან ვეღარ იტყუებოდა, მიუბრუნდა გიორგის და უთხრა: «მე არა მიძლავს აჩრდილისა მრუდისა ხისასა გამართვად ღ უბრალოდ განუყური მტკვერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერ.» თამარი განშორდა მას და რუსუდან დედოფალმა ღ ყოველთა წარჩინებულთა გიორგი ჩასკეს ნაკში ღ კოსტანტინოპოლში გაგზავნეს. ასე დაიწყო პირველი ცოლქმრობა თამარისა.

ამის შემდეგ თხოვნისამებრ სასულიერო წოდებისა, აზნაურთა ღ ხალხისა თამარი მეორედ უნდა შეუღლებულიყო. ხელახლა მრავალნი გამოჩნდნენ მსურველნი თამარის ქმრობისა. სხვათა შორის საბერძნეთის იმპერატორის შვილი, ანტიოქიის მთავარი ბაემუნდი ღ მრავალნი სულთნები. მაგრამ ყველა ამათგან არც ერთი ამოჩეული არ იქმნა, აჩამედ ამოიჩინეს ქართველთა მეფეთა ნათესავი დავით სოლხანი ბაგრატიონი, ოსთა მეფის შვილი, რომელიც რუსუდანს თვისის უშვილობისაგან მოეყვანა თავის სახლში აღსაზრდელად. ეს დავითი მოიყვანეს და „დიდუბეში ქარწილი ქმნეს შესატყვისი ღ შემსგავსებელი ხელმწიფობისა ღ შარავან დედობისა მათისა.“ შემდგომად ამისა «შემოვიდეს თბილისად ღ დასდნენ ტახტსა ბედნიერსა ორნი მნათობნი, ორნი მზენი განმანათლებელნი ყოველთანი.»

დიდებულთა ამით მეფეთაგან ეშინოდათ ყოველთა მტერთა ღ ვერ უბედავდნენ შებმას. დავითი იყო მინიჭებული ყოველივე სათნოებით. იგი წაეკვობინა ყოველსა მშვილდოსანსა,

ფხენასხნსა მკვირცხლსა, მოასპარეზესა, ძწიგზობაწსა ყოველ-
თა ნასწავლთა, აგრეთვე ხელთა სიკეთითა...“

ამავე დროს მოკვდა საქართველს კათალიკოზი ჭყონ-
დიდელი მიქელი. რადგან იგი ყველას სძულდა, ამიტომ არავინ
იგლავა მისთვის. თამარმა მოიწვია გარეჟიდან მსწავლული
კაცი—ანტონი და ჭყონდიდლად დასვა. ამასობაში რუსი გი-
ორგი კოსტანტინოპოლიდგან ჯარით წამოვიდა საქართველ-
სკენ და ტასტის მოპოება მოინდომა. შემოვიდა ყარნუქალაქში
(არზრუმში) და გადობირა თავისკენ ყოგიერთი თავადები. სხვა-
თა შორის გუზანი მმართველი კლარჯეთისა და შავშეთისა;
ბოცო მმართველი სამცხისა; კარდან დადიანი, მმართველი იმე-
რეთისა. ამ კარდანმა მიიბირა თავისკენ აფსაზნი, სვანნი რა-
ჭველნი, არგვეთელნი და მეგრელნი. ყველა ესენი მიემხრენ გი-
ორგის და გეგუთში სამეფო ტახტზე დასვეს. ამის შემდეგ
ერთი ნასევარი აჯანყებულთა და რჩეულთა გადავიდა ღისზე,
გააოხრა ქართლი და მოაწია ქ. გორამდის და ნაჭარმაგვეამდის;
მეორე ნასევარი რკინის-ჯვარზე გადავიდა ცხის-ჯვარში და
დასწვა ოძრხე. ესენიც მიდიოდნენ თბილისისკენ.

გაიგო თუ არა თამარმა ასეთი მოქმედება იმერთა, შე-
ჭკობა ჯარები და გამრეკელის წინამძღოლობით აფრინა სამ-
ცხისკენ; საცა შეკრებილიყვნენ მტრები. ნიალის მინდოწში
მოსდა ბრძოლა და აჯანყებულნი დამარცხებულ და განზრეულ
იქმნენ. ახლა კი მიხედნენ თვის შეცდომას იმერნი და პატიკება
სთხოვეს მეფეს*), თვით გიორგი დაატყვევეს და მოჭკარეს
თამარს, რომელმაც აპატივა ყველა აჯანყებულთა და პირად

*) ქართველნი თამარს უწოდებდნენ „მეფეს“ და არა „მეფას“, მისის სიმძლავრისა და სიქველისა გამო.

გიორგისაც დანაშაულობანი. და „მისცა დედოფალმა სიმტიციტე უოკელთა მუნ მეოფთა: ზირველად გიორგის უვნებელად გაშვე ბისათვის, მეჩმე მის ყამისა აჩას შეცოდებისათვის, აჩცა შენანებისა ღ გარდახდისა“. ამის შემდეგ გიორგი „წარვიდა მასვე მისსა სვეუბდუქსა გზასა და შეიქმნა მშვიდობა, ერთობა და სიხარული საქართველოსა შინა.“

II

გაძლიერება თამარისა.—აღება ქალაქებისა და ციხეებისა.— დიდ-ძალი ალაფი.—ყარსის აღება.—სულთნის ალეკპო ნუქარდინის შებმა.—მისი წერილი თამარისადმი.—ამის პასუხი.— დასდა აღუქსი ანგეღისა.—დაარსება ტრაპიზონის იმპერიისა.—სიკვდილი დავით სოსლანისა.—არდებილის სულთნის დამარცხება.—ხორასანში გალაშქრება.—ზ. შარ-გრძელის სიკვდილი.—პირველი ათაბაგი.—განდგომა ფხოველთა და დიდოფთა.—დასნეულება თამარისა, მისი უკანასკნელი სიტყვები და სიკვდილი.

სახელი და დადება თამარისა უმეტესად გაძლიერდა მეოჩმე ქმრის, დავითის შერთვის შემდეგ. დავითმა მეორედ დამარცხა საქართველოში შემოსული რუსი—გიორგი ღ გამოიჩინა დიდი ძლიერება სპარსეთას ომში და ნუქარდინის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

მაშინ, როდესაც თამარი მშვიდობიანად განაგებდა სამეფოს, მოვიდა ათაბაგი, რომ ყველა სპარსელნი მისულან თავის სალიფასთან და უთხოვნიათ შეწყენა წინააღმდეგ თამარისა, რომ სალიფასაც უოკელსა შინა სპარსეთსა დაურბებია ოქრო, რათა შეკრიბონ ჯარი ურცხვი ინდოეთიდან, სამარყანდიდან მოკიდებული ვიდრე დაჩუბანდამდის, ესე იგი იმდენი ლაშქარნი, რომ მათი რიცხვი აჩცარავინ იტოლეს და აჩცარა ერთობა

თქმის დაეტყობდეს. ამდენი ჯარები შეეკრებოდათ, სალიფას ძვირ-
ფასი დროშა *) წამოეღოთ და დახანაკებულნი იყვნენ ადარბაღ-
ჯანს და მხოლოდ „მაშინ განეცხადებინათ წაყიდება თვისი“.

რამწამს ყოველივე ესე ესმა თამარს, უბრძანა ანტონი
ჭყონდიდელს: „აჲ ავითა გულისა და ანცა დედა-გაცურნი
სიტყვითა:—ისწრათუ დაწყრად და მამაცურითა სიტყვითა
მიმოდანდეკით ბრძანება, რათა მსწრათუ შემოკრებენ მსედრო-
ბა.“ ესე უბრძანა და „ბრძანება სსაქმე იქმნა და ათსა დღესა
შინა ვითარცა გრდი შავარდენთა მოჭურვინდა ყოველი მსედრო-
ბა ყოველითურთ საკსენი სინარულითა და აღიჯსა სპითა
თამარისთა მტკვრის პირი თბილისით. ყარაღაჯამდის, ალგეთის
პირი, ქციის პირი და ბეჭდუჯის პირი“... ყველა ეს ჯარები
მივიდნენ სომხითში და იქ იხილა იგინი თამარმა და ტეგბილ,
მამაცურ სიტყვით მიეგება მათ:

„მძნო ჩემო, ყოვლად ნუ შეძრწუნდებიან გულნი თქვენ-
ნი სიმრავლისათვის მათისა და სიმცირისათვის თქვენისა, რა-
მეთუ ღმერთი ჩვენთანა არს... მოიგონეთ გედონისაგან
ურჩისსე მადიანელთა დახრცვა... მხოლოდ ღმერთსა მიენდგე-

*) მაჰმადის სამღვთო დროშა „სანჯაყ—შერიფ“ ყოველთვის
ინახებოდა ბაღდადის ხალიფების (მმართველების) სახლში, ხოლო
ენლაკი სტამბოლის სულთანთან. სანჯაყ-შერიფი იყო მაჰმადის ცოლის
აიშისოთანის ფარდა, რომელიც მაჰმადმა სიკვდილის წინა წამებში მი-
უბოძა თვისთა მხედართ-მთავართა, რათა მისის ხილვით მუდამ მოჰგონე-
ბოდათ, რომ იგინი იბრძვიან ღვთისათვის და მისის მოციქულისათვის.
როდესაც ამ დროშას ბრძოლის ველზე გამოიტანენ, მაშინ ყველა მუ-
სულმანის სამღვთო ვალია გამოვიდეს და შეებრძოლოს მტრებს
(გიაურებს); ვინც ამას არ იზამს, ის მოლაღატვა ისლამისა, მისი
ქორწინება ირღვევა და მისნი ქენიც უკაიბონოდ ითვლებიან.

ნით და გულის თქვენნი სიძარტლით იწყრენით წინაშე მის-
სა და სასოება თქვენი უოკელი ჯვარისა მიძარტ ქრისტესისა
იყავნ: შეისწრათუთ ქვეუნად მათდა, შეწვენითა უოკლად წმ.
ღვთის-მშობელისათა და ძალითა უძლეველისა წარმოემართე-
ნით.“ ამის შემდეგ წარუძღვნა ძელი ცხოველისა და თანა
წარატანა ანტონი ჭყონდიდელი.

ამ ნაირად გამხნეებულნი ჯარნი ორად გაიყო და ორის
მხრით იერიშით მივიდა მტერსე. პირველად მივიდა მტერსე
ზაქარია მხარ-გრძელი ჯ, რაფა იგი ურიცხვ მტერთაგან იძლე-
ოდა, უცებ შემოუტია მათ უქანადგან დაკით სოსლანმა და
მუის დაძმარცხა დაღლილნი მტერნი და ტვეე ჭყო მრავალი
მათგან (12,000 კაცი) ჯ ხელში იგდო ყველა მათი ქონება-
ნი, მრავალნი დროშანი ხალიფას დროშითურთ. ბრძოლის
ველსე მტერს დაწნა ურიცხვ ოქრო-ვერცხლის, თვალეულო-
ბის ჯ ძვირთვასას. ქვების გარდა 2,000 ცხენი, 17,000 ჯო-
რი, 15,000 აქლემი, ყველა ესენი დატვირთულნი სურსათით
ჯ სხვა-და-სხვა ნივთეულობით. ამდენის განმეულობით ჯ დი-
დებულებით წამოვადნენ ქართველნი და მიულოცეს თამაძს
სასელოვანი გამარჯვება.

ამის შემდგომ თამაძმა გაგზავნა ჯარები ყარსისა სასლე-
ზად. დროთა ვითარებისაგამო ეს ქალაქი მტრებს დაეჭირათ.
რამწამს მოუხსლოვდნენ ყარსს ქართველნი, იმავე წამს მტრე-
ბი გაიქცნენ ჯ იგი დაწნათ ქრთველთ. ყარსის მიმართველად
დასიკეს იოანეს ახალციხელი ჯაყელი ჯ თვით დაბრუნდნენ
ქართლად; აქ დიდხანს არ მოუხვენია ჩვენ ჯვარს. ძალე მათ
წინ აღუდგა საშინელი მტერი ჯვაროსნობისა—აღეშპო.*)

*) აღეშპო იყო მაგარი და მდიდარი ქალაქი ასურისტანში. ეს
ქალაქი მე X საუკუნეში ეკუთნოდა ეგვიპტის სულთნებს. სულთანი
ნუქარდინი აქაური იყო.

ნუქარდინ, რომელიც კანდიკრებით და მამულობით სწეოდა წიგნს თამარს და გამოითხოვდა მას ბრძოლის კვლევ.

„მე ნუქარდინ, სულტანი ყოვლისა ცისა ქვეშისა, უმადლესა მიმსგავსებულნი ანგელოსთა, თანამდგომი ღვთისა, მოკლინებულნი დიდისა მოჭმედისაგან, მოგიმცნობ მეფესა ქართველთასა თამარს: ყოველი დიაცი რეგენია, შენ გიბრძანებია ქართველთა აღებად სრმლისა და ღვთისაგან საყვარელისა ისლემთა ერისა დახრცად მუსულმანთა და კვალად ნათესავსა ზედა თავისუფალსა დადებად ხარკი ყმებურნი. აწ მე მოვალ, რათა უსაჯრო სამარხალი სახლსა სპარსთასა და განგწყართო შენც და ერთი შენი არაოდეს აღებად სრმლისა, რომელი ღმერთსა ჩვენთვის უბოძებია; ხოლო ცხოვრებით იგი ოდენ ვაცხოვრო, რომელმან უწინარეს მოსვლისა ჩემისა თაყვანი მცეს წინაშე კარკისა ჩემისა და აღვიაროს ქადაგება მამად მოციქულისა და უარყვოს სჯული შენი და ხელითა თვისითა იწყოს წინაშე ჩემსა ღმერთსა, რომლისა მიმართ დაგიცხთ ცუდა და სასიკვდილი; აწ მოვალდი ნაცვალსა ჩემსა, რომელი შეამთხვიე სპარსთა.“

ნუქარდინს ჰქვავდა 800,000 ჯარი და ამათგან 100,000 იყვნენ ცხინოსანნი; ამ ჯარში მოგროვილნი იყვნენ მცხოვრებნი მესობოტომიიდგან, გალეტონიდგან, ისაკრიდგან, კაზანდოკი-იდგან, დიდი სომხეთიდგან, ბითინიიდგან, პატლანგონიიდგან და სხვა ადგილებიდგან.

ამისთანა ძალით დაიძებულმა ნუქარდინის მოციქულმა, როცა შეიყვანეს თამარს წინაშე, ამყად სთქვა: „უკეთუ მეფემან თქვენმან დაუტეოს სჯული, იპყრას სულტანმა ცოლად და უკეთუ არა დაუტეოს სჯული, იყოს ხარჯად სულტანისა.“

ამ სიტუაციაში ადელვებს სარდალი უაქარია, რომელიც მუის წარმოდგა ჯ განაწის ისეთი სილა, რომ მოციქული „დაცვა შიხისა ჯ ვითარცა მკვლარი დაედა“.

წაიკითხა თუ არა თამარმა ამ გვარი სანყენი წერილი ნუქანდინისა, გასცა ბრძანება მოეგროვებინათ ჯარები.

„მაშინ მოუწოდეს სპათა, იმერთა ჯ ამერთა, ნიკოფსით ვიდრე დაჩუბანდამდის ჯ ბრძანება ჯ წიგნები ქროდა და ძალე-მსრბოლთა ცოტათა დღეთა შინა ძალე შემოკრიბეს, ვითარცა ვეფხვნი სიკისკასითა ჯ ვითარცა ლომნი გულითა... შეკრბეს ჯავახეთს ჯ არღარა ჯუფენეს... შეკედრა (თამარმა) ხელსა და ვით ჯ სპა მისი და დროშა ბედნიერად ხმარებულა და წარგზავნა ვარძიით ლაშქარნი, რომელთა თვით თამარ უძღვოდა წინა...“ ასე მოვიდნენ ბასიანამდის, იქ იყვნენ ერთ დღეს და „მხოლოდ მაშინდა მოციქულნი წარგზავნნა სულტანისა და წარტანს თან მოციქული თვისი და მიუწერა ნაცვალა წიგნისა ესრეთცა:“

„ძალისა ღვთისა ყოველისა მზერობლისასა მინდობილმან, მარადის ქალწულისა მარიაშის მკვდრებულმან და ზატეოსნისა ჯვარისა სსოკებით მოსავმან, წავიკითხე ღვთისა განმარისხებელი წიგნი შენი, ჰი ნუქარდინ, და კსტან. სიცრუესი შენნი, რათა ბჭე ღმერთი იყოს; არა გასმიესა, რამეთუ ყოველი ცრუდ მოფუცავი სახელსა ღვთისა მის მიერ აღიხცოცოს. შენ რქროთა შეკრბულთა სიმრავლისა მკვირეთა მინდობილსარ, უმეცარი მსჯავრსა ღვთისასა, ხოლო მე არცა სიმდიდრეთა, არცა სპათა ჩვენთა სიმრავლესა; არცა რასა სხვასა კაცობრივსა საქმესა მინდობილ ვარ, არამედ მისა ღვთისა, ყოველისა მზერობლისა და შეწვენსა ქრისტეს ჯვარისასა, რომელსა შენ ჭბომბ; ესე—რა ვითარნი შემოკეთვალა, წარმომიკლენია მხე-

დროს ქრისტეს მოსახელე, არა შენდა თაყვანის ცემად, არა-
მედ დამხობად შენდა ზვავისა ძაგის და ამჰარტაგანისა გულისა
შენისა, რათა განისწავლო ღვთისა მიერ არღა რა გმობად სა-
ხელსა მისისა; იყვენ ნება ღვთისა და ნუ შენი; ხოლო მე გუ-
წყი დასსნილობა მსახურთა შენთა, ამისთვის წაწმომიგლინის
მსახური ჩემი, რათა წიგნისა შენისა ვასუხი ადრე მო-
გართვას და განგმძალოს, რამეთუ ჩემ მიერ
წაწმოვლილთა სპათა ფერხნი ესე რა კართა
შენთა ზედა დგანან.“

ამის შემდეგ ქართველთა ჯარმა დაუფრენებლივ თაყვანი
სცა და უმბორა წმ. ჯვარსა—ძელი ცხოველისისა, გამოე-
თხოვა და გამოემშვიდობა თამარს და მივიდა ბასიანს, საცა
იყო დაბანაკებული სულტანი და ნახეს იქ რიცხვი ცხენისა,
ჯორისა და აქლემისა ურიცხვი, კარკები და სარა—ფარდაგები,
რომელთა მინდორი იგი ძლიერ იტყვდა. მუნ (ადგილსა ბო-
ლოსტიკესად წოდებულსა) დააწყეს ქართველთ თვისი რაზმე-
ბი და „მუნ წინამბრძოლად იყო შაჰარია მხარგრძელი, ამირ-
სპასალარი და ახალციხელი შაღვა და ივანე, და სხვანი თო-
რელნი და ერთ კერძო აფხაზნი და ერთ-კერძო ამეჩნი ჭკ-
კახნი და ვითარ იხილეს სულტანი, ცოტად ცხენი აჩქარეს ზ
მიმართეს. მოჭნდა რძი ფიცხელი ზ ძლიერი, განგმძელდა
მეოვარ უამ. ანაზღად ეგეოდენი მტერთა სიმრავლე განსჭდა,
იმლია და დაიფანტა.“

ლტოლვილს და განფანტულს მტერს ქართველთ „დევან
უეკეს, ჭხოცდეს, ჩამოჭყრიდეს, იპურბდეს და სიმრავლისაგან
მტერი ვერ ივლტოდეს, არამედ ურთიერთარს დასთრგუნკა-
დეს.“ მტერნი ამ გერად სრულიად დამარცხებულ და დევნილ

იქმნენ, მხოლოდ ქართველთა ჯარში მტინოდ დაზიანდა და „არც ერთი კარგი მეფისაგან შესწავლებული ვატი მოკვდა“.

ქართველთა დარჩათ იმდენი დავლა, რომ „არ იყო განცდა მისი სიდიდითა ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭელთა, ნაქსოვთა სიმრავლე აურაცხველნი, სასმურნი ოქროსანი, თვალ-მარგალიტნი, ლანკები, პინაკები, ლაგინებისა და ქვაბებისათანა ყოველითურთ სავსეთა მიუწოდებითა აღათითა; ხოლო ცხენ-ჯორისა და აქლემისა სიმრავლე და კარავთა და საფენელთა სიმრავლე და ურცხველობა, რომელ დაურკეს, ვინმე აღრაცხნეს, რამეთუ სავსე იყო ყოველი საზანაგო მათი.“

ამდენის დავლით ქართველი ჯარი დაბრუნდა და მოვიდა თბილისს, საცა თამართან ერთად იდღესასწაულეს ძლევა მტერთა ზედა; ტყვეთა რიცხვი იმდენი იყო, რომ „სასა სპარსთა ერთი ქრისტიანე ძლივ მიხვდებოდა წარმოძევანელად“. აივსო თამარის საზინა სიძლიდრითა. სასახლეში ამის შემდეგ სხვა ჭურჭელს აღარ ხმარობდნენ, თუ არა ოქროს და ვერცხლისა; ძვირფასი ქვები და იაგუნდი იმდენი იყო, რომ «საწყავით რწყავდნენ“.

უკვლა ეს დავლა, აურაცხელი აღათი, თამარმა მოახმარა ქველ და კეთილ საქმეებს. აღექსანდრიიდგან (ეგვიპტეში) მოკიდებული ღუბია სინაიამდის და „მათ კერძოთა ეკლესიათა, მონასტერთა და ერთა ქრისტიანეთა მოკივითხვიდის, ხოლო იერუსალიმისთვის რადდა სახმარ არს თქმად, რამეთუ წარგზავნიდის ამათ ყოველთა შინა ბარძიმ-ფეშხუმებსა, ეკლესიათა და სიწმიდეთა საბურველსა და მონაზონთა და გლასკეთათვის ოქროთა აურცხელთა; ტყვენი განათავისუფლნა და ხარკი ერსა თვისსა უკუნ სტის და ყოველი ჭირი დაჭირებული აღიღოს მათგან; კვლად კერ-

ძოთა ელადისათა და მთა-წმიდისა, ეგრეთვე მაკედონისათა, პატრილონს, კერძოთა თრავისათა ღ კონსტანტინოპოლის ძო-
ნასტრებთა, რომინას და ყოველგან; და კვლად ისაკრიას, გუ-
რუხეთს და ყოველთა მათ სანახებთა შავისა-მთისათა, კვიპრი-
სათა, ესე ყოველნი აღავსნა ქველის სჯქმითა.»

როდესაც თამარი თვისის ძლევა-მოსილებით იდი-
დებოდა ყოველგან და როცა იგი უხვს მოწყალებას ძძლეოდ
ქვრივ-ოხურთა, მონაზონთა ღ მონასტრებთა, მაშინ ბერძენთ
იმპერატორი ალექსი ანგარი, «რომელმან ძძასა თვისსა ისავსა
თვალნი დასწვნა და მეფობა წარუღა» (წაართვა) აღჭურვილი
ვერცხლ-მოყვარებით სხავრავდა და სტარტუკადა თამარისავან
გაბედნიერებულთ მონაზონთ და მონასტრების ქონებას ისა-
კუთრებდა. «სტნა რა ესე თამარძა, მაგიერი წართმეულთა სხვა
გარეგზავნა მონასტრთა და განრისხდა მეფეთა ზედა ბერძენ-
თასა, წარგზავნა მტრედნი ვინმე ლისთიქითნი ღ წარუღეს
ლახია, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სინოპი, კერსუნდი,
კიტორა, ამასტია, ირავლია და ყოველნი ადგილნი თებლა-
ლონისა და პონტოსანი». აქ დააარსა ტრაპიზონის იმპერია*)
და მმართველად განაწესა ნათესავი თვისი ალექსი კომონინო-
სი (კომნენი, ანდრონიკაშვილი).

თამარძა თვით თავის საკუთარ ქვეყანაში არც ერთი
ეკლესია, ტაძარი არ დასტოვა შეუწევნელად. ყველას ყველგან
ის აქტუვდა დიდს ყურადღებას. დანგრეულს ეკლესიებს, ცისე-
ებს აგრეთვე აახლებდა და ახლებს აშენებდა. გაჭყავდა უწყლო
ადგილებში არხები, რუები. იმან ერთს ადგილას ცხოვრება

*) ტრაპიზონის იმპერია არსებობდა ვიდრე 1461 წლამდის და
ამ წელს მას ბოლო მოუღეს ოსმალოთა.

არ იცოდა: ხან სცხორებდა კახეთში, ხან ქართლში, ხან იმერეთში. არც ერთი კუთხე საქართველოსა არა რჩებოდა თამარს უხილველად.

ხარაჯა მოკვლად თამარისათვის გარდა მთიულ ხალხთა: განჯელთ, ნახჩენელთ, ყარაუქალაქელთ (არზრუმელთ) და ეზინგიელთ.

როდესაც დედოფლის გავლენა სხვა-და-სხვა ხალხებზე და მისი დიდება აღვიდა უმაღლეს წერტილამდის, და როდესაც მან ყოველი თვისნი ცოდნანი და ძალნი სამშობლო ქვეყნის შინაურ საქმეებს მიახურა, მაშინ მოკვდა დავით სოსლანი, რომლისაგან თამარს დარჩა ვაჟი გიორგი—ლაშა და ასული რუსუდანი. ჩვენ მტრებს გაუხარდათ მისი სიკვდილი და იშალნენ. მოინდომეს თვისი დიდების დაბრუნება და ჯვარის ამოყრა.

პირველად აღდგა არდებილის სულტანი, რომელიც ფარულად შემოვიდა ანის ქალაქში, დახოცა მრავალი ეკლესიაში მლოცავი ხალხი. ეს გაიგო თამარმა და ძალიად გაგზავნა თავისი ჯარი არდებილში; ქართველთ აიღეს ეს ქვეყანა, მრავალი დახოცეს (12,000), ტყვეთ წამოიყვანეს სულტანი და მისნი ცოდნი და შვილნი, აგრეთვე დარჩათ ურცხვნი. ძვირფასეულად აქლემნი, ჯორნი, ცხენნი და სხვანი.

როდენიმე ხნის მშვიდობიანობის შემდეგ თამარმა, ზაქარია და ივანე მხარგრძელების რჩევით, გაისტუმრა თვისი ჯარები სპარსეთში ხორასანის დასაპყრობლად. დიდძალი ქართველი ჯარი გადავიდა მდ. არქსზე და მიადგა თავრიზს, რომლის მცხოვრებნი „განკრთეს და ძროხალამან შეიპყრნა ყოველნი მკვიდრნი თავრიზისანი, სოჯანი და ყოველნი წარჩინებულნი მიმდგომნი თავრიზის ქალაქისანი; მაშინ განიზრახეს წათა-

საჩკის მიცემით და ძღვენითა და შეკრდომითა და ზენაჩის
სახლენითა და ამჟღადნი პირნი ქართველთა სპათანი; წარმოაგ-
ღინეს მოციქულნი და ითხოვეს მშვიდობა, ანა მოახსრება
ქალაქისა მათისა; აღუთქვეს ძღვენი ურიცხვი“. დასთანხმდნენ
პირლობაზედ ქართველნი და მერმე „მოვიდეს ყადნი, სოჯანი
და ყოველნი თავადნი თავრიზისანი და მოიღეს რქო, ვერ-
ცხლი, ლარი, თვალნი, მარგალიტი, შესამოსელნი, ცხენი, ჯო-
ჩი, აქლემი და საზრდელნი კმასყოფელნი და შექართავის;
აღასნეს დიდნი და მცირენი“.

თავრიზს ზაქარია მხარგმელმა დასჯა თავისი მმარ-
თველნი, თითონ კი წაუძღვა ჯარებს: გაიარეს ადარბადაგანის
ქვეყანა და მიმართეს მანას; რამწამს მანას მელიქმა გაიგო
ქართველთა მოსვლა, მოიქცა თავრიზელებსავით: ურიცხვი სა-
ქონლით იყიდეს მშვიდობა. ზაქარიამ აქედ დასვა საკუთარი მმარ-
თველნი და წავიდა და შემოერტყა ერთ მცირე, მაგრამ
ძლიერად გამაგრებულ ქალაქს—ზანგას, ამ ქალაქელთ ფიცხელად
აწყეს ბრძოლა, მაგრამ მალე ქალაქი აღებულ და მცხოვრებნი
სარჯ დადებულ იქმნენ. ამის შემდეგ ქართველთ აიღეს ხვარა-
ზის ქალაქები: ეაზმინი და გურჯანი.

ამას იქით ქართველნი კვლავ წავიდნენ, რადგან დიდ ძალი
აღათი ამძიმებდა მათ. «შემოიქცეს გამარჯვებულნი და სიმდა-
დრითა შემოსილნი ქართველნი», მაგრამ დაბრუნებისას გაიგეს,
რომ მანას მელიქს დაუხორცია და ძელსა ზედა ჩამოუვიდნა
ქართველნი მცველნი. ესმა ესე ზაქარიას და ივანეს: „დიდად გა-
მწარდეს. შეიპყრეს მელიქ და ყველანი სახლეულები და ნათე-
სავნი მისნი და საკვდიდ დასაჯნეს, თვით იგი და შვილნი მის-
ნი; ტყუაგები დაჭხადეს და ძელსა ზედა ჩამოჭვიდეს: ხალხი ქა-

დაწი მოაზრეს, მოსწვეს და ტყვე ჭყვი; ხოლო სიმიდიდრე, რომელი წარმოიღეს შეუძლებელ არს აღრიცხვა მათი».

ამის შემდეგ წამოვიდნენ ადარბადაგანს და გამოვიდნენ ჰარკელად უქანელთ, მერმე თავრიზელთ მოართვეს ქართველ ჯარს დიდი ძლევნი და სიმიდიდრე. ამ ქვეყნიდგან გადმოვიდნენ ნახიყვანს და მშვიდობით და დიდებოთ მოვიდნენ თბილისს წინაშე თამარისა, რომელიც გაეკება მათ ზემითა და დიდებოთა, „იყო ხმა ბუკთა და დუმბულთა. მერმე შევიდეს ისანსა და დაჯდა მეფე ტახტსა ზედა სამეფოსა. შეუძღვა ამირ-სპასალარი და შევიდეს თავადნი და დასდეს წესისაებრ და მიიღეს აზმადანი ურიცხვი, და დადვეს წინაშე მეფისა: გაკვირდა მეფე, რომელ არავის ქართველთაგანსა ეხანეს ესომანი სიმიდიდრენი აურაცხელნი, თვალნი და მარგალიტნი. ხოლო თამარი აღასრულებდა ლიტანიარობასა და განსცა მრავალი რბოლთა და ქვრივთა ზედა და ეკლესიანი აღავსნა სიმიდრითა და ლაშქართა ზედა განყო საჭურჭლე დიდი:“

მაგრამ, სამწუხაროდ ამისთანა სისარული დიდხანს არ გაგრძელდა. ძველა-შემოსილი და სპასალართა შორის უნიჭიერესი კაცი ზაქარია, ძე სარგის ამირ-სპასალარისა, გარდაიცვალა და ჭქმნეს გლოვა და ტირილი დიდი. ზაქარიას დაკარგვა ძვირად უღირდა თამარს და საქართველოს, რადგან მისთანა ერთგული და ნიჭიერი მეომარი საქართველოს სხვა არა ჭყვანდა. მოიგლოკვეს იგი და მერმე თამარმა მოიწვია ძმა ზაქარიასი ივანე, მსახურთ უხუცესი და ამირ სპასალარობა უბოძა. მაგრამ მან არ ივისრა ეს თანამდებობა და უთხრა მეფეს: „მტრებენეს ნაცვლად მისსა. დგომად, არამედ ათბაგობითა პატრივ მეც, რამეთუ საქართველოს შინა არა არს ესე წესად თქვენ მეფეთა წინაშე, მეფობა ამით განადიდე, წყალობა შენი

ჩემზედა, ვითარცა წესი არს სულტანთა, რომელ მეთეთა გამ-
ზრდელთა და სულტანთა ათაბაგობით უხმობენ“. უსმინა ესე
თამარმა და ათაბაგობა უბოძა. მსახურთ უხუცესად კი დანიშ-
ნა ვარამ, ზაქარია გაგელისძე.

ამის შემდეგ თამარი როცა მოგზაურობდა თავის სამე-
ფოში და ყველას მამასაკებ ეძღვრებოდა და უპატრონებდა,
მოვიდა ამბავი, რომ ფხოველნი და დიდოქლნი განდგნენ,
ძეის შეაგროვა ჯარები და ათაბაგის წინაშეღოლობით გაგზავ-
ნა მათ ზედა სამ თვეს იყო ბრძოლა. განდგომილნი დამარ-
ცხდნენ და დასჯილ იქმნენ და სამარადისა მონაწილეებაში
ყოფნის პირობა მისცეს თამარს.

სამწუხაროდ, რადგანაც ცის ქვეშე არა არის რა უსრუ-
ლი, აგრეც ქართველთ სინარულს, ბედ-იღბალს და წარმა-
ტებას ბოლო მოელა. «მხედრობათა შინა განგმობილ დე-
დობრივ უძღურებისაგან». ნაჭარმაგეკს ავად გახდა თამარ და
თბილისს კუბოთი წამოიყვანეს. ვერა მკურნალმა ვერ მოახი-
ნა იგი: „დღემან მისმან იწყო მიდრეკად, მზემან დასკლად,
ჭაქმან სხვად ფერად უფერულობა და ცისკაცსა დღისასა ზე-
და იწყეს დაჭნობად; და თვალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხ-
რომელთა სიმრუდეთ მიმართეს, ხელთა მათ, მსახურებისაგან
გლახაკეთასა არაოდეს დაცრომილთა, იწყეს მოუძღურებად;
ფერხთა იწყეს შედრეკად, და ყოველნი ნიშნი ცხოვრებისანი
სხვა და სხვად ფერად იხილვებოდეს“. თამარს გარს ეხვივნენ
ყოველი წოდების და ღირსების ხალხნი: თავადნი, აზნაურნი,
გლეხნი, სამღვდელნი, გლახაკნი და ობოლნი და ყველანი
ჭკითინით სტროდნენ მეფის დაკარგვას, ბოლოს სიკვდილის
წინა წამებში სწუელმა წამოიწია და მიჭმარათა ხალხს: «მანო
და ჩემნო შეიღნო, მე ესერა მივიწოდებო მსაჯულისაგან სა-

შინელისა. გეგედრები ყოველთა წათა ძარადის კეთილსა შინა იყნეთ მახსენებელ ჩემდა. აჰა ესერა მკვიდრად სახლისა ჩემისა დაგიტეკებ, რომელნი მომცნა ღმერთმან. შეიღნი ჩემნი გიორგი და რუსუდანი: ეგენი მიისვენით ჩემ-წილ და მავთა აღმოგივსონ დაკლებული ჩემი». ბოლოს ყველას გამომეშვიადობა და უგანასვენლად სთქვა: «ქრისტე და ღმერთო ჩემო! შენ შეგეგედრებ სამეფოსა ამას, რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ესა ამას ჰატოისნი თა სასხლითა შენითა მოსყიდულსა და შეაღთა ამათ ჩემთა, რომელნი შენ მომცენ და მერმე სულსა ჩემსა» და ამით აღესრულა მზე ქართველთა, იანვრის 18 დღესა 1212 წელსა. იმეფა სულ 28 წელი.

გვამი თამარისა წამდენიმე დღეს დასდგეს მცხეთის სობორში და მერე წაიღეს და საუკუნოდ დაასვენეს გელათის ტაძარში.

III.

შედეგი თამარის მეფობისა ქართველთ ერისათვის და ქრისტიანობისათვის საზოგადოდ. — ქართული ლიტერატურა. — ოქროს ეპოქა ქართველთათვის. — მოსე ხონელი, დილარგეთ სარგის-თმოგველი, ახდულ მესია შავთელი, ჩანრუნაძე და უკვდავი შოთა რუსთაველი.

თამარის მეფობამ დიდი სარგებლობა მოუტანა საქართველოს და ქრისტიანობას საზოგადოდ. წადგან თამარმა დაუმტკიცა გარეშე მტრებს ქართველთ ძალ-ღონე და დიდება და მით განადიდა და დაიფარა აუარსებელ მტერთაგან თვისნი ქვეშევრდომნი, ამიტომ შინაუნი ცხოვრება ქართველთა იწრთეთ

ღ თავისუფლად აღეყვანა და მიადწია უმადლეს წერტილამდე. რამდენადაც თამარი იყო ძლიერი და ღონიერი სამხედრო საქმეებში, იმდენად ღ უფრო მეტად სალხის მმართვეაში. იმან დამართა მრავალი სკოლები, რომლებშიაც აზრდებოდნენ ქართველთ ემაწვილები; იმან აღაშენა მრავალი სკოლები და ეკლესიები ყველა მთიულ სალხებისათვისაც; რსეთში, ჩეჩქეთში, ლეკეთში და ყველგან მთაში აჩიან ნათშნი ეკლესიებისა, ციხეებისა მოწმად თამარის მოღვაწეობისა ყველა ამ კელურ სალხების გასანათლებლად. იგი იყო კარგი აღმაშენებელი ქვეყნისა: ანც ერთი გუთსკ საქართველოსა ან დაჩჩენილა, რომ იქ თამარი ან ყოფილიყო და ან დაეტოვებინა თვისი კვალი. ზოგან იგი აშენებდა ქალაქებს, ციხეებს, ზოგან ეკლესიებს, ზოგან გაჭყვანდა ანხები, ზოგან გალანები, ერთის სიტყვით, ყველგან ღ ყველაფერს უწვდებოდა ხელი თამარისა. ამდენის ღვაწლისაგამო ესლაც თავით ჩვენ მტერ მთიულ ლეკთაგან ღ სხვა სალხთაგან იდიდების „ფერი ფადიშახ“ (თამარ-მეფე).

ამ ნაიხად თამარის დროს დაუდგა ყველა ქვეშევრდომ სალხებს საზოგადოდ ღ ქართველებს კერძოდ რქროს ეპოქა. თამარი იყო მფართველი და პატრონი ყოველი ნიჭისა, ნიჭიერნი ღ გონიერნი მუდამ წინ წამოწეულნი და პატივში იყვნენ. უკეთესი ადგილები სამსახურში მათ ეკავათ. ეს იყო მიზეზი, რომ ქართველთ სულიერი და გონებითი ნიჭიერება-ნი გაიფრჩქნენ ღ ფართეთ ვაიშაღნენ. ამ დროს დაიბადნენ შესანიშნავნი და უნიჭიერესნი მწერალნი: მოსე ხონელი, დილარგეთ საჩგის თმოგველი; პოეტნი: აბდულ მესია შაკეთელი, ჩახრუსაძე და რუსთაველი შოთა. ამ პირთ უკვდავი ჭქმნეს ჩვენი ლიტერატურა.

მოსე ხონელი—ხონის მცხოვრები, იყო თამარის ვეფხი-
ტი; ამან დასწერა რომანი «ამირან-ღარეჯანისანი».

დიდარგეთ სარგის თმოგველი—სოფ. თმოგვიდამ (ახალ-
ციხის მხარეში). ამან სპარსულიდამ გადმოსთარგმნა რომანი
«ვის-რამიანი»; ამასია მოთხრობა ვისზე და რამინზე.

ახდულ მესია შავთელი—(ბერძნულში იოანედ წოდებული)
სეკრეტარი თამარისა. ამან დასწერა მშვენიერი ლექსი სადიდუ-
ბელად დაეთთისა. ამნაირივე ლექსი დასტოვო მეფის საზინა-
ღარმა ჩახრუსაძემ სადიდებულად თამარისა.

შოთა რუსთაველი დაიბადა მცირე სოფელ-ქალაქში—
რუსთავეში (ახალციხის მხარეში). იმან მიიღო უმაღლესი გა-
ნათლება ათინაში ღ შემდეგ უპირველესი ადგილი ეკავა სამე-
ფოში; ამან დასწერა «ვეფხისტყაოსანი». ეს სახელი იმიტომ
ქვეყან ამ შესანიშნავს პოემას, რომ მისი (პოემის) უმთავრესი
მოქმედი პირი—ტარიელი იცავდა ვეფხისტყაოსანს.

მ ე ფ ო ბ ა ლ ა შ ა გ ი ო რ გ ი ს ა .

(1212—1223 წ.)

ბრწყინვალე მეფობას თამარისას ორ გვარი შედეგი ჰქონდა-
ქართველთათვის. —სასახლის წამხდარი ზნეობა. —მტრების
აღდგომა წინააღმდეგე ქართველთა. —აშლა მონღოლთა. —მათგან
დაპყრობა ქვეყნებისა და დამარცხება ქართველთა. —სიკვდილი-
ლაშა გიორგისა.

თამარმა გამეფებისაკე უმაღლ მოუზოგა საქართველოს შინაურ
ერთობა. შეკვრიბა ყველა ქართველთა უკეთესი წარმომადგენელი,
ქართველთა ძალანი და მათ შემწეობით დაამარცხა ჩვენი მტერ-

ნი, დაადგა მათ სარკი და მიანიჭა საქართველოს ისეთი ძლიერება, რომ მისი სახელი ძალრუბით-მაშრიყამდის*) განითქვას, უძლიერესს მტერთა ქედი დაასრევინა წინაშე ქართველთა. იშოკა (თამარმა) იმდენი დავლა-აღაფი, რომ საქართველოს შინაურს საჭიროებასაც—ცინებების, ქაჯაქების, ეკლესიების, მონასტრების და მათთან სკოლების ასაშენებლადაც ეუფოთ და ურწყავ ადგილების სარწყავად აჩხების გასაყვანადაც და ღარიბთათვის დასარჩებლადაც. ამ გვარის მოქმედებით თამარმა ქართველთა სასალხო წმიდა სიამაყე დააკმაყოფილა, მაგრამ, სამწუხაროდ, იმავე დროს გადაჭყიდა პატარა ერს ყველა მძლავრი და სისსლის მსმელა მუხობელი ხალხნი, რომელნიც თამარის სიკვდილის და თვრამეტის წლის, უხასიათო და განებირებულ ლაშა გიორგის გამეფების შემდეგ, აიშალნენ და რამდენი სამწარეც თამარმა მიაყენა მათ, რჩი-სამი იმდენი იმათ ქართველებს; ამ დროის დასუსტებულმა საქართველომ ამის შემდეგ ვერასოდეს ვეღარ დაიბრუნა თავისი სიძლიერე. მაგრამ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ ამ გვარად საქართველოს დასუსტების და დამბუნების მიზეზნი იყვნენ აგრეთვე: 1) სისუსტე და უხსნობა პირველთა შემდეგ თამარის მეფეთა და 2) აშლა შუა გულის აზიაში მონგოლთა ჩინგის-ყაენის წინამძღოლობით.

იმისთანა ნიჭიერმა და შესანიშნავმა დედა-კაცმა და მეფემან, როგორც იყო თამარი, ვერ გამოზარდა თავისი შვილები ისე, რომ თავისი სიკვდილის შემდეგ დიხსეულნი მოადგილენი ჰყოლოდა. ჯერ ციმეტის წლებსა ყმაწვილი იყო, როდესაც ლაშამ გვირგვინი დაიდგა და მეფემან თამარ მიულოცა მეფობა.

*) დასავლეთიდან აღმოსავლეთამდინ.

ის სამხედრო საქმეებს სრულად ყურს არ უგდებდა და მას «უამს» იშვებდა და იხატებდა; იყო ლაღი, თვით ბუნება და უშფოთველად და დაწყნებით დაეცემა სამეფო თვისი».

ამ გვარ-ჯაღობის და განცხრომის ჩვეული, გამეფების შემდეგაც თავისაჲს არ იშლიდა. მან განაშორა სასჯელმწიფო საქმეებს ისეთი გამჩენილნი კაცნი, რომელთაც მოკუბრათ საქართველოს დიდება და რომელნიც თამარის მარჯვენანი იუზენ; საქართველოს ბედ-იღბალი მიანდო იმისთანა კაცებს, რომელნიც თუ გამოადგებოდნენ მას ნადირობაში და ნადირობაში, თორემ სხვაფორი არაფერში. «განაშორნა გაზირნი სახატრელისა დედოფლისა და დედისა წესთა მასწავლელნი, შეიყვარნა თანამოგზასკენი, მასმურობათა და დედათა უწესოთა თანა აღრეკითა»... ამისთანა ხალხმა ერთხელ მოვრალობაში ჩხუბი მოახდინეს და მეფეს ლაშას ერთი თვალიც გამოსთხარეს. ამის მხილველნი, სამშობლოს ერთგულნი, მეტადრე ივანე ათბაგი და ვრამ გაგული ზაქარიას ძე, ეუბნებოდნენ ლაშას: „არა თავს ჭადებოთ შენსა მეფედ ყოფასა, უკეთუ არ განეყენო ბოროტთა კაცთა სიხალესა და უწესობასა, რომელსა ჭყოთ“. მაგრამ შეველა ესეები ლაშასათვის არა დიდდა. მან უარესებიც ჩაიდინა. ვახეთს, სოფელს კელისციხეს მისულმა „იხილა ქალი ფრიად ქმნული კეთილი (ვიღაცის ცოლი), შეიყვარა ქალი იგი ფრიად და მუცლად იღო დედა-კაცმაჲ მან და ჭშუპა ყრმა, რომელსა სახელად უწოდეს დეკოთ“.

ამისთანა უწესობა კვლავ მოითმინეს ქათალიკოზმა, გაზირთა, ეპისკოპოსთა და სხვათა და მოახსენეს მეფეს: «არა ვერ არს რათმცა მხევალი გესკას და არა ცოლი. ქორწილი წმიდა არს და საწოლი შეუგინებელი». ხოლო მეფესა

„აწა ენება და არცა უსმინა.“ რისგამო წაიყვანეს ქალი იგი, დედა დავითისი და „ქმარსავე მისსა მისცეს იგი.“ ლაშა კი არც ამის შემდეგ შეუღლდა და „ეგო უქორობინებლად.“

მეფის მაგალითმა იმოქმედა ქვეშევრდომებზედაც. გავრცელდა ხალხშიაღ ბოროტებანი: სიძვანი, მრუშებანი, ამპარტაუნება და სხვ.

საქვეყნო, მამულისათვის. სასარგებლო საქმე ლაშას, თითქმის, არათუკრი გაუკეთებია. მართალია იმან პირველ წლებში თავის მეფობისა დაამარცხა აჯანყებულნი განჯელები, მაგრამ ამის მიზეზნი იყვნენ ის თითო-ოროლა მხედარნი თამარისა, რომელნიც ჯერ არ განშორებოდნენ მას.

ამისთანა თავსედი ზ სულელი მეფის დროს შუა-გულაზიაში გაძლიერდა თემუჩინი, *) ჩინგისხანად წოდებული,

*) თემუჩინი იყო მონგოლთა (კალმიკთა) მეფე. ახალი ისტორია მონგოლებისა იწყობა 1200 წ. ქრ. შემდეგ. მონგოლი არის ყუნო, უმსგავსი, ცხენის უმი ხორცის მჭამელი და მისივე რძის მსმელი. ჯგუფ-ჯგუფად ანუ თემობით სცხოვრობდნენ მონგოლის ანუ მუნგალის მინდვრებში (აზიაში). ყოველს თემს საკუთარი ხანი (პატონი) ჰყვანდა. 1206 წ. გაძლიერდა ერთი თემის ხანი—თემუჩინი, რომელმაც უველა სხვა ხანები დაამარცხა და უველა თემები შეაერთა, დაიპყრო ჩინეთი და ერთ მილიონ ნახევარ ჯარით წამოვიდა დასავლეთის ქვეყნების ასაკლებად. აიღო სამარყანდი, ბუხარა, ბალხი და მრავალი სხვა ქალაქები; გაწყვირა 80,000 კაცი. მერე უფროსი თვისი შვილი ჯუჩი გაგზავნა ყიფჩაყის ასაკლებად. (ყიფჩაყი სამ სამეფოდგან შესდგებოდა: აშტარხნისა, ყაზანისა და ყირიმისა). ჯუჩი შევიდა ამ ქვეყნებში და მდ. კალკაზე რუსები და პოლოცები საშინლად დაამარცხა (1224 წ.). მისმა შვილმა ბატუმ 300,000 კაცით აიღო რიაზანი, დასწვა მოსკოვი; 4 მარტს მდ. სიტაზე, ტვერის გუბერნიაში, მან საბოლოოდ დაამარცხა რუსის ჯარი და 200 წლის მონობის

რომელმაც დაიბნაყა ყაჩაყურუმში ღ ჩემბეგუნის წინამძღო-
ლობით გამოგზავნა დასავლეთისკენ დიდ-ძალი ჯარი, რომელ-
მაც დაიპყრო ირანი, თურანი, ჯიგონი, ირაკი, აღიბეყანი
განჯამდის და შემოვიდა საქართველოს შროვინციაში—გაგ შო.
ლამა კაი ძალი ჯარით შეებძოლა მტერს, მაგრამ საშინლად
დამარცხებული უკუ მოიქცა თბილისში; მონგოლები თავისუფლად
შემოვიდნენ საქართველოში, აიღეს სამშვილდე, აქედან და-
დაბრუნდნენ, აიღეს დეზბენდი ღ წავიდნენ ჩინგისთან ყაჩა-
ყურუმში.

მონგოლების (ქართველნი ამათ თათრებს უწოდებდნენ)
დაბრუნების შემდეგ ლამა სულ არ ჭიჭირობდა ქართველების
გამსწეებას ღ არ ემზადებოდა მტრის დასახვედრად, პირ
აქით იმან მიჭყო ხელი მთვრლობას და გარყვნილობას,
მამულის საქმეს სრულად უუჩს არ უგდებდა. ამ დროს
მცირე აზიის სულთანმა მელიქმა ითხოვა მისი და რუსუ-
დანი ცოლად. ამ საქმის გასაჩივებლად ლამა წავიდა ბა-
გაჟანში, იქ ავად განდა ღ 1223 წ. მოკვდა. სიკვდილის წინ
წამებში უანდერძა იქ მყოფ ქართველებს, რომ მეფედ დაე-
სკათ რუსუდანი ღ მის შემდეგ თვისი უკანონო შვილი და-
ვითი, თამარის ქმრის სოლღან-დავითის მოსაგონებლად, სო-
ლღანად წოდებული.

უღელი დაადვა მთელს სარუსეთოს. მან აიკლო აგრეთვე ვეზგრია და
სილეზია და თვის საბანაკოდ აირჩია სარაი მდ. ვოლგაზე. ამავე დროს
ჩინგისის მეორე გენერალი ოგოდაი არბევდა ინდუსტრანის ქვეყნებს,
მესამე გენერალი კი ჩერმაგუნი კავკასიას.

მეფობა რუსუდანისა.

(1223—1247 წ.)

რუსუდანის ყოფა-ქცევა:—ფელაღ-ედინი იღებს ანს და შემოდის საქართველოში.—ათაბაგი ავაგი მხარგრძელი.—ფელაღი იღებს თბილისს და აზრებს საქართველოს.—ყიასდინის დამოყვრება.—სიკვდილი ფელაღისა და მონგოლების შემოსევა.—წავი მონგოლებთან.—დამარცხება ყიასდინისა.—რუსუდანის თხოვნა ჰაპისადმი.—სიკვდილი რუსუდანისა და გამეფება დავით სოსლანისა და დავით ნარინისა.

რუსუდანი უმეტეს ძმისა იყო გარყვნილი და გულ-გრილი თავის ქვეშევრდამთადმი. ის მუდამ მხიარულობაში ჯდებოდა და იყო ჯ საძეო საქმედებს სრულიად ყუჩს არ უგდებდა. ამ დროს თათართან დამარცხებული ჯ განდევნილი ხოცანის სულთანს ჯელაღ-ედინი 140,000 კაციდ შემოდის საქართველოს ზრევისტაში დვინში აზრებს ქ. ანს, სომხეთს, გავს განჯადის (1225 წ.). ქვეყნის შველის მაგიერ ამ საუბედურო დროს, მეფის სხასპეტნი ქიშობდნენ ერთმანერთში და რუსუდანი ვი ებძოდა თავის ქმარს—არზრუმის სულთანს მაგიტ-ედინს, იმიტომ რომ ეს უკანასკნელი მეტად აუკვდრიდა მეფეს გარყვნილობისათვის. ამასობაში ჯელაღი ავანის პირით უთვლის რუსუდანს, რომ დასტოვოს პირველი ქმარი და შეიერთოს იგი. რუსუდანი არ თანხმდება. მაშინ განმკინებული ჯელაღი მოდის თბილისზე, მეფე ვი მიიქცევა ქუთაისს. სულთანი შემოდის სომხეთში, სწუვეტს ეგელა მცხოვრებლებს ჯ იღებს თბილისს (1226 წ.). იმოდენ ხალხს სოცავს, რომ ქალაქის ქუჩები იმსება ადამიანთა გვამებითა. ხალხის უმეტეს

ნაწილს ავლახის ხიდიდამ მტკვარში ჰყრის. თბილისში იღუპება ჯვალისაგან 100,000 კაცი. ამის შემდეგ ჯვალა შეესება საქართველოს და 5 წლის განმავლობაში არბევს მას და სრულიად აოხრებს.

მაშინ, როდესაც ჯვალის ჯარნი აღიარებდნენ საქართველოს, რუსუდანი სცხოვრებდა ხან ქუთაისში და ხან აფხაზეთში. ამ დროსვე დაუმოყვრდა უიანდინს, იკონიის სულთანს, რომელსაც თვისი ქალი (მაგიტ-ედინისაგან) თამარი მიათხოვა და მზითვით აწყვერი მისცა. ქალს თამარს გაყოლა ძმის შვილი — დაკით სოსლანი, თავისი ვაჟი დაკითი კი (მაგიტ-ედინთან ნაყოლი) დასვა მეფედ საქართველოსა.

ჯვალა რომ საქართველოს არბუდა, იმ დროს ჩინგისის მოადგილე გაუგ-ხანი შემოესია სპარსეთს და გაუღიჯა 532,000 მცხოვრები. ჯვალა სამშობლო ქვეყნის საშუალოდ წავიდა, მაგრამ დამარცხდა და მონღოლთაგან გამოიღვენა დბლისამდის და აქედგან ბასიანამდის და იქ მოკლულ იქმნა.

რაც კი რამ გადაჩნა საქართველოში სულ ეკელა დამხეს მონღოლთა: კვლესიანი (გარდა ბოდბის-ნინოწმინდისა), ეკელა ციხეები პირქვე დასცეს. ხალხი თავ-ზარ დატყმული მიიღტვა მთებისკენ. მთელს საქართველოს (აქეთურს) ტყვენი წაუგადეს და აღარ სად აღარ იყო თავშესაფარი ადგილი. ამისთანა საგადალო დროს საქართველოს გამოუჩნდა მშველელი. ეს იყო ავაგი, შვილი ათაბაგის ივანესი. ზავის შესაკრავად იმან მოციქულნი გაგზავნა უმთავრეს ურდოში მონღოლთა-ბარდაში. მონღოლნი დათანხმდნენ და დაადგეს ქართველთ დიდი ხარჯი (ხარკი) და ქართველთათვის მეფის დანიშნვის უფლებაც დაიტოვეს.

ეს უღელნი მონგოლთა მძიმედ დაწვა ქართველთა და სანაშენად შეაფურსა, ისეც უნიჭო ძეგლების წყალობით შეფურსებულნი წარმატება ქართველთა ერისა. დიდებულნი თამარის ბრწყინვალე სამეფო სრულიად დაინგრა და დასუსტდა. აძღვრება უბედურებებმა გაუტყეს ქართველთ გული, დასხაგრეს და სასოწარკვეთილებაში ჩააგდეს.

შველს ქართველთ აღასაიდგან ქვეყნად. ბიზანტიის იმპერიას აღარ აჩსებოდა. *) უიასდინი, მშველელი რუსუდანი-სა, მონგოლთა სრულიად დაძაბრცხეს, მხოლოდ დიდძალის მჭროთი შეისუიდა თავასუფლება იკონიის სულთანმა. ამ გაჭირებულ დროს რუსუდანი მიიქცა პაპა გრიგორი IX-დმი შემწყობის სათხროკლად. მაგრამ ეს თხროკა შეწყინარებულ არ იქმნა, თუცა პაპამ 7 ბერი გამოგზავნა საქართველოში მეფის და ქართველთა ერის ვათოლიკობასე მოქცევისათვის.

მონგოლნი კი მტირე აზიიდგან წავიდნენ საზაფხულად. არაჩატის ქვეუბებში, დაჯით სოხლანი კი (ეს უიასდინს გამოხსთხროკეს) აღიარეს საქართველოს მეფედ და მის სამეფო ტახტზედ დასამტკიცებლად გაგზავნეს იგი უარყოფრუმში. ეს რომ გაიგო რუსუდანმა თავის დავითიდ **) დიდის სანუქრებით და ბრწყინვალე აძალით გაგზავნა ბარდაში, რომ მეფედ იგი დაესკათ და არა სოხლანი. მონგოლთა უფროსებმა მიიღეს სინარულით და ესეც გაგზავნეს უარყოფრუმში.

რუსუდანი სრულიად დასუსტა ბიწიერებამ და გარყვნილობამ, აღსე მიღეულ იქმნა, კელარ მოკლოდა შვილის გა-

*) იგი დაიხზო 1204 წ. და მის ადგილას 50 წლით დაარსდა ლათინის იმპერია.

**) მონგოლთა მას დაარქვეს „ნარინი“, ესე იგი იმათებურად „მოსული.“

ბედნიერებას, მოიწამლა თავი და განუტევა ცოდვილი სული თავისი.

მონგოლთა უფროსმა ყაჩაყურუმში ყუბულ-ყაენმა ვერც ერთ დავითს ვერ მისცა უშირატესობა. გაუგზავნა ისინი თავის ბაღდადის ასაღებად მიმავალ ძმას—ულუყაენსა და დაბაჩა, რომ ან ერთი მათგან დაესვა ტახტზე, ან ორივე ერთად. ულუყაენმა აჩნია უკანასკნელი, რის გამო დავით სოსლანი და დავით ხარინი ეკუთვნენ საქართველოს ტახტზე თბილისში.

მეფენი { დავით IV ხარინი 1243—1259 წ.
დავით V სოსლანი 1243—1259 წ.

საქართველოს შევიწროებული მდგომარეობა. — დავით ხარინის გაქცევა. — იმერნი აღიარებენ ხარინს თავის მეფედ. — განყოფა საქართველოსა ორ სამეფოდ.

მონგოლნი მოსვენებაში არ იყვნენ: ისინი ებრძოდნენ სსკა და სსკა ხალხებს და ქართველთ მეტად ავიწროებდნენ და თან საომრად წაასხამდნენ ხალხე. ქართველთ მეფენი ურძობა-ჩხილნი ყმანი იყვნენ ულუყაენისა. მეფეთაგან ქართველთ უფრო სოსლანი უყვარდათ და არა სწყალობდნენ ხარინს, რის გამო ეს უკანასკნელი განდევნეს ბარდაში. მაგრამ ხარინი გაიქცა აფხაზეთში, სადა ნადირობის დროს შესვდა მას სუმბათ ორბელიანი, რომელმაც ჩააცვა მას უბრალო ტანისამოსი, რომ არ ეცნოთ მონგოლთა და გაგზავნა თორში ღიშარიტ თორქელთან, ამათ კიდევ გამოხატულა იგი იმერეთში—ქუთაისში. მეგობრულად, რაჭველთა, სვანთა, აფხაზთა და ყველა ღიხს იქითელთა სიხარულით აღიარეს იგი თავის მეფედ 1259 წ. ამ გვა-

რად მთელი საქართველოს სამეფო გაიყო ორად: იმერეთის სამეფოდ და იმერეთისა.

იმერეთის მეფე ნარინი 1259 წ. — 1289 წ.

იმერეთის მეფე სოსლანი 1259 წ. — 1270 წ.

სოსლანის მორჩილება. — ბაღდადის ომი. — აღწერა ხალხთა. — ხარკი. — ეგვიპტის (მისირის) ომი. — დავით სოსლანი აღუდგება ულუყაენს. — მისი დამარცხება. — იმერეთის ქათალიკოსი. — სარგისი ყარნუ-ქალაქის უფროსად ხდება. — სიკვდილი ულუსი. — აზრება კახეთისა. — სიკვდილი სოსლანისა.

ნარინის გაქცევა რომ გაიგო მონგოლთა ბატუ-ყაენმა, მაშინვე გაიწვია სოსლანი მორჩილების გამოსაცხადებლად. ამანაც აღასრულა მისი სურვილი. ამისგანთ სოსლანი დასახუ-ქრებულ იქმნა ბატუსაგან. თავის ქვეყანაში რომ დაბრუნდა, გამოეცხადა ულუ-ყაენს, რომელმაც ის დიდის ქართველთა ჯარით ბაღდადის *) ასაღებად წაიყვანა. წამდენიმე დღეს ქალაქის სიმაგრემ ძლივს გაუძლო მტრებს; დავით სოსლანი თავის ჯარით ჰინკელად შევიდა ქალაქში. ულუ-ყაენმა საზარელი სისხლის ღვრა მოახდინა. დაატყვევა თვით ქალიფი და მერე მოჰკლა იგი და გასწვეიტა მისი ჯალაბობაც.

ამ დროს ბატუმ მოახდინა აღწერა ყველა თვის ქვეშევრდომ ხალხთა. ამ აღწერის ძალით სარჯი გაწერილი იყო ყოველს კაცზე, ცხოველზე, მიწაზე, კენახზედ; სოფელ-

*) ბაღდადი მდიდარი და შესანიშნავი ქალაქია მდ. ტიგროსის მარცხენა კიდეზე. აშენებულია პირველ ქალიფებთან. მასში 100,000 მცხოვრებია და დიდი ვაჭრობა აქვს.

ლებს უნდა მიეცათ აგრეთვე ცხვარი და რქოს თუღი, და ცხენის საჭიკავებლად 3 კაპიკი უოკელ დღე. ვინც ამ ხარჯს ვერ მისცემდა იმას ანთმეკდნენ ვაჟს ანუ ქალს. გარდა ამისა ათას თავზე ერთი კაცი უნდა. ჯარში ჩაწერილიყო და მიეღო მონაწილეობა მონგოლთა რმებში. ამის მიხედვით მატრო ნანისს უნდა გამკეყვანა 10 თუმანი*) ჯარის კაცი.

ულუ-ყაენი ბაღდადის აღების შემდეგ ხელ-მეორედ მიესია მისიჩის სულთანს, რომელიც დამარცხა ქართველების შემწეობით და სრულად აღახრა სიჩია და მესოპოტამია. აქედან ქართველნი ულუ-ყაენის ნებადართვით დაბრუნდნენ საქართველოში. მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ ესენი ხელ-ახლა გაიწერა ულუმ. მაგრამ დაღალულები დაკითმა უნაყოფოდ ბძმელა მტერთათვის აღარ ინება და აღარ წავიდა ულუსთან სარკის**) ჯაყელის რჩევით და დაჩხა სამცხეში. ულუმ კი გაახრა ეგვიპტე და დაბრუნებისას 20,000 კაცი გაგზავნა დაკითის წინააღმდეგ. მეფემ სარკისის წინამძღოლობით დაუპირდაპირა მტრებს 8,000 ცხენოსანი, რომელნიც დამარცხდნენ ზ მტრმა აღახრა სამცხე; სწისხარულად მალე მტრნი გაწვეულ იქმნენ სამცხიდან, რადგან სოჭასანს დასტემოდა ხანი თურანი, რომლის საწინააღმდეგოდ მიეშურებოდა ულუ-ყაენი.

სარკისის რჩევით სოხლანი მიდის იმერეთში ნარინთან და ურთი-ერთ შორის თანხმობით ჭყოფენ საქართველოს რ

*) თუმანი = 10,000 კაცია, მაშასადამე 10 თუმანი შეადგენს 100,000 კაცს. ამ აღწერილობის ძალით განსვენებულს ბროსეს გამოჰყავს, რომ მე. XIII საუკ. ქართველთა რიცხვი 4 მილიონი იყო. აღწერილობაში ყრმანი 0 წ.—10-მდის არ ითვლებიან.

***) ეს არის შესანიშნავი თავის ღროის მწერალი და აგრეთვე მხედარი.

სამეფოდ: ლისის მთებს აღიარებენ მიჯნად ორთავ სამეფოებ შუა. ქუთაისი ხდება სატასტო ქალაქად და ამასთანავე საჭათა-
ღბკოსოდ იმერეთის სამეფოსა. ამ დრომდის კი მთელი სა-
ქართველოს საჭათალოგზო ქალაქი ერთად ერთი მცხეთა იყო

რამდენიმე ხნის შემდეგ ულუ-ყაენი თვითონვე ურიგდ-
ბა სოხლანს და გაიწიეს მას თავის ურდოში, საცა დავითი
მიდის საზგისთან ერთად. ესენი ერთგულების დასამტკიცებლად
ამარჯვებენ ულუს მტერსე, წისკამო საზგისს ეძლევა უანუ-
ქალაქი, მაგრამ. მკოფის დავითის ჩაგონებით ხელ-ახლა ულუ-
ყაენი აერთებს მას.

ულუ-ყაენი ძალე მოკვდა და მისი ადგილი დაჩხა მის
შვილს—ავაგს. ამან გაამაგრა მტერის ნაძირები აჩუზამდის,
მაგრამ დაბუნდიდგან ჩამოსულ მონგოლთა ბერკას წინამძღო-
ლობით გააჩხეს ვასეთი, შემოვიდნენ თბილისამდის, გაყლი-
ტეს ბერკი ქრისტიანნი და აქედგან დაბრუნდნენ, რადგან უცებ
გარდაიცვალა ბერკა.

ამ დროს იმერეთში მოჰხდა შემდეგ: კახაბერი, რაჭის
ერისთავი აჩ დაემოჩხილა ნაჩინს. ფარულად შეიყვანა თათარ-
ნი ქუთაისში, რომელთა გაცარცვს ქალაქი, ეკლესიები, ბერკი
ქრისტიანე დაატყვევეს და დაბრუნდნენ აზგთან, მაგრამ მერე
წელიწადს ხელ-ახლა აიღეს ქუთაისი და გაცარცვს იგი.

ამ გვარმა მოუსვენარმა ცხოვრებამ, მრავალთა უბედურე-
ბათა, 18 წლის შვილის სიკვდილმა ბოლო მოუღეს მეთე და-
ვით სოხლანს. იგი გარდაიცვალა მოხუცლოთა ურდოში 1270
წ. დაამაჩხა მცხეთაში. მას დაჩხა მტრე წლოვანი ძე დი-
მიტრი.

დიმიტრი, მეფე ამერეთისა, თავდადებული.

(1270—1289 წ.)

საქართველოს მმართველად ინიშნება სადუნა მაკა-ბერდელი.—
მისირის აღება.—უიასდინის სიკვდილი.—მაკაბერდელი კახეთ
ჰერეთის მმართველად რჩება.—საქმენი დიმიტრისი.—სიკვდილი
აბაგისა.—არგუნისაგან ნოინების დახოცვა.—თავ-დადება დიმი-
ტრისი.—მისი შვილები.—გამეფება ვანთანგისა.

რადგანაც დავით სოსლანის სიკვდილის შემდეგ ჯერ დი-
მიტრი იყო მცირე წლოვანი და მეფობა არ შეეძლო, ამიტომ
აბაგმა სამეფოს დროებით მმართველად დანიშნა უფროსი და
წარჩინებული მთავარი ს. მაკა-ბერდელი. ამის მმართველობის
დროს აბაგამ გაილაშქრა მისირის დასაპყრობად, მაგრამ იქ,
იკონიის სულთნის ფარვანის მიზეზით დამარცხდა (ფარვანი
შეუღლებულ იყო თამარსთან, რუსუდანის ასულთან, უიასდი-
ნის ქვრივთან). სულთანი მოკლულ იქმნა და მისი ცოლის
მზითვეი — აწევერი მიეტა სარგის ჯაყელს და ამის შვილს
ბექას.

დიმიტრის გაკაჟაცების და გამეფების შემდეგაც, სადუ-
ნი დარჩა მმართველად კახეთ-ჰერეთისა და ამ ქვეყნებს ბრძნუ-
ლად ჭმართავდა. დიმიტრი მეფე იყო მეტად ღვთისნიერი,
ჰკვიანი, მშვიდი ხასიათისა და ჰქვრივობოლთა და ღატაკთა
შემწყალებელი. იგი იცავდა უბრალო ტანისამოსსა და ისრე
ფარულად ათვალეკებდა საწყაღს ხალხსა, იკებდა მის ტვივი-
ლებსა და შეძლების-და-გვარად შველოდა და ნუგეშს სცემდა სოლ-
მი. მან ააშენა ეკლესიები, გაამშენიერა და გაამდიდრა ზოგი-

ერთი იმათგან. შეერთო ცოლად ტრავნიზონის იმპერატორის კომნენის ასული, რომლისაგანაც გაუჩნდა ორი ვაჟი: ვასთანგი და დავითი. თვისი და მიათხრავა აჩუგუნსა. სამეფო სრულიად დაამშვიდა და ახალი, უფრო სამართლიანი აღწერა მოახდენინა აჩუგუნსა. ამ დროს მოხვალთა სამეფო დაიყო რამდენიმე დამოუკიდებელ სამეფოებად.

თუმცა საქართველო ცოტად აღიწიდა და მკაცრად ხალხთა ზნე, ყოფა-ქცევა ბევრად შეიცვალა: ამდენმა ურჯულო ხალხებმა იქონიეს თვისი გავლენა. თვით მეფემ დიმიტრამ, გარდა პირველის ცოლისა, შეერთო კიდევ ორი ცოლიც. მთავრები მეტად გარყენილები იყვნენ. ხალხიც ჰბამავდა უფროსებს. ნიკოლოზ ქათალიკოზის ქადაგებანი და კედრებანი დაჩნა ხმად მლალადებლისა უდაბნოსა შინა, ყველა ამ კვარ უბედურებას ზედ დაემატა აგრეთვე ბუნების ლეღვაც: საშინელმა მიწის ძვრამ ვნების კვირასში (1279 წ.) დიდი ზარალი მისცა ხალხს. სხვათა შორის დაანგრია მცხეთის და აწყვერის ტაძრანი.

იმერეთის სამეფო ამ დროს უფრო მშვიდობიანად იყო და შენდებოდა. კახაბერმა შეინანა ცოდვები და მეფისაგან პატივებულ იქმნა, მაგრამ ხელახლა შეუტყეს ორგულობა და დასაწყეს: თვალები ამოუწვეს, ერთი თვალი და ერთი ხელი მოსჭრეს და ორი შვილი მისი გაგზავნეს კონსტანტინეპოლში.

ამ გვარს მდგომარეობაში იყვნენ სამეფოები, რომელსაც ახლა მოკვდა და მის მოადგილედ განდა მძა მისი აჭმადი, კაცი უდიერი, ცბიერი, სისხლის მსმელი და მწვალებელი, რისგამო იგი მალე ახვის შვილისაგან — აჩუგუნისაგან მოკვლულ იქმნა.

ამ დროს დერბენდელნი აღუდგნენ არღუნს, რომელმაც დიმიტრი მეფესთან ერთად დამარცხს იგინი. ქართველთა ერთის შეტევით აიღეს მეტად მაგარი ციხე ანაკა და სრულიად დაანგრიეს იგი. ხალხნი ზოგი დახორცეს და ზოგი დაატყვევეს. გამარჯვებული არღუნი რომ დაბრუნდა, ეჭვში შევიდა: მას ეგონა ნოინები *) მალაატობენ და მიორგულებენო. ამიტომ საიდუმლო ბრძანება გასცა, რომ დაესრცათ ყველა ნოინები მცირე აზიისა და სოქასნიისა. ამ ბრძანების ძალით უწინაჲს უოკეთა მოიკლა დიმიტრის მეგობარი ნოინი ბუღა (ჩინგის უაინი).

ზოლოს ჯერი მიდგა დიმიტრიზუდაც: ესეც ეჭვში ჰყვანდა. დიდის ჯარით არღუნი დადგა საქართველოს მიჯნებსე და შემოუთვალა მეფეს, რომ წასულიყო მის ურდოში. ერთგულების გამოსაცხადებლად მეფე დიმიტრი თავის შვილით დავითით წავიდა არღუნის ურდოში. მაგრამ შოკი-ახლო შესუდნენ მას არღუნისაგან დაუენებული ვაცები; დაიჭირეს მეფე და მისი შვილი დაამწყვდიეს ერთს ციხეში, საცა დაჩხენ იმ დრომდის, მინამ არღუნი მოკლავარაკებოდა დავით ნარინს, რომ შვილი მიეცა ამერეთის სამეფო ტახტზე დასასმელად. ნარინ დათანხმდა. ამით არღუნს უნდოდა, რომ ორივე სამეფოები მორჩილებასი ჰყოლოდა. ამის შემდეგ 1289 წ. დიმიტრი გამოიყვანეს ქალაქს გარეთ და თავი მოჰკვეთეს. იქ მყოფთა ქართველთა თავადთა იყიდეს გვამი მეფისა, მოიტანეს და მცხეთაში დამარხეს. ამ ნაირი სვეტ მოკლოდა დავითსა, მაგრამ ის შეეცოდა ნოინს ტახტს, რომელმაც გამოსთხოვა ის უაინსა და იშვილობილა.

*) ნოინი ანუ მმართველი.

დიმიტრის იმპერატორის ასულისაგან დაჩნა: დავით უფროსი, ვახტანგი, ლაშა, მანუილი და რუსუდანი; თათრის ქალისაგან: ბადური, იედიგარი & ქალი ჯიგდა-ხათუნი; ნათუნასაგან (ესე იყო ასული ბექასი): გიორგი. ძენი თვისნი დიმიტრსმ, წოდესაც მიდიოდან უნდოდში, ვაკზანსა ზოგნი მთიულეთში, ზოგნი კახეთში, უმცროსი გიორგი კი იშხნის ციხეში—ტაოს ქვეყანაში. საქართველო დაჩნა უმეოდა.

მაგრამ მალე მივიდა ყვენთან ვახტანგი, ნარინის შვილი. ანდუნმა კარგა მიიღო ისა. შერთო მას თვისი და—~~მღვწე~~ თი და გამოისტუმნა თბილისში.

ვახტანგი II, მეფე ამერეთისა, შვილი დავით ნარინისა.

(1289—1292 წ.)

ვერათყობ შალდო დასდო ვახტანგმა ქართველთა ხალხის წყლულებს. თუმცა ის იყო აპატოსანი, ტკბილი და მოსამაჩთლე, ახოვანი და მხნე და სამხედროთა ზნითა აღსავსე. მან საქართველს საქმეების გამგებლობა გადასცა ხუტლუ ბუღას და თვითონ, თითქმის, სრულიად სამეფო საქმეებს უფრსაზრ უტღებდა. ამის გამო წამდენიმე ხნის შემდეგ ხუტლუ-ბუღამ მოინდომა დავითის (დიმიტრის ძის) გამეფება. მისი შემწე იყო აგრეთვე ტაჩარ ნარინი და ოსეთის მთავარი-ფარაჯა.

ამასობაში საშინლად აკად გახდა ანდუნი და მოკვდა. აგრეთვე დასნეულდა ვახტანგი და გარდაიცვალა (1292 წ.) ამავე წელს გარდაიცვალა დავით ნარინიც.

საქართველოს სისუსტით უნდა ესარგებლა რომის ჰაჰსის ნიკოლოზ IV გასაგრძელებლად კათოლიკობისა. ამიტომ მან 1289 წ. გამოგზავნა საქართველოში რამდენიმე ბერნი, რომელნიც პატივით მიღებულ იქმნენ. მათ მიეცათ აზრეთუკუ უფლება დაეარსებინათ თბილისში საკუთარი საკვისკოპოსო. იმათი წინამძღვარი იყო იოანე ფლორენტიელი.

მეფენი:

დავით მე-VI, მეფე ამერეთისა, 1292—1310.
კოსტანტინე, მეფე ნაჩინისა, მეფე იმერეთისა 1292—1327.

ნაჩინს ჰყვანდა სამი შვილი. მამის სიკვდილის შემდეგ კოსტანტინე, როგორც უფროსი ვაჟი, აღიდა მამის ტახტზე, მაგრამ უმცროსი მისი ძმა მიხეილი (ანუ მიქელი) აუჯანყდა და დაემუქიდა მეფედ რაჭისა და ატაკეთის ქვეყნებისა აღიარა თავი თვისა.

ამერეთის მეფედ ქეთუქონ ყეინმა დასვა დავითი მე-IV, მაგრამ მიწამ გამოგზავნიდა თბილისში, ჯერ წაიყვანა სამცხედ წინააღმდეგ თვის მტრისა და შემდეგ მის დამარცხების გამოისტუმნა თბილისში. მეფის ჩამოსვლამდის მისი დავითი გორს, აიღეს ქალაქი და ქართლსაც აიხრება დაუწყეს. ქართველთა ჯარებმა წაართვეს და სრულიად დასწვეს გორი. ორთავ მებრძოლთ შუა ჩამოკარდა შავი.

ქეთუქონი მალე მოიკლა, მისი ადგილი დაიჭირა თუქალმა, რომელსაც ემტერებოდა ანდუნის შვილი, ხვარანსის სულთანი ყაზანი. თუქალი გაიქცა სამცხეში, თვისი შვილი კი გაგზავნა ტაოში. ყაზანმა გამოითხოვა თუქალი და მისი

შვილი და თვითონ კახდა დიდ უეინად და განძინებულა
დაკითხე დიდ-ძალის ჯარით მოვიდა და მოაქსრა სომხეთი,
ქაჩილი და ერწო. მაგრამ მეფე დაბითი ძინც აწ ემოწნი-
ლობდა მას, ამისგამო უაზანმა მეფედ ქაჩთველთა დანიშნა
მისი ძმა გიორგი, მე დიმიტრი II-სა.

მეფენი. { გიორგი V უფროსი, მეფე ამერეთისა 1299—1301 წ.
ვახთანგი III ძე დიმიტრი II მეფე ამერეთისა 1301—1307 წ.
გიორგი VI უმცროსი ძე დავით VI 1308—1318 წ.

დავითი ჩაიკეტება ცის-კარში.—გამეფდება ვახთანგი.—მცირე
აზიის სულთანი დაეცემა ქართველებს.—მათი დამარცხება.—
აღება დამასკისა.—დამარცხება ეგვიპტელთა.—დავითი დაეცე-
მა თბილისს.—უაზანის სიკვდილი.—ახალი ყეინი.—ვახთანგის
სიკვდილი.—გამეფება გიორგი II-სა, სიკვდილი დავით IV და
მისის შვილის გიორგი VI-სა უმცროსისა.

კამწამს ახლად გამეფებული გიორგი მე-V შემოვა თბი-
ლისში იმავე წამს დავითი თავის ძმით ვახთანგით გაემარტე-
ბა თბილისიდან; მათ უაზანი ხუთლუ-შაის წინამძღოლობით
გამოადევენებს ჯარებს. ისინი ჩაიკეტებან მეტად მაგარს ცი-
ხეში ცის-კარში (თუშეთში). ხუთლუ-შაი იმ ციხემდის ვერ
მივიდა ადგილ მდებარეობის სიმაგრისა გამო; ჩვენი ქვეყნები
კი დააზნა და ისედაბრუნდა უაზანთან. ცის-კარში დავითი წაე-
ჩხუბა თავის ძმასვახთანგს, რისგამო ეს უაზანსკნელი მივიდა
უაზანთან, რომლისაგან პატივით მიღებულ და მეფედ გამო-
ცხადებულ იქმნა. ამ ნაიწად ამერეთს ერთივე იგივე დროს
ჭეუანდა სამი მეფე: გიორგი, დავითი და ვახთანგი III.

ამ საშინელ დროს ქართველთათვის ერთი შემწე ვინმე არ გამოჩნდა. მტრები სომ მტრობდნენ და ახსობდნენ ქვეყანას, თვით შევეთ შთამომავლობაც ისრე სინიდის დაკარგული და გარყვნილი იყო, რომ, ერის შეკლას მაგიერ, ერთმანერთში ჩხუბობდნენ, მიიბირობდნენ ხალხე ერთ ნაწილს ქართველთ სალსისას და მათ შემწეობით ეომებოდნენ მეორე ნაწილს, რომ ჩამოეგდნო მათი მომსრე შევე ტახტიდგან და თავისი დაესკათ.

ამისთანა დროს, როდესაც კაცი კაცს კელაჩ სტნობდა, როდესაც ძმა-ძმას ღალატობდა, დასაჯელთ საქართველთს შემოქსია მტრე აზიის სულთანნი აზათ-მასე 60,000 კაცით. მან აიღო ტაო, ვაშლკვანი, მუძგული და დახოცა მრავალი ხალხი. ამისთანა საზარელ დროს ბექამ შეაკრკვა 12,000 კაცი და თავის შეიჯის სარგისის მოშველებით დაეცა მტრებს, ბეკრი მათგან დახოცა, სხვები განდევნა ტაოლამ და აიღო ხოლ ქალაქი.

ყასანი კიდეე ამხედრდა წინააღმდეგ ეგვიპტელთა და წაიყვანა ვახთანგი ქართველთ ჯარით. ბრძოლა მოჭხდა დამსკის ახლათ. ქართველთ ცხენოსნებმა დაამარცხეს ეგვიპტელნი და ტანდევნეს იერუსალიმისკენ. დამსკი კი დაანგრიეს და მცხოვრებნი მისნი დახოცეს.

დავითმა ამასობაში შეაკრკვა ხელად 15,000 კაცი და დაეცა მონგოლებს თბილისში და საშინელი სისხლის ღერა მოახდინა. მაგრამ ვახთანგი სწრაფად გამოეშურა მტრე აზიილამ, შეებრძოლა ძმას, დაამარცხა იგი და დაატყვევა, თუძცა შემდეგ ისეე განთავისუფლა.

ყასანს დიდსანს აღარ უტოცნებია. ის მოკვდა და ყიინად გასდა მისი ძმა ყასა-ბულა. ამან მიიღო მაჭაბდის სარწმუ-

ნოება და უნდოდა ამ საწმუნოების გავრცელება, მაგრამ რად-
კან ამოე იყო ყოველი მისი განზრახვა ამ მხრით, ამიტომ
ბრძანება გასცა გაეწყვიტათ ეგელა ქრისტიანები საქართველ-
ში. ვასთანგმა ახდინა ქართველებს ეს საშინელი განსაცდელი:
იგი წავიდა ურდოში, სძალზე თავი დასდო და მოახსენა ეე-
ასს, რომ ის მზად არის აქვე თავი მოაკვეთინოს, თუ ქრი-
სტიანთ გაწყვეტის ბრძანება გაუქმებული არ იქმნება. მართლაც
უარა-ბულამ შეუხმინა ჯ ამატივა ქრისტიანთა. მეფე დაბრუნდა
ჯ გზაში მოკვდა, იგი დამარხა დმანისში. მას დაჩხა დიმი-
ტრი და გიორგი. დიმიტრი გახდა ბატონად დმანისისა, გი-
ორგი კი სამშვილდისა.

მშობის საგვდილის შემდეგ გიორგი VI წავიდა ურდოში.
იქ პატივით მიღებულ იქმნა, მაგრამ რაღაც გაუგებარ მიზეზე-
ბისა გამო მეფედ დანიშნულ იქმნა უეინისაგან უმცროსი შვი-
ლი დავითისა (ეს ამ დროს უკანასკნელ წამებში იყო) გიორ-
გი. უარა-ბულაც მოკვდა და გაუეინდა მისი შვილი აბუსაითი,
რომელთანაც მივიდა გიორგი VI; ამას უეინმა მისცა მიწელი
საქართველო და დაუმორჩილა დავითის შვილნი, ეგელა მთავრე-
ბი და მესხნი. 1310 წელს დავით VI ჯ მისი შვილი გიორ-
გი IV გარდაიცვალნენ და დაჩხა სამეფო მარტო გიორგი V,
ბრწყინვალედ წოდებულს.

ბრწყინვალე მეფობა გიორგი V-სა.

(1318 წ.—1346 წ.)

დაპრობა ქვეყნებისა.—ოსებზე გალაშქრება.—მათი დამარცხება.—უთანხმოება ნოინებ შორის.—გიორგი განდევნის სამეფოდგან ყველა თათრებს.—აღება იმერეთისა.—მორჩილება გურიელისა, დადიანისა, სვანთა და აფხაზთა.—მოიუღოთ ზედა გამარჯვება.—ნოინების დამარცხება.—ეკლესიის და სამოქალაქო წესების გადაშინჯვა და განახლება.—სიკვდილი გიორგისა.

მნაკალი დედასაგან საქართველო სრულიად დაღალულ იყო. თამარის სიკვდილიდგან აქამომდე იგი შეფოთავში იყო და მოსვენება არა ჰქონდა, როგორც გარეშე მტერთაგან: სპარსთაგან, მონგოლთაგან, თურქთაგან, ოსთაგან, ისე შინაურებისაგან: უნიჭო მეფეთაგან, მცბიერ თავადთაგან და სს. დაღალულს და სრულიად დასუსტებულს სამეფოს ეჭირვებოდა დასვენება და დროებით თავისუფლად ამოხუნთქვა. კიდევ რამდენიმე ათი წელი ამ უოფაში, ხალხი სრულიად დაინაგრობოდა, სასოწარკვეთილებაში ჩავარდებოდა და, შესაძლებელიც არის, სრულიად დაიღუპებოდა. ამ გეგას საშიშო და მეტად შევიწროებულს დროს ხალხს მწედ გამოუჩნდა მეფედ გიორგი V, რომელმაც თვისის გონიერებითა დაიპრობა: სომხითი, მრევანთი, რანთი, ჭყრეთი, კახეთი, ქართლი, სამეცხეთო, ტაო, შავშეთ-კლარჯეთი. გამეფებისავე უმაღ მიუხდა ოსებს, გაიმარჯვა მათზე, წაართვა იმათ ქართლში დაპრობილი ციხეები და დაბები; აქედგან შევიდა კავკასიის მთებში, დაამარცხა მთაწულნი, ყველას დაადგა ხარკი, დაამშვიდა ქართლის ქვეყანა და გამარჯვებული დაბრუნდა.

მაშინ, როდესაც მეფე ებრძოდა მთიულს მტრებს, იქ, სპარსეთისკენ იკიდებოდნენ ნოინები, რომელთაც მოჰქვლეს მუსათ-ყეინი და განდგნენ თვის-თვისად. ზოგმა დაიპყრო სოფასანი, ზოგმა სპარსეთი, ზოგმა ერყვი, ზოგმა ადაზბადაგანი, ზოგმა მცირე აზია.

ნოინების განდგომით და ჩხუბით ისარგებლა გიორგიმ და ყველა სათარისი განდევნა საქართველოდგან, რაცა გარკვე მტრნი აღარ აშინებდნენ მეფეს; მაშინ განიზრახა უჩხთა თავადთა და ერისთავთა დასჯა; მან კარგად იცოდა, რომ საქართველოს დიდად ვნებენ იგინი თავის ყოფა-ქცევით. სურვილის სისრულეში მოსაყვანად იმან მიიწვია ყველა ერისთავნი და წარჩინებულნი ცივის მთასუდ, ვითომ სადაზბადაგულად. მუნ მოსწვეტიან უჩხნი თვისნი და დაადგინნა ყოველთა ადგილთა წარვლენებულნი ერისთავნი თვისნი მოწილებისანი. "ამიწ-სპასალარობა და ათაბაგობა მისცა სარგის *) ჯაყელსა.

ამას შემდეგ დიდი ჯარით შევიდა ჩანს, შირვანს, აიღო ეს ქვეყნები, დაიმორჩილა დაღისტნის და ყველა ხალხები, ვიდრე აღებენდამდე. დაადგა მათ ხარკი და დიდებით დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. აქაც მეფე მოსვენებით არ იყო. მას აწვალებდა ყოველთვის ერთი ჭაზრი: უნდოდა ხელში ჩაეკდო იმერეთიც და მით გამხდარიყო მბრძანებელი მთელის თამარის სამეფოსა. მას ბედამაც გაუღიმა.

ჩვენ ვიცით, რომ შემდგომად ნარინის საეკდილისა, იყო შლილობა მმთა შორის, ესე იგი როდესაც გამოეფა ნარინის შვილი ელსტანტინე, მეორე შვილმა მიქელმა მას ჩხუბი აუ-

*) სარგისი იყო მეათაბაგის ბექასი. მას ჰყვანდა ორი ძმა: ყვარყვარე და შაღვა.

ტებს. ეს ჩხუბი ზე შოთი გეგმედა მჩაკალს წელსა. ამით
ისარგებლეს მთავართა, გაძლიერდნენ ზ განმკვიდრდნენ ერის-
თაგნი. კონსტანტინე უძეოდ მოკვდა და გამეფდა მიქელი, რომ-
ელსაჲ სიკვდილის შემდეგ დარჩა მცირე წლოვანი ბავარტიჲ;
ამას გამეფებას წინ აღუდგნენ ზოგიერთი ერისთავნი.

ამ დროს ლისს იქით გახნდა ჯარით გიორგი. იმერთ
სახარულით მიიღეს მიუფე. ბავარტი ჩაიკეტა ქუთაისში. გიორ-
გი შემოერთა მას. შეშინებულმა ბავარტმა სთხოვა მეფეს,
რომ მიენიჭა მისთვის სწიფოცხლე. გიორგიმ პატივით მიიღო.
იგი და შოთაშის ერის თავად დანიშნა (1330 წ.).

ამის შემდეგ დაშინებულნი: გურგული, მამია დადიანი,
სვანთა ერისთავი, აფხაზეთისა შარვაშიძე მოერთნენ მეფეს
„ნიჭითა დიდითა ზ დაულოცეს მეფობა იმერეთისა ზ უო-
ლისა გიორგიისა“ (საქართველოსა). იმერეთიდან მეფე გაე-
მკნაჲკრა სამეგრელოსში, აფხაზეთში, განაგო იჭაურის საქმეები,
იქიდან წავიდა სამცხეში, რომლისათაბაგი სარგისი იმ დროს
გარდაიცვალა (1334 წ.) მეფემ ათაბაგობა მისცა მის შვილს
ევაგვარეს. ერისთავები დასვა აგრეთვე: კლარჯეთს, სპერს,
კალმასს, არტანუჯს; არტანში ზ წუნისში დასვა ერისთავებად
ბიძანი ზ ბიძის ძენი ევაგვარე ათაბაგისანა. მერმე აქედან
უგუმიიჭრა თბილისად.

თბილისში მან გაიგო, რომ ზოგიერთ მთიულნი მის მო-
ჩილებიდან გამოსულ იყვნენ. ამიტომ ხელ-ახლა გაილაშქრა
მათზე, დაიპყრო მთიულთა ქვეყანანი, წარჩინებულნი მათნი
ჩამოიყვანა მთიდან, მოვიდა თბილისს, შეუდგინა მათ ხალხთა
მართვის წესნი *) და დაითხოვა.

*) ეს წესნი შემდეგ შევიდნენ ვახთაგ მე VI გამოცემულს
კანონებში.

როდესაც მეფემ გაიმარჯვა ყველგან და სხვა სამციოებს შინაურ საქმეებს ხელი მოჰკიდა, ამ დროს მოკვდა ქათოლიგოზი ეფთვიძე და მის ძაგერ ამოიჩინეს ვასალი. ამავე დროს აღუდგა მეფეს ვილად ნოინი, აიღო სომხითი, დაიწყო პერობად რანისა, მოვაკანისა და მოვიდა განჯას. მეფე გიორგიმ გაიმარჯვა მასზე, მოსწყვიტნა სპანი მისნი მახვილითა და მოვიდა თბილისს დიდის ალაფითა.

არც კა დაესვენა მეფეს, რომ მცირე-აზიის სულთანი ორსან-ხანი შემოესია კლარჯეთს. მეფემ მასედაც გაიმარჯვა, უკუაქცია სულთანი, წაართვა მას დიდი ალაფი და განხარებული წამოვიდა თბილისში.

ამის შემდეგ მეფეს აღარ ჰყვანდნენ უჩხნი და ორგულნი და მას ეჭვემდებარებოდა მთელი საქართველო ნივთისიიდგან დებენდამდე.

როცა დაამარცხა ყველა შინაური და გარეშე მტერნი სამეფოსნა, შეკრიბა ყველა განათლებულნი და ქვეყნისთვის გულშემატკივარნი: ქათოლიგოზნი, უბისკოპოსნი და სხვ. განაახლა და განწმინდა საეკლესიო წესნი, აგრეთვე საერონი და დაადგინეს მოწესენი წესსა ზედათვისა და უწესონი განჭკვეთნეს.»

ამ ნაივად გიორგიმ დაამშვიდა საქართველო. წესი გაუჩინა მას და ქვეყნას დაუწყო შენება. ყველა ამ გვარ ღვაწლისა გამო და მამულისთვის სახელოვანად სამსახურისათვის მამულის შვილთა დასახრუჭრეს გამოჩენილი მეფე ესე მეტად დიდის საჩუქრით: „ბრწყინვალე.“

აღესრულა ბრწყინვალე მეფე გიორგი V 1346 წ. თბილისსა და გამოედა მისა მე დავით VII.

(1346—1445 წ.)

დავით VII.—ბაგრატ V.—გიორგი VI.—კოსტანტინე.—საქმენი თემურ-ლენგისა.—ალექსანდრე I.—ვანთანგ IV.—სასულეირო კრება.—მიტროპოლიტი სოფრონი იგზავნება ფლორენტინის კრებაზე.

ეკელა ზემო ხსენებული ხელმწიფენი წრფელად ზრუნავდნენ და მოღვაწეობდნენ თავის სამშობლო ქვეყნისათვის, დავითი, ბაგრატი და სხვანი აშენებდნენ ეკლესიებს და ციხეებს. დავითის მეფობის დროს (1346—1360 წ.) ხალხი სტკებოდა მშვიდობიანობითა. მეფე იყო ეკელას ძე და ერთგული პატრონი. ამ ნაიხადვე დაიწყო თავისი მეფობა ბაგრატ მე V (1360—1395 წ.). მაგრამ დიდხანს არ გაგრძელდა მშვიდობიანობა: აღმოსავლეთში გაჩნდა ახალი მტერი კაცობრიობისა საზოგადოდ და ქართველების კერძოდ—ეს იყო თემურ-ლენგი. დიდძალის ჯარით თემურ-ლენგი შემოერტყა თბილისში, რომელშიაც გამაგრებულ იყო ასოვანი ბაგრატი თავის მცირე ჯარით. თემურმა აიღო თბილისი, დაატყვევა თვით მეფემ, მისი ცოლიც და აძალაც. თბილისში ჩააყენა ჯარი, ტყვები კა წაიყვანა და წავიდა—ყარაბაღში.

ყარაბაღიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ კიდევ გამოგზავნა ჯარები ქართლის ასოხრებლად. თათრებმა გაწყვიტეს მრავალი ხალხი, დანგრეეს და დასწვეს საუდრები, სახლები, სხვათა შორის მცხეთის ტაძარი და ქაბთა-ხევის მონასტერი. მერე დაბრუნდნენ თემურთან, რომელმაც აიღო შექვი, შირვანი, მაზანდერანი და დაღისტანი.

თავის სემეფოს სსშეკლად ბაგრატიმ განგებ მანქმადან-
ბა მიიღო: თემურს ეს ძალიან მოეწონა. ბაგრატიმ სთხოვა
თემურს: ჯარები მომეცი, რომ მთელი საქართველოც გავამა-
ნძადანო. 12,000 კაცის უფროსად დამიშნულ იქმნა ჩვენი
მეფე და საქართველოში გამოგზავნილ. ბაგრატიმ სხადრძლოდ
აწნობა შეიწეს თავისი განზრახვა: «მე ბერდუჯში დავდგები
და შენ თავს დაგვესნი და სულ ამოვწყვიტოთ თათართ ჯა-
რიო». მართლაც ბაგრატიმ მე გიორგი დაესხა დაბანაკებულთ
თათართ და სრულიად ამოსწყვიტა. ამ ნაირად განთავისუფლ-
და მეფე ბაგრატი. ეს გაიგო თუ არა თემურმა, იმავე წაშს
განძვინებული მთელი თავის ჯარებით წამოვიდა საქართველო-
ზე. ქართლის საზღვრებზე მოჭნდა სსშინელი ბრძოლა. ქარ-
თველები მამაცურად და ღომებრ იბრძოდნენ. მაგრამ რას
უზამდნენ იმისთანა უთვალავ ჯარს! თუმცა თემურს მუნუთე-
დი მთელი რაზმისა გაუყლიტეს ჩვენებმა, მაგრამ მანც უკან
დაახიეს და მთებში დაიძაღნენ. თემური შევიდა შიგ ქართლ-
ში, რაც დაწნობილ იყო ისიც დასწვა და ყარაბაღში დაბრუნ-
და. მეფე ბაგრატიც ძალე მოკვდა და გამეფდა მისი ძე გი-
ორგი VI.

გიორგის გამეფების პირველსავე წელს (1395—1407)
თემური შეესია მთაულებს და დაიმორჩილა ქვეყნები იალბუ-
ჯამდე. თერგის ნაპირებზე შეებრძოლა ყიფხაყის ხანს თახ-
თამიშს და დამარცხა იგიც. იჭიდგან დაბრუნებული კადეკ
დაეცა ქართველებს. გიორგი დაუხვდა წინ და დაუძარცხა მო-
წინავე ჯარი. მაგრამ თათართ მანც სძლიეს. ქართველნი შეი-
სიზნენ მთებში. თემურმა გამოიარა ქართლზე, რაც კი რამადლორ-
ძინებული იყო წინა ახსრების შემდეგ, ხელ-ახლა გაათუჯა, შე-
მოვიდა თბილისში, მისი ციხე დაანგრია, ეკლესიები მოწა-
სტრები და სახლები გააოხრა და ყარაბაღში წავიდა.

ბოლოს გიორგიმ გადასწევიტა დამოწმებულად სისსლის მსმელ მტერს. მაგრამ თემურმა მოიგონა მისი მამის დალა-
ტი და ორგულობა, ამიტომ არ შეურიგდა გიორგის. პირ-
იქით ჯარებით დაეცა საათაბეგოს, მრავალი ხალხი გასწევიტა,
ხოცი დაატყვევა, ეკლესიები დაანგრია და მოვიდა მანგლისში და
დაბანკდა. ორა თვის თავზე გაილაშქრა აჩაგვის ხეობაში. შე-
ნობანი ჯ ციხეები სულ საძირკველიანად დასთხარა. მაგრამ სა-
ლხი ვერ იპოვა, რადგან მთებში შესიზნულ იყვნენ.

ამ ნაირად შვიდ ჯერ თემური დიდძალის ჯარით შემო-
ვდა საქართველოში, მაგრამ იგი ვერც ერთხელ ვერ დაი-
მოწმებია. პირ-იქით ქართველი ვაჟ-კაცნი ყოველთვის
თემურის ჯარს ქურდულად ეცემოდნენ, უხრცავდნენ ჯარის
გაცებს და ხშირად სურსათსაც ართმეკდნენ. ამისგან თემური
თუმცა ძალიან გაჯარბებული და ბოლოს მოსული იყო ჯ ქსუ-
რდა ქართველების სრულიად ამოწევიტა, მაგრამ მაინც უნდა
შეჩივებოდა მათ, რადგან ყოველი მისი ცდა ამოდ ივლიდა
და ქართველებს ვერ ამოწმებდა. შეჩივება მოასდინა შირ-
ვანის შეიმა აბრეჯიმა—მეგობარმა თემურისამ. ათასი ოქრო,
ამდენიც ცხენი და სხვა ძვირფასეული ქართველთ მეფისგან
იყო შეჩივების პირობანი ჯ ამან დააკმაყოფილა მხედის გული.

მშვიდობიანობა ჩამოვარდა თუ არა, მეფემ დაწყო აღ-
შენება თავის ქვეყნისა. მთიანე ჩამოიყვანა დაშინებული ხალ-
ხი. გასწევიტა საქართველოს სამხედროებზე დაწმომილი თა-
თარნი და დაიმოწმებია ყველა თვისი წინანდელი მოხარკენი
და ჩამოგდო თავის სამეფოში წესიერება და მშვიდობიანობა.
სვანეთის ერისთავი ვარდანიძე ორგულობისთვის გადააყენა და
მის მაგიერ დანიშნა გელაოვანი. მაგრამ შემდეგ ვარდანიძე გუ-
რის ერისთავად დანიშნულ იქმნა იმავე გიორგისგან.

1407 წ. გარდაიცვალა გიორგი ღმრთი და გამოეფა კოსტანტინე, რომელმაც ააშენა დანგრეული ქალაქები, ტიხვები, ეკლესიები და სხვ. მაგრამ საქართველოს აღორძინება დიდ ხანს არ გაგრძელდა. 1414 წ. შეიხმა იბრაჰიმმა წინააღმდეგ თურქომანის ყარა-უსუფისა მოიშველა კოსტანტინე, მაგრამ დამარცხდა. კოსტანტინე დატყვევებულ იქმნა. ახალ-გაზდა მეფე გალიაში დამწყვდეული რომ წარუდგინეს ყარა-უსუფს, მან გააჩტყა სილას კოსტანტინესა. მის მსლებლებმაც გაიმეორეს და ამნაირად ტანჯული გარდაიცვალა. დასაფლავებულია კოსტანტინე ვარძიში.

1414—1442 წ. იმეფა კოსტანტინეს ძემ ალექსანდრემ. გამოჩენილი და შესანიშნავი მეფე ესე ერთ წამს მოსვენებაში არ იყო. ხან ერთ ვუთხეში წავიდოდა თავის დანგრეულ ხალხის გასამხნეებლად და ქალაქებ-ეკლესიების ააშენებლად, ხან მუხრეში: მცხეთის ტაძარი დანგრეული თემურისაგან მან განაახლა და შეაკეთა. სასულიერო წოდების გასამხნეებლად და ეკლესიურ საქმეებზე საბჭოდ მეფე ალექსანდრემ ქათალიკოზის თავმჯდომარეობით მოახდინა სამღვდელთა კრება. ფლორენტიანის კრებაზედ მან გაგზავნა მიტროპოლიტი სოფრონი და ერთიც ეპისკოპოსი, რომელთაც კრების გარდაწყვეტილებასზე სული არ მოაწიერეს და ფლორენტიანიდან გამოიქცნენ ვენეციაში, იქიდან კოსტანტინოპოლით საქართველაში.

მეფე ალექსანდრე უფურცადებოდ არა სტოკებდა თავის სამეფოს მეორე ნახევარსაც — იმერეთს. იმან დაამშვიდა შარვაშიძე და დაიმორჩილა, მისგან მოკლული მამის დადიანის მაგიერ დანიშნა მისი შვილი. ლიპარიტ დადიანი. გურჩიაც, სვანეთიც ემორჩილებოდა მას. იმერეთის ერისთავად დანიშნა ნარინის ნამომავალი დიმიტრი. ამაჟი და თავისუფალი ახალ-ცო-

ზის ერისთავი ან ემორჩილებოდა მეფეს; რისგანთ დაძაბრსე-
ბულ და დატუეეეებულ იქმნა. მაგრამ შემდეგში ხელ-ასლა ებო-
ძა თვისი საერისთა.

1431 წ. აღექსანდრემ მსმალეს წაართვა ლორი და სა-
ქართველთს მიჯნებიდამ განდეენა თათარნი. ბოლოს მცხეთის
სობორთს გვერდით აიშენა ეკვედერი, ბერად შედგა (იწო-
დებოდა ათანასედ) და სამეფო გადასცა თვის ძეს ვახთანგს,
რომელმაც იმეფა სამი წელიწადი. ამან დაამარცხა შირვანის სა-
ნი და თვის მონარკედ გახდა.

ერისთავი იმერეთის მოკვდა და მეფემ დანიშნა შვილი
მისი ბაგრატო. სამცხის ერისთავი იოანე მოკვდა და მის ძე-
გიორ დანიშნა (1444 წ.) მისი ძე აღბულა.

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც გარდაი-
ცვალენ: ბერი ათანასე და მისი შვილი მეფე ვახთანგი
(1445 წ.).

საქართველოს განაწილება.

I.

არეულობა და შინაური ბრძოლა. — იმერეთის, ახალციხის, კა-
ხეთის ერისთავები. — დაღიანი. — გარეშე მტრები: სპარსელები,
ლეკნი და სხვ.

თემურ-ლენგის შემოსევამ საქართველოში სამეფო კვარი
დაასუსტა. მასთან როდესაც მეფენი ებრძოდნენ საზოგადო-
მტრს, ხშირად ზოგი ერთნი მთავარნი და ერისთავნი თავის
ციხე-სიმაგრეებში უღარდელად ჩაკეტილ-იყვნენ და საზოგადო,

საქვეყნო საქმეს სრულად უურს არ უგდებდნენ. პირიქით ზოგი მათგან სცდილობდა დასუსტებულ იყო მეფე, რომ თავისუფალი ჯ დაძლიებული გამხდარ იყო თვითონ.

იმერეთის ერისთავი ბაგრატო სწორედ ამისთანა კაცი იყო. იმან მიიმხრო ყველა დასავლეთი საქართველოს მთავრები, ურჩობა გამოუცხადა საქართველოს მეფეს ჯ თავისი თავი დაძლიებული მეფედ აღიარა. საქართველოს მეფე 1462 წ. შეებრძოლა მას ჩხართან, მაგრამ დამარცხებულ იქმნა, ჩისგამო ბაგრატო უფრო დამკვიდრდა ტახტზე, აფხაზეთის ქათალაგოზი გამოიწერა ჯ გვირგვინი აკურთხა ქუთაისში. თავის მომხრე მთავრები სრულად განათავისუფლა ჯ დაძლიებული ჯყო. ესენი იყვნენ: მთავარი სამეგრელოსი, მთავარი ოზურგეთისა, სვანეთისა და აფხაზეთისა; მხოლოდ იმ პირობით, რომ 1) ყველა ახალი მთავრები უნდა დაემტკიცებინა იმერეთის მეფეს და 2) კერც ერთს თავისით, მეფისთვის დაუკითხავად ვერ შეეძლო გამოეცხადებინა მტრისთვის ომი.

სამცხის ერისთავმაც წაჭბაძა იმერეთის მეფეს: იმან (ყვარყვარემ) წახალისა ყველა თვისი ქვეშევრდომი ბატონები და ერისთავები, გამოუცხადა საქართველოს მეფეს ომი, რომელიც დადი სნის ბრძოლის შემდეგ დასრულდა (1465 წ.) მეფის გიორგი მე-VI ტყვეობით. მეფე განთავისუფლდა ტყვეობიდან მხოლოდ მასინ, როდესაც დაამტკიცა სამცხის ერისთავის სრულიადი დამოუკიდებლობა და ყვარყვარეს ათბაგობა მისცა.

საქართველოს მეფე გიორგი რომ ტყვეობაში იყო, იმერეთის ახალი მეფე ბაგრატო შემოესია ქართლს ჯ კახეთის აღებაც მოინდომა. მაგრამ კახელებმა სცნეს რა მოახლებობა განსაცდელისა, მოიწვიეს დავითი (ეს იყო ძე დიმიტრისი, მისა აღიქსანდრესი) და კახეთ-ჭყრეთის მეფედ აღიარეს.

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც გიორგი მეფე ვპარყვარემ განათავისუფლდა, თანაც გამოაყოლა დიდი სამცხის ჯარები ბაგრატის და კასელების დასასჯელად. გიორგის წამოსვლა, რომელიც ბაგრატმა, მაშინათვე წავიდა იმერეთში, მეფე დავითიც, დატოვებული კასელ-ჭყრეთელები-საგან, გაიქცა დიდოეთში. მაგრამ როდესაც იმავე წელიწადს (1465 წ.) გიორგი მე VII გარდაიცვალა და ტახტი დაუტოვა თავის შვილს კონსტანტინე III, მაშინ ჭყრეთ-კასეთის თავადებმა ხელ-ახლა მოიწვიეს დავითი, რომელიც მეფედ ეკურთხა ბოდბეში (1469 წ.). დავითმა სატახტო ქალაქად აღიზნა გრემი.

ამ სახით საქართველოს სამეფო გაიყო სამ სამეფოდ: ქართლისა, კასეთისა და იმერეთისა, აგრეთვე ერთ დამოუკიდებელ სამთავროდ: სამცხისა.

ამის შემდეგ სრულიად დაიწყო საქართველოს სამეფო-ყოველი მეფე ანუ ერისთავი სცდილობდა დაეჩაგრა და დაესუსტებინა თავისი მეზობელი სამეფო და მის წილ თვითონ გაძლიერებულიყო. ამისთვის ყოველი მეფე ყოველ გვარ ღონისძიებას ხმარობდა, აღონდ ვი თავისი მოძმე დაეჩაგრა. თუ თვითონ სუსტი იყო და პირ და პირ ბრძოლა არ შეეძლო, სთხოვდა შემწეობას ან სწავსელებს, ან ოსმალებს, ან ლეკებს და მათ შემწეობით ანთხევდა მოძმე და ერთ-ღვიძელ ქრისტიან ქართველთა სისხლს, აბრეკდა და აზნობდა მის ქვეყნას.

იმერეთის მეფეს ბაგრატს უნდოდა ეუფლნა ქართლ-შიაც, ამიტომ დიდი ჯარები დაამზადა. ქართლის მეფეს ვი უნდოდა შემოერთებინა კასეთი. ამ დროს მოკვდა კასეთის მეფე დავით I და გამეფდა მისი შვილი გიორგი, რომელმაც

შირობა შეჭერა ბაგრატიონს, რათა ერთად შეებრძოლენ ქართლის მეფეს. უკელა წინანდელი ერისთავები გამოსცვალა (გაიარკემ), რადგან მათ რგულობა შესწამა. თავისი მოძმონები განაწესა: ჭიხიუში, ელისენში, წუგეთში, დიდოეთში, თიანეთში, ჭიაურში, შილდაში, უვარელში, მარტყოფში, გრემში და სსკ. ალავერდში დასვა კახეთის უმთავრესი ეპისკოპოსი. ვააშენა და გაამშენიერა ცრემი. მოსპო სმარებიდამ «ჭეკეთი» და აწოდა კახეთის მეფედ. დიდოელებიც დამოწმილდნენ მას, მაგრამ თუში და სეკსუნში თავს არ უბრძიდნენ.

იმერეთის მეფე ვი, მინამ წამოვიდოდა ქართლსუ, დაეცა სამეგრელოს შთავარს დადიანს უამეკს. 1477 წ. ბაგრატმა აიღო უკელა გამეკის ცისეები. გამეკმა სრული მოწმილდება გამოუცხადა და სთხოვა შატეება. ბაგრატმა ამატივა, გამოართვა დიდი ჯარები და ქართლსუ წამოვიდა. კოსტანტინე დამოწმილდა მას უბრძოლველად.

კახეთის მეფე ვერ მიეშველა ბაგრატს, რადგან იმ დროს სპარსელნი იაკუბ-სანის წინამძღოლობით შემოსულიყვნენ კახეთში და დაეჭირათ სეკვი, სავურამო, მარტყოფი და თიანეთი. ტასტი რომ არ დაეკარგა, გიორგი მეფემ სპარსეთის შაჰს უსუნ. ჭასანს გაუგზავნა სახუჭები, მონები და მსეელები და სრული მოწმილდება გამოუცხადა.

უგან მიმავალი იმერეთის მეფე ბაგრატი რაჭაში გარდაიცვალა (1478 წ.) და ტასტი დარჩა მის შვილს ალექსანდრე მე II-ს, რომელსაც არ დამოწმილდა სამეგრელოს შთავარს გამეკ დადიანი. მას მიჭამეს: გურიალმა, კახაბერმა, შარვაშიძემ აფსარეთისამ, გელოვანმა სვანეთისამ. ამით ასარგებლა ქართლის მეფემ და შევიდა იმერეთში. აქაურმა ერისთავებმა სისარულით იმერეთს მიიღეს მეფე კოსტანტინე, ალექსანდრე და მთებში მიიჭალა.

1482 წ. მოკვდა ვამეკ დადიანი ჭ იმავე წელს ახალ-
ციხის ათაბეგმა დაამარცხა კოსტანტინე და ქართლში გამა-
გდო. მაშინ ალექსანდრე მეორე დაბრუნდა ქუთაისში. მაგრამ
ახალი დადიანის შემწეობით კოსტანტინე კიდევ შემოვიდა
იმერეთში, და ქუთაისი აიღო და მეფე ალექსანდრე განაძევა.
სამწუხაროდ სპარსეთის შაჰმა არ დააცალა კოსტანტინეს ალექ-
სანდრე მეფის მომხრეების ამოწვევტა და იმერეთის შემო-
ერთება. კახეთის მეფის თსოვნით მან ასანბეგის წინამძღო-
ლობით გამოგზავნა ჯარები და 1488 წ. იგინი შემოერთ-
უნენ თბილისს. კოსტანტინე სწრაფად დაბრუნდა თავის სამე-
ფოში, რომელიც სპარსელთა აღაოხრეს 1488 წ. ჭ 1481 წ.,
აიღეს დიდი ალაფი, აგრეთვე მონები, მსკელები და დაბრუნ-
დნენ. იმერეთის მეფე ამასობაში შევიდა ქუთაისში, შეურიგდა
ეველა იქაურ მთავრებს ჭ დაიწყო სამეფოს გაბეოობა.

ამ ნაიწად სამეფო სამეფოები დაზიანდნენ და დასუსტ-
დნენ. კახეთის მეფე გიორგი I რომ გარდაიცვალა, გამეფდა
ალექსანდრე I, რომელმაც სპარსელების შიშისაგამო მიჰმართა
რუსეთის ხელმწიფეს ჭ შეეღა სთხოვა.

ქართლის მეფე კოსტანტინე მე III რომ მოკვდა და გა-
მეფდა ძეი მისი დავით მე VIII, მაშინ იმერეთის მეფე შე-
მოესია ქართლს და გორი აიღო. მაგრამ შინაური არეულე-
ობისა გამო ძალე დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, აუად გასდა ჭ
მოკვდა 1510 წ., მას დარჩა ძენი ბაგრატო, დავითი ჭ კახ-
თანგი. 1511 წ. მოკლულ იქმნა კახეთის მეფეც ალექსანდრე I.

როცა ამ ნაიწად დასუსტდა საქართველოს სამეფო და
განაწილდა, საუბედუროდ, იმავე დროს გაძლიერდნენ ლეკნი;
ესენი ხშირად შემოესიოდნენ ხოლმე საქართველოს და არბე-
ოდნენ მის რომელიმე ნაწილს ჭ კუთხეს. ლეკნი, მცოდნენი

უოკელი მთის ბილიკისა, ადვილად გადმოდიოდნენ კახეთში ღ
იდუმალად ეცემოდნენ სოფლებს ღ აზბუგდნენ. სშირად მთელი
მათი ჯარი (ხალხი) ერთად შემოესეოდა სოლმე კახეთს,
ჭხოცავდნენ ხალხს, იჭერდნენ სოფლებს, ხან მთელ კახეთსაც,
აქედგან გადადიოდნენ კუხეთში (თიანეთ-საგურამში) ღ იქაც
ულეტავდნენ ხალხს, ატყვევებდნენ, ხარჯს ადებდნენ ღ მიდი-
დნენ თავის მთებში. შემდეგში, როდესაც შინაური შოგთი-
საგან ქართველთ მეფენი სრულიად დასუსტდნენ ღ თავის ში-
რად მტრებსაც ვასუხს ვერ სტყმდნენ, მაშინ ლეკნი უფრო გა-
მხსნევებულნი, ჩამოესეოდნენ სოლმე ნუხის მაზრიდამ, გადა-
დიოდნენ განჯის მაზრაში ღ იქედგან შედიოდნენ სამცხის გა-
თათრებულ საათაბეგოში ღ იმათთან ერთად უახლურად აზბუგ-
დნენ ღ აზხრებდნენ ქართლის ნაწილებს. ასე რომ მტკვრის ნა-
შარები (გორის-ჯვარი, აზმაზი, დიდოძი, გოჯორი) საშიში
შეიქმნენ, რადგან შიგ ლეკნი ბუდობდნენ. მეფენი ღ მთავრები
ერთად შეერთების და ერთად ბრძოლის მაგიერ საზოგადო
მტერთან, ერთმანეთს უსეკდნენ ლეკებს და აზბუგანებდნენ
ურთი-ერთ მამულებს.

II

ავ-გიორგი II, მეფე კახეთისა.—ბაგრატო მე III, იმერეთისა.
ოსმალნი სამცხეში და იმერეთში.—ომი ფიქვიანი.—სიკვდილი
ავ-გიორგისა,—ლევან I, მეფე კახეთისა.—ვანთანგი.—შაჰ
ისმაილი.—1518 წ.—ქართლის მეფე დავით მე VIII.—
გიორგი II, მეფე იმერეთისა.

იმერეთში მოკვდა ალექსანდრე II და გამეფდა მისი ძე
ბაგრატ III.—კახეთში გიორგიმ მოკვლა თავისი მამა, მეფე

აღუქსანდრე, მძას დიმიტრის გამოსთხარა თვალები და თვითონ გაძეოდა. მას ჭშკველოდნენ და აქესებდნენ სპარსელები, რომელნიც უკვე კახეთში იყვნენ. მათთან ერთად მან სტანჯა და აწვალა კასეთის ხალხი, რომელმაც სამართლიანად აგვიორგი დაარქვა. სამცხეში ამავე დროს შემოვიდა სულთანის სელიმ II, რომელიც ათაბეგთან მსგავსებუთა ერთად წავიდა იმერეთში, დაიპყრო მთელი ქვეყანა, შევიდა ქუთაისში, დასწვა იგი, გაცარცვა გენათი და დაატყვევა მრავალი იმერელი და დაბრუნდა. იმერეთის მეფე ჩამოვიდა მთებიდან, დასომხების ხალხი და დაიწყო თავის მოხსრებულ სამეფოს აღორძინება. მომკვდარი მამია დადიანის მაგიერ დანიშნა მისი ძე ლიპარიტი, გვირგი გურიელის მაგიერ მისივე შვილი მამია. აფხაზეთის და სვანეთის მთავარნი ყოველის ფერმა ემორჩილებოდნენ მეფეს და ხალხი ძალე მოხუთებოდა.

რადგან ჯიქნი მუდამ აოხრებდნენ და სცარცავდნენ სამეგრელოს და სვანეთის მომიჯნავე ხალხს, ამიტომ ბაგრატის უველა მთავრებით ამხედრდა წინააღმდეგ ჯიქებისა. მაგრამ დამარცხდა, გურიელი მამია დაატყვევეს და მამია დადიანი მოჭკლეს. მეფე ვი გაიქცა და ძლივს თავი იხსნა. სამეგრელოში დადიანობა მიეცა ლევანს, გურიაში ტყვეობიდან გამოხსნილი მამიას სიკვდილის შემდეგ დანიშნულ იქმნა შვილი მისი როსტომი.

კახეთის მეფეც სანატრელ მდგომარეობაში არ იყო; ხალხს ის მეტად სძულდა. მისი ავტორობა და უსამართლობა კვლავ მოითმინეს, დაიჭირეს, დამწყვდივეს და მოჭკლეს (1513 წ.). შემკვიდრედ მას დარჩა მცირე წლოვანი ლევანი, რომელსაც ზრდიდნენ მისი ნათესაები — ჩოლყაშვილები.

ქართლის მეფემ დავითმა ისარგებლა ამით და 1513 წ. კასეთის მეფედაც გამოაცხადა თავისი თავი. დავითი მე-VIII ძმის კასთანგს ჰშეკლავდა, რათა გაემეფებინა იგი იმერეთში. მაგრამ ბაგრატმა არ აცალა: გადმოვიდა ქართლში, დაამარცხა დავითი და ტუვეკ ქმნილი კასთანგი წაიყვანა იმერეთში. დავითი გი შეკვდა კასეთში ლევანის მოსაკლავად, მაგრამ ხელაყაშვილებმა ლევანი დამალეს ომანის ციხეში და სსკვა დადებულებთან ერთად შეკვლა სთხრეკის სმარსეთის შაჰს ისმიალს; ისმიალი მოვიდა ს:ქართველში, დაამტკიცა კასეთის მეფედ ლევანი და თვითონ დაეცა დავით მე VIII-ს. 1518 წ. აიღო მცხეთა ჭ თბაღისი, დაანგრია ეკლესიები; სიონის ღუთის-მშობლის ხ:ტი მტკვარში ჩაგდო ჭ ავლახრის სიდ-თან მეხეთი აავო. ამასობაში ლევანმა შეირთო ასული გურიე-ლისა ჭ მას სთხრვა შეკვლა წინააღმდეგ ქართლის მეფისა. გურიელი მამია დასთანხმდა. ქართლს ასმიალმა დაადო დიდი სარჯი, თბაღისში დასტოვა თვასი ჯარები, თვითონ დაბრუნ-და სმარსეთში ჭ იქ მოკვდა. მას შემკვიდრედ დარჩა მცირე წლოვანი თამარი.

დავით VIII ერთი გიდეკ სცადა თავისი ძალა: მან გა-სწვიტა სმარსეთის ჯარა თბაღისში ჭ კასეთის დასაპურობად წავადა. მაგრამ ძალაროსთან ლევანმა დაამარცხა დავითი, რე-მელმაც ამის შემდეგ აღიარა იგი (ლევანი) კასეთის მეფედ (1520 წ.).

ლევანმა ბედბეში აგურთხა გვირგვინი და თინათისსა შეუღლდა გრემში. მისგან ეყოლა ალექსანდრე და იასე. მა-გრამ ძალე თინათინი გაყვარა ქმარს, რადგან იგი გარყვნილი კაცი იყო, მოლოზნად შესდგა, ააშენა შუა-მთის მონასტერი ჭ მას შესწირა დიდი მამულები. ლევანმა გი შეირთო შამსაღის

ქალი, რომლისაგან გაუხსნდნენ: გიორგი, ელიმუჩისა, ვასთანუთ
და სოსრო; ბოლოს ლევანი გონზე მოვიდა, დასტოვა განუყენი-
ლობა და შეუდგა სამეფოს შენებას. მან ვასეთს შემოუერთა:
ფშავ-სეგსურეთ-თუშეთი, დაიმორჩილა და დაიპყრო ლევანი,
რომელნიც დაასახლა ფიფინეთში. *)

დავითი, რომელსაც ვერას გზით ვასეთი ველარ დაიბრუ-
ნა შეუდგა თავის ქვეყნის შენებას. თბილისში ბევრი შენობები
განაახლა და ახლები ააგო. ყველგან და ყოვლის ფერში
შეკეთდა იგი თავის დაჩაკრულს ხალხს ბოლოს სიკვდილის
მოახლოება იგრძნო, ბრძალ შესდგა (1525 წ.), ტახტი ძმას
გიორგის გადასცა და თავისი შვილები (ლუარსაბი, დიმიტრი
და რომანო) ჩააბარა და იმავე წელს მოკვდა.

1525—1534 წ. იმეფა გიორგი VIII-მ. გამეფებისაკე
რძელ მან მევიდრი და მეგობრული ზავი შეკვრა იმერეთის და
ვასეთის მეფეებთან. მეგობრობამ განაძლიერა სამივე სამეფო-
ნი. სამცხის ათაბეგი იყო უუძმობლოდ იმა გიორგისა, რა-
დგან ათაბეგობის წართქვისა ეშინოდა.

ოსმალეთის სულთანმა სულეიმანმა სოსროს სამთა მეფე-
თა ვასეთაგისუფლებინათ იერუსალიმი, რომელიც სირიელთა და
სპარსელთაგან დაპყრობილ იყო. თვითონ სულთანი ებრძოდა
სპარსეთის შაჰს. მეფენი გამხედრდნენ და განათავისუფლეს
იერუსალიმი, აღაშენეს ეკლესიები, დიდი შესაწირავი შესწირეს
წმინდა ადგილებს და დაბრუნდნენ.

1529 წ. სულთანმა სძლია შაჰს და წაართვა ერევანი.
სულთანის გამძლიერების შიშისაგან იმეფე გიორგი VIII 1534

*) ფიფინეთი ერქვა ჭარს (ზაქათალას).

წ. ბუკად შესდგა და სამეფო ტახტი დაუტოვა ლუარსაბს, დავით VIII ძეს.

ლუარსაბმა მეგობრობა არ გასწევიტა კახეთის და იმერეთის მეფეებთან. სპარსეთის შაჰს სრულიად არ უხრწდა თავსა. მან დაიწყო თავის ქვეყანაში ციხეების, სასალების აშენება. ამ წინადადვე მოიქცა იმერთა მეფე ბაგრატო, რომელმაც გაამაგრა რაჭის მიწხეები, დანიშნა იქ ერისთავად ერთგული თვისი მეგობარი შოშიტა ჭილაძე. მეძვე 1535 წ. რუსტომი გურიელისა და დიანის დასძარებით დაეცა ასლ-ციხის ათბეგს, რომელსაც ოსმალების მხარე ეჭირა, დამარცხა ათბეგი ყვარყვარე, დაატყვევა და სამცხე კი იმერეთს შეუერთა. ამ წინადადვე გამარჯვებისათვის რუსტომი გურიელს ბაგრატმა მისცა აჭარა და ლაზისტანი. მაგრამ მეფემ დიდ-ხანს ვერ ისარგებლა თავის გამარჯვებით: ყვარყვარეს ძემ ქაიხოსრომ მოიწვია ოსმალი და დამარცხა ბაგრატო, რომელსაც ამ ყამად დიანის და გურიელის გარდა უშეუღოდნენ ქართლის მეფეცა.

ამ უბედური ომის დროს თბილისს იდუმალად მოადგნა შაჰი თამაზი და აიღო იგი. თამაზს უნდოდა დაესუსტებინა ქართლ-კახეთის სამეფოები, გაეძლიერებინა იმერეთის სამეფო, რათა იმას ებძოლათ ოსმალთა ზედა. მაგრამ სპარსეთში მომხდარ არეულობამ აღარ დაცალა: შაჰი ყარაბაღში დობრუნდა და საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეებიდან გადასახლა 30,000 ქართველი და სხვა-და-სხვა კუთხეებში ქართლისა და კახეთისა დაყენა თავისი ჯარები.

ოსმალებმა კი წაართვეს ბაგრატს აჭარა-ლაზისტანი და ჭოროხის პირზე ააშენეს ბათუმი და იმას იქით ზღვის პირზე გონია. იმერეთის მეფემ თავის მომხრეებითურთ ერთი კიდევ სცადა თავისი ღონე: დაეცა ოსმალებს, მაგრამ ამაოდ:

ოსმალთ სძლიეს. ბაგრატმა საათაბეგოც უკარყვარეს შვილს ქაინოსროს დაუბრუნა, თვითონ უკარყვარე კი ტუვეკობაში მოკვდა.

ამავე დროს არც კასეთ-ქართლის მეფეები იყვნენ მოსვენებათ. ქართლის მეფემ ლუარსაბმა განდევნა საქართველოდან სპარსეთის ჯარები, ლევანმა კი 1547 წ. სახელგანთავსებელად გაიმარჯვა ასან-ბეგზე, რომელიც შირვანის მმართველად იყოდა. თვით ასან-ბეგი მოკლულ და შირვანი აკლბულ და ახორციულ იქმნა. ამის შემდეგ ორთავე მეფეთ შორის დასდეს, რათა ერთად მსახური ეკოთ სპარსეთის. იმათ განთავისუფლეს თბილისი და სპარსეთს ჯარი განდევნეს და აღაბრეს აღიარებულნი. სამწუხაროდ ასრე კარგად დაწყობილი საქმე დიდხანს არ გაგრძელდა: ლევან მეფის გული მოისყიდა შაჰის საჩუქრებმა და მოწყალებამ. წავიდა ყარაბაღში წინაშე შაჰისა (1548 წ.). იქვე ლევანმა დაიმსახურა შაჰის მოწყალება: მან მოჰკლა დერვიშ-მაჰმადი ძეი შირვანის მიფლობელის ასან-ბეგისა, რომელიც აუჯანყდა შაჰსა. ლევანი დიდის საჩუქრებით დაბრუნდა კასეთში. ამავე (1548 წ.) მოკვდა იმერეთის მეფე ბაგრატ III და გამეფდა იქ იმისა შვილი გიორგი.

გიორგი II, მეფე იმერეთისა იყო კარგი მეგობარი ასან-ციხის საათაბეგისა. როსტომ გურიელმა რომ მოკვდა, გიორგიმ გურიელად დანიშნა ძეი მისი გიორგი.

ლუარსაბ მეფე, დაჩნომილი უმწიკოდ, ამკნებდა თავის ქვეყნას. მაგრამ თამაზმა არ დააწყალა: მოვიდა ჯარით, აიღო თბილისი და უკეთესი ციხეები. ლუარსაბი გაიქცა იმერეთში გიორგისთან. თამაზმა დაანგრია სახლები, საუდრები, ციხეები და ქალაქები; დაარბია ქართლის ქვეყანა. აბუხარს მოსულად

ხალსა შეიყარა თავის მეფესთან და შეებრძოლა მტერს. უკუ-
გან გამაჯფვება ქართველებს რჩებოდათ. ატენის ციხას აღების
დროს სპარსელთ დაატყვევეს მეფის დედა; გაზრახებული ლუარ-
საბი მთელი თავისი ჯარით გარსითან დაეცა მტერს და მეფის
ძის სამონის მოხერხებული ბრძოლის წყალობით გამაჯფვება
კიდევ ჩვენებს დარჩათ. ხოლო ლუარსაბი დატყვევდა იქმნა, რის-
გამო მალე მოკვდა. ამით გამხსნეკდა თამაზი და სულმეორედ
ქართლის ციხეები დაიჭირა და ქართლს დაადო სარჯი.

კახეთის მეფემ ლევანმა თამაზის შიშისაგამო მიჰმართა
რუსეთის მეფეს იოანე IV-ს, რათა მიიღოს იგი თავის მთავრ-
ველობის ქვეშ. იოანე IV უგზავნის მას ჯარებს, რომელნიც
ლევანმა თამაზის თხოვნით (უკეთ ვსთქვათ ბრძანებით) უკან-
ვე გაისტუმრა.

III.

სიმონ I. — დაუთხან. — ალექსანდრე კახეთისა. — ხუდაბენდი. —
1578 წ. — 1580 წ. — კახეთის მეფე ებრძვის ქართლის მეფეს. —
საქმენი იმერეთში. — 1581 წ. ლევან, როსტომ, იმერთა მეფე-
ნი. — 1600 — 1605 წ. კოსტანტინე მამის და ძის მკვლელი.

1558 წ. გამოეფდა ქართლში სიმონ შირველი, ძე ლუარ-
საბისა. 1559 წ. მან შეირთო კახეთის მეფის ლევანის ასუ-
ლი და სამამკის დახმარებით მოინდომა ქართლიდამ სპარსე-
ლების განდევნა. მაგრამ ლევანი ცხადათ არ გამოვიდა ბრძო-
ლის ველზე, მან კახეთის ჯარი თავის შეიღის წინამძღოლო-
ბით მოაშველა. ქართლ-კახეთის ჯარებით სიმონი მამაცურად
შიადგა თბილისს, მაგრამ რადგან იმაში სპარსეთის ჯარ-

ჩი იდგა და ქალაქი ძალისან გამაგრებულნი იყუ, ამიტომ თბი-
ლისი ისევე მტრებს დაწნათ. ამ უჩრბობამ და წინააღმდეგობამ
სიმონს დადხანს სიტუცსლე გაუმწარა. და ამის მიზეზად შე-
იქმნა ღვიძლი ძმა სიმონისა დავითი, კაცი ცბიერი და მოღა-
ლატე. დავითმა 1566 წ. შაჰს პირობა მისცა: „მაჭმადს კი-
წმუნებ, თუ ქართლის სამეფოს მე მომცემო.“ თამაზს
ძალისან მოეწონა; სინაზულით აღუსრულა დავითს პირობა,
მდიდრად დასასრუქრა იგი, დავითის მაგიერ დაუთ-სანი
დაარქვა და უბოძა ქართლის სამეფო ტახტი, რომლის დასა-
პყრობლად გამაყრლა მის თავისი ჯარები და კანჯის და უა-
რბაღლის ხანებსაც უბრძანა მიშველებოდნენ მის.

ამ ნაიჩი ძალით დაუთ-სანი წამოვიდა თავის ძმაზე, სი-
მონზე, რომელმაც ორჯერ სედი-ზედ გამარჯვა, მაგრამ ორ-
დესაც დაუთ-სანს ლეკებით შამსალი მიემხრო, მაშინ სოფ. ფარ-
ცხისტან მტრებზე გამარჯვება არ დასცალა ქვეყნის მოღალატე კა-
სახეურ ყოღლანაშვილმა, რომლის ჯამუშობით გაცხარებული ომის
დროს სპარსეთ დაიჭირეს იგი (სიმონი) და თამაზს წარუ-
დგინეს. თამაზმა ჯერ აღერსიანად მიიღო, მაგრამ ორდესაც
სიმონმა გამაჭმადიანობაზე უარნი უთხრა, იგი აღამურტის ცი-
ხეში დაემწყვდია.

დაუთსანი 1569 წ. ტახტზედ აღვიდა. ხან სცხორებე-
და თბილისში, ხან. სოფ. ქვეში; ქვეყნის წესიერად მმართველს
და პატრონობას სრულიად ყუჩს არ უგდებდა. ზოგი თავა-
დები ამის დროს მეტად გაძლიერდნენ და გათამაზდნენ. იგინი
ისაკუთრებდნენ სამეფო მიწა-წყალს და ქონებას გაუსჯელად.

ამ დროს კახეთიც მშვიდობიანად არ იყო. აქ მოკვდა
მეფე ლევანი და ქვეყანას დაუპატრონდნენ მისი ძენი (მეორე
ცოლიდაშ) ელი-მურგზა, ხოსრო ჭკახთაზი. მაგრამ აღექსან-

დრე, შვილი შირველი ცოლიდამ (თინათინი) წამოკდავა მძებს, დაუთ-ხანის შემწეობით დაეცა მათ, დაძმრცა, დახორცა აკინი და თვითონ გამოეფდა (1574 წ.).

ერთგულებისათვის (რომელიც არა ერთხელ დაუმტვიცა) კახეთის მეფეს ალექსანდრეს მოწყალების თვალთ უყურებდა თამაზი. სპარსელები განვიდნენ კახეთიდან. ქვეყანამ ძლივს თავისუფლად ამოისუნთქა. ალექსანდრე ბეჯიდად შეუდგა კახეთის შენებას და აღორძინებას; მალე დროში ისეთი უშიშარი და მშვიდობიანი შეიქმნა ეს ქვეყანა, რომ ტანჯულები და ღებულები ქართლიდამ, სსათბეგოდამ, იმერეთიდან და მოდიონენ და აქვე სასლდეობდნენ სამუდამოდ.

კახეთის სამეფო რომ სტებებოდა მშვიდობიანობითა და წესიერებითა, ქართლის სამეფო კი უგუნურ დაუთხანის სელში იწიწვნებოდა და ატანჯებოდა. ხალხს მეტად სძულდა თავისი მეფე. წარჩინებულებიც აბეზარს მოსულიყენენ მისგან. მარჯვე დროს ელოდნენ, რომ ის ტახტიდამ ჩამოეგდოთ. ეს დროც მოვიდა: თამაზი მოკვდა და სპარსეთში აჯანყება მოჭსდა.

სპარსეთის არეულობით ისარგებლა აგრეთვე სულთან ამურატ III-მ, რომელმაც ლალა-ფაშის წინამძღოლობით 15,000 კაცი გამოგზავნა საქართველოზე. ლალა-ფაშამ დაიჭინა თავრიზი, ერეკანი და განჯა. სამეფოს აუკლებლობა შირვად დაუდო და კახეთის მეფეც წაიყვანა შირვანზე. აიღო შირვანიც და შემდეგ მოვიდა და აიღო თბილისი; დაუთხანი მიამალა მთებში.

უმეფოდ დაწმომილნი ერისთავნი მუხრან ბატონის თავმჯდომარეობით შეიყარნენ და ზავი შეჭკრეს ლალა-ფაშასთან, რომელიც, გამაყებული თავის გამარჯვებებით, ასლა წა-

კადა იმერეთის სასლესად, მაგრამ იმერეთეან დამარცხებულნი
რომ თბილისისკენ მოდიოდა, მაშინ ქართლებმა სრულიად და-
ამარცხეს. ლალა გაიქცა შირვანში, მაგრამ დიდი ჯარებით ისეკ-
მალე მუსრანში მოვიდა.

ამასობაში სპარსეთის არეულობაც დაბოლოვდა. საყენო-
ტახტზე აღვიდა ხუდაბენდი, განათავისუფლდა სიმონი, ისეკ
ტახტი დაუბრუნა, მისცა ჯარები, თულები და გამოგზავნა
საქართველოში, რათა განემკვა ოსმალი ქართლიდამ. სიმონი
მოვიდა ღ დაბანჯდა სამხრეთში, მოიწვია ქართველნი სამ-
შობლოს ღ ჯვარის დასაცვლად. ქართველნიც გამხსნენ;
სიმონი დაეცა ოსმალთ, დამარცხა იგინი და განდევნა გო-
რადამ, შემდეგ აიღო ოსმალთ უმთავრესი ქალაქი თბილისი.
ლალა სამცხიდან ოსმალეთში გაიქცა. დაუთხანიც, კოსტან-
ტინოპოლში წავიდა და იქვე მოკვდა.

ამ ხანად მოთმინებითა და ტანჯვა-წვალების შემდეგ
სიმონი კიდევ გამოვიდა. მან დაიწყო ქალაქების და ციხეების
შენება. აწიოკებული და ტანჯული ხალხი დაამშვიდა. მალე
იგი შეიქმნა საყვარელი მეფე ხალხისა, დიდებულთა და სამ-
ღვდელოთათვის. მაგრამ ქართლის აღორძინება დიდხანს არ
გაგრძელებულა. განთის მეფე ალექსანდრე იდუმალად ჯარებით
დაეცა დილოში მეფე მეფეთ, გაცარცვა იმის სასლი და
სიმონმა კი ძლივს იხსნა თავი მთებში. ალექსანდრემ აღორძინა
ქართლი, გადასწვა მინდორ-ვენახები, ბევრი ქართლელი და-
ატყვევა და ბევრნიც სტანჯნა. ხელდახელ მეფემ შეჭურა თა-
ვისი ჯარა ღ დაეცა ალექსანდრეს კოტორთან, დამარცხა იგი
სრულიად, დაიბრუნა ყველა თვისი ნივთება; ალექსანდრემ კი
ძლივს მდარლოში თავი შეაფარა. ბოლოს ეს მეფენი შეკრიბა
აშატანმა, სიმონის ნათესავმა.

იმერეთშიაც მშვიდობიანობა არ იყო. გიორგი გურძიელი გუყარა თავის ცოლს დადიანის ასულს და ცოლად შეირთო მეფე გიორგის ასული. დადიანს ეს ეწეინა და ჭილაძეების დასძაქებით და ძმის წულის შემწეობით დაეცა იანეთში მეფესა, მაგრამ იძლია. დადიანი გაიქცა ოსმალეთში, მეფემ კი დაიჭინა სამეგრელო. სულთანს გაუხარდა დადიანის მისვლა და ტრაპიზონის, არსებრუმის ჯარებით გამოგზავნა იმერეთში. გურძიელი იმულებული შეიქმნა 10,000 დრახმით მიეცა დადიანისათვის და შერიგებოდა. გურძიელისაგან გაშვებული დადიანის ქალი შეირთო ბაგრატმა, გიორგი მეფის ძემ. ამნაირად ჩამოკარდა მშვიდობიანობა. მაგრამ მალე დადიანი ცხენიად ჩამოკარდა და მოკვდა. დადიანობა მიიღო მისმა შვილმა გიორგიმ.

ესრე. სამივე სამეფეობაში სანატრული მშვიდობიანობა არ ჰსუფეკდა. მეუდა მძინარობის ამბავი ისმოდა და ხან ერთა ერთსე საქართველოსა იწიწებებოდა, ხან მეორე, ხან მესამე.

ჯერ სამი წელიწადი არ შესრულებულ იყო ლალა-ფაშის განდგენის შემდეგ, რომ ისევ ახალი ოსმალეთის ჯარი სინანა-ფაშის წინამძღოლობით 1581 წ. შემოეჭრეს თბილისს, ააღო იგი და თვისი ჯარით დაბანაკდა ს. მუხრანში. ამავე დროს სანანა-ფაშის მომხრენი: მეფე იმერთა გიორგი, დადიანი და გურძიელი შემოვიდნენ ქართლში. ოსმალნი სიმონმა დამარცხა და თბილისში შეკვება, იმერლებს შეუკრა გზა. ბეგრის ცდილობის შემდეგ შეურჩვდა გიორგი მეფეს, რომელიც ამის შესდეგ მალე მოკვდა 1585 წ. იმერეთის ტახტი დაჩნა თომარეტი წლის ლევანს, მის შვილს.

სიმონს მტკიცედ გადაწყვეტილი ჰქონდა განეთავისუფლებინა სამშობლო ოსმალთაგან. ამისთვის ის ყოველ გვარ ღონის ძიებას ხმარობდა. მაგ. მან მიათხოვა თავისი ქალი მანუ-

ჩაწეს, სამცხის ათაბეგს და მის შემწეობით შეიკურტყა თბილისის ციხეს, დამარცხა ოსმალნი და განდევნა; აგრეთვე აიღო დმანისი ჭ ლორი. ოსმალნი 1586 წ. შეურიგდნენ სიმონს, მაგრამ საათაბეგოს აოხრება მოინდომეს. მანუხარი თავის ჯაღაბობით გადმოვიდა თავის სიმაძრთან, რომელმაც ოსმალნი საათაბეგოდამაც განდევნა და მანუხარს დაუმორჩილა სოციალური უჩინი თავადნი.

სამცხიდან მეფე სიმონი გადავიდა იმერეთში, საცა მას მიემხრნენ ზემო-იმერეთის ბატონები; ლევანი შეებრძოლა სიმონს, მაგრამ დამარცხებულ და ლეჩხუმში განდევნილ იქმნა; სიმონმა გამაოხრება მიჰკვლიდა იმერლებს ჭ ქართლში მოვიდა; ლევანი ეი ქუთაისში დაბრუნდა და დადიანზე გაილაშქრა, რადგან ამ უკანასკნელმა შემწეობა არ მისცა სიმონის დასამარცხებლად. მაგრამ ლევანი იძლია. დადიანმა დაატყვევა, შკეთის ციხეში დაამწყვდია; აქვე მოკვდა ლევანი და დადიანის სურვილისამებრ იმერეთში გამოეფა 1590 წ. როსტომი, შვილისა შვილი ბაგრატ III.

გამეფდა თუ არა როსტომი, მისი ძე და მფარველი მამია დადიანი მოკვდა და გადადიანდა მისი ძმა მანუხარი, რომელიც აგრეთვე კარგი მეგობარი იყო როსტომისა. მაგრამ გურაელმა როსტომის მაგიერ მოინდომა გამოეფა უსთანგის შვილის-შვილის ბაგრატისა. ოსმალთ ჯარების შემწეობით გააჟივია ბაგრატი, ვიჯავაძეებს ჩამოართო საჩინო, რადგან ისინი ბაგრატს არ ემორჩილებოდნენ და მისცა მეორე ვიჯავაძეს.

ამისთანა უთავბოლოობის და შფოთვისა გამო ქართლის მეფე ხელ-მეორედ გადავიდა ლიხზე, აიღო ქუთაისი, განდევნა გურიის ჯარი, ჩააყენა იქ თავისი მმართველები და ჯარი,

თვათონ ვა დაბრუნდა. მაგრამ როსტომმა დადიანის შემწეობით ისევ განდევნა სიმონის ჯარი და მანათველები.

ამის გამო მეფე სიმონი შესამედ შევიდა იმერეთში, ხალხს სჯანდეს, კაცსი, სვირა და ქუთაისი. როსტომი გაიქცა ოდიშში მანუხართან. სიმონი დაეევნა მას, რადგან უნდოდა იმერეთის ქართლთან შეერთება. მაგრამ ს. აფთაშევეკუთან სიმონი დამარცხდა (1590 წ.); მოწინააღმდეგეთ დანართ სიმონის წარბაზნები და აღაფთ, მეფე ვი გაიქცა ქართლში. როსტომმა მეგობრული წავი შეჭრა სიმონთან და ქუთაისში დაშვიდრდა.

მინამ სიმონა იმერეთიდან დაბრუნდებოდა, რსმალნი სომხითში შემოვიდნენ, აიღეს ლორი და გორშიაც კადმოვიდნენ. სიმონმა უგანვე დაუბრუნა ლორი და გორიც. მაგრამ რსმალეთის სულთანსი ვანძვინდა და ქართველების წინააღმდეგ გამოგზავნა დიდ-ძალი ჯარი ჯაფარ-ფაშის წინამძღოლობით. რსმალნი შამოვიდნენ ქართლში და ნახიდურსე დადგნენ; სიმონი ვი იმათ ზირ-და-პარ მტკვრას მეორე მხარეს დახანაკდა. ამას უნდოდა უეცრივ დასცემოდა თავის მტრებს, მაგრამ ერთსელ რომ შინჯავდა გარემოს, ცხენით შესტოპა ტალახში, ჩაუფლრა, მტრებმა დაიჭირეს და გაგზავნეს კოსტანტინოპოლში.

სიმონი შვილი გიორგი შეურვიდა რსმალთ, დაუთმო მათ ციხეები და თვითონაც მეფედ აღიარებულ იქმნა (1600 წ.)

გიორგი მე IX-ს გულათადი სურვილი იყო განკთავასუფლებინა თვისი მამა. სულთანსი ამისთვის ითხოვდა ხარჯს მთელი ქართლიდან და ზოგიერთ ციხეებს. სიმონმა ეს არ ისურვა და სასყიდლის ერთბაშად გადასდა მოინდომა. სულთა-

ნი ამ პირობაზე ბოლოს დათანხმდა. მოციქულებმა ფული რომ წაიღეს სიძინა უკვე გარდაცვლილ იყო *). სულთანმა ფულები მანც გამოართო და მოციქულთ მისცა მეფის კვამი, რომელიც მოიტანეს და მცხეთაში დამარსეს.

ასრეთი იყო გავლენა ოსმალთა საქართველზე მან, როდესაც სპარსეთის ტახტზე ავიდა შაჰ-აბაზ I, დიდი. მან თქვადაც არ მოსდიოდა საქართველოს დატოვება ოსმალთათვის. 1601 წ. საქართველოს დაპყრობისათვის ასტყდა საშინელი ომი ოსმალთა და სპარსთა შუა. აბაზმა საშველად მიიწვია ქართლ-კახეთის მეფენი, რომელნიც მიეშველნენ. კახელნი და ქართველნი გაუკაცურად შეებრძოლნენ მტრებს და პირველად შევიდნენ ქალაქში. სპარსეთის შაჰმა დასაჩუქრების მაგიერ ქართლის მეფეს წაართვა ღორი ბერდუჯამდის და ამისთვის ყოველ წლივ აძლია 300 თუმანი ფული; კახეთის მეფეს კახის მაგიერ ყოველ წლივ დაუნიშნა 700 თუმანი.

ამის შემდეგ აბაზი ჰმარტავდა ქართლ-კახეთის საშეფოებს. ეს იყო მაზუზი, რომ კახეთის მეფემ ალექსანდრემ და ქართლისამ გიორგი IX მიჰმარტეს ხელმწიფეს ბარის-იგოდორჩი გოდუნოვს და სთხოვეს მივარკველობა და შეშწიება. მანც აღუთქვა. მაგრამ ამით უფრო გაარისხეს აბაზი და უფრო მეტ განსაცდელში ჩაგდეს სამეფოები.

მავე დროს სამეფო გვარეულობის წარმომადგენელნი ისე წამსდარნი დაზნობით დატყმულნი იყვნენ, რომ ძმა კვდაცა სცნობდა ძმასა, შვილი ძმასა.

კახეთის მეფის ალექსანდრე II შვილი დაკითი შაჰის ჩაგონებით და მისგან გამხსნეებული შეიპყრობს თავის ძმას

*) ზოგი ერთნი სწერენ მოსწამლესო.

გიორგის და დამწვევდებს ცისეში, ამ ნაიზაღვე მოკუჭრობა-
მამასაც და თვითონ გამეფდება. მაგრამ მისი მეფობა გა-
გრძელდა მხოლოდ ექვს თვეს. ის მოკვდა. უვარესები ჩაიდა-
ნა (იმავე 1605 წ.) გიორგის ძმამ კოსტანტინემ. ეს წავიდ
სპარსეთში, მაჭმადიანობა მიიღო, დიდი ჯარებით წამოვიდა კა-
სეთში სამეფო ტახტზე ასასვლელად. კოსტანტინე ჯარებით
დადგა ქალაქს ბაზარში (ეს არის ზაქათალის მაზრაში, ესლ-
უბრალო სოხუელია), მოიწვია თავისი ძმა და ძმა გიორგი,
ვითომ კეთილის განძრავით, დახოცა ისინი და მოციქული
გაუგზავნა ძმის ცოლს ქეთევანს და მოასხენა: „მე მუბოძა
ტახტი კასეთისა, ჩემი ძმა დავით II მოკლულ არს და შენ
ჩემზე გამოთხოვდი“. რასაკვირველია ქეთევანმა უარი უთ-
ხრა. გაბრაზებულმა კასეთის ხალხმა ველარ მოითმინა. შეთვედ
დასვეს ქეთევანი და დაეცნენ კოსტანტინეს, დაამაცხეს აგა
და მოჭკლეს.

ქეთევანმა ლავერდის სობოროში დასაფლავა ლექსან-
დრეს და დავით II-ს გვამნი. აბაზმა კი, როცა გაიგო კოს-
ტანტინეს სიკვდილი, ვითომ გაუსარდა, პირთუერობით სთქვა:
«ეგრე ვერ არს მამის მეკლელისათვის». კასეთის მეფედ და-
ნიშნა ქეთევანის შვილი თეიმურაზი, რომელიც სპარსეთში
მძევლად ჰყვანდა. თეიმურაზი ყველამ სინარულით მიიღო და მე-
ფედ ბადბეში აკურთხეს (1605 წ.).

ქართლის მეფე გიორგი IX იმავე წელს მაჭმადიანობის
მიუღებლობისათვის, შაჰის ბრძანებით, შხამით მოწამლულ
იქმნა. თბილისი, დმანისი და ლორი აიღეს სპარსელთ და ლო-
რისათვის დანიშნული 300 თუმანი მოსპეს. ქართლის ტახ-
ტზე ალვიდა გიორგის ძე ლუარსაბ II.

IV.

ლუარსაბი II, მეფე ქართლისა.—თეიმურაზ I, მეფე კახეთისა.
—გიორგი III, მეფე იმერთა.—გიორგი სააკაძე.—შაჰ აბაზი I.
—ქეთევანი და თეიმურაზის ძენი.—ლუარსაბის სოკვილილი,—და-
მკვიდრება სპარსთა ქართლ—კახეთში და ოსმალთა საათაბეგოში.

სამთავრო სამეფოს მეფენი აღვიდნენ ტახტზე 1605 წ. უკუღასი მეგობრულად სცხვრობდნენ და თავის სამეფო საქმეებს კეთილ-სინდისიერად განაგებდნენ. იმერთა მეფემ, რადგან წარსული არეულობის და შფოთვის გამო მრავალი ხალხი (თურქო დიდებულთაგან) ოსზე წამსლარ და გარყვნილ იყო (ცოლებს უმიზეზოდ ეყრებოდნენ, ნათესავებს ირთავდნენ, ტყვეებს ჰყიდიდნენ და სხ.), მოახდინა სასულიერო პირთა კრება. ამ კრებაზე მიწვეულ იყვნენ: ქათოლიეოსები: მცხეთისა და აფხაზეთისა, ეპისკოპოსები: სამეგრელოსი, იმერეთისა და გურჯისტისა. ამით დაადგინეს ახალი წესები და ამ წესების მოწინააღმდეგეთ სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტეს. კახეთის მეფემ თეიმურაზმა შეირთო გურიელის ქალი და დაიწყო შენება თავის სამეფოსი. ლუარსაბ მეფე, მე გიორგი IX-სა იყო მხნე და ვაჟ-კაცი კაცი. თუმცა საზინა ცარიელი ჰქონდა (რადგან იგი მამის სიმონის დასახსნელად სულთანს გაუგზავნა), მაგრამ მაინც მხნედ განაგებდა თავის სამეფოს.

ამ დროს ქართლში გამოჩნდა შესანიშნავი და მოუღალავი პირი: ეს იყო გიორგი სააკაძე. ამან ბეგრტან და ბეგრტემთსევესი იხსნა საქართველო განსაცდელისაგან, მაგრამ მი-

სი ღვაწლი ერთი წკეთის იმ კნებსთან შედარებით, რომელიც ვიოროგის წყალობით სკდა სამეფოებს.

სააკამე იყო თბილისის მოურავი, ღუარსაბის კარგი მეგობარი. ამის შემწეობით ღუარსაბმა სურამის ახლას დაამარცხა თათარ-ხანი (ყიჩიმის-ხანი), რომელსაც დაღესტნის ჰალხები დაემარცხებინა, შესულ იყო განჯა-ერევნის ქვეყნებში, დაემარცხებინა თავისი მტრები და სურამიდან თავის ქვეყანაში დაბრუნება უნდოდა. ამ ომში ქართველ ქალებმაც მონაწილეობა მიიღეს და კაცებთან ერთად მტრებს ეომებოდნენ.

ბძმალის კვლიდამ დაბრუნებისას ღუარსაბი შევიდა სააკამესთან, საცა მოეწონა მასა და, და წინაღმდეგ დიდებულთა სურვილისა, შეიერთა იგი. მაშინ წარჩინებულთა შერთა გადასწვიტეს სააკამის დაღუპვა. ამიტომ იგი გაიქცა ნუგზართან, სიმამრთან (ეს იყო აჩაგვის ერისთავი) და ორთავე გაიპარნენ შაჰ აბასთან, რომლის შემწეობით გადასწვიტეს დაეღუპათ თავისი მტრები. შაჰმა პატივით მიიღო ისინი. თსრუნის ასრულება დაჰპარდა. ამის შემდეგ ნუგზარი, დაბრუნდა, სააკამე კი შაჰის სასახლეში დარჩა.

კახეთის მეფე თეიმურაზი ძალე დაქვრივდა. დარჩა ომლები ლევანი და ალექსანდრე. შაჰმა სამდიმარი უთხრა და თავის მწუსარება გამოუცხადა თეიმურაზს. მეძრე სთხოვა შეერთო ცოლად ღუარსაბის მეფის ქალი, რომელიც ახლას ნათესაობის გამო თეიმურაზს არ ერკებოდა. „ამით უფრო განიმტვიცება, უთვლიდა შაჰი, ჩვენი მეგობრობაო, რადგან მეც ღუარსაბის და-თინათინი მყავს ცოლად“. თუმცა უპნონობაზე ბევრი ილაპარაკა თეიმურაზმა და ჯერ უარი უთხრა, მაგრამ მანინც ძალას უნდა დამოკრილებოდა. ამნაინად შაჰი ღობე-გორეს ედებოდა და სააკამესთან ერთად საქართველოს აღსრების მიზეზებს ექებდა.

ქორწილის შემდეგ თეიმურაზმა ომანის შვილის წინამძღოლ-
ლობით გაგზავნა ჯარები ლეკების დასამორჩილებლად. ქაიხოს-
რო ომანის შვილი, მხნეობით განთქმული, შევიდა დაღისტანში,
აიღო სალეკო ქვეყნები, მრავალი სალხი დასოცა და ბეგრნიც
დაატყვევა. ამისთანა კაცის ღვაწლი სამშობლოსადმი თეიმურაზ-
მა სიკვდილით დასჯით გადაუსდა, მრავალთა მოშურნეთა წყა-
ლობით: ომანის შვილს კასეთში გამეთვების სურვილი და-
სწამეს.

სამეთვლების მშვიდობიანობა 1615 წ. დაიწყო; ამ წელს
შაჰი უეცრად განჯასთან გახდა. აქედან თეიმურაზს შეუთვა-
ლა: „ომალბებთან საბრძოლველად მივდივარ, თუ ჩემი მეგობარ-
ი ხარ ჯ იმით არ მიეშველები, მძევლად შენი შვილი გამომ-
იგზავნე“. მეფე მისვდა აბაზის ცბიერებას და შვილის გა-
გზავნა არ უნდოდა, მაგრამ კახელებმა უთხრეს მეფეს: „თუ
შვილს არ გაუგზავნი, ქვეყანას აკვიოხებო.“ მეფეც დაუ-
ბუღდა: უმცროსი შვილი, თავისი დედა ქეთევანი ჯ ნოდარ
ჯორჯაძე აბასის დასაწყენებლად გაგზავნა. — „შენი შვილის
გამდელი ხომ არა ვარ, თუ ჩემთან მეგობრობა გინდა, უფ-
როსი შვილი გამომიგზავნე, მასინ მოგშორდებიო.“ კახელებ-
ის რჩევით თეიმურაზმა ესეც გაგზავნა. შემდეგ აბაზმა თვი-
თონ თეიმურაზიც მოითხოვა. კახელები ესლა მისკდნენ თავ-
ის შეცდომას.

თეიმურაზმა მოიშველა ლუარსაბი და გაამაგრა კასეთი.
აბაზმა ერთი ნაწილი ჯარი ყალეთისკენ გაისტუმრა, მეორეთი
კი კასეთისკენ გაემგზავრა. გზის მახველებელი და ბელადი იყო
საკაძე. თეიმურაზმა ნახა საქმე წაგებული იყო, გასწია ყალე-
თისკენ. აქ დაეცა სპარსელთ, დამარცხსა ისინი, წაართვა უკე-
ლაფერი, რაც გაჩნდათ ჯ მოვიდა მუხრანში ლუარსაბთან.

ყოფეთის დამარცხებამ მეტად გააჯავრა აბაზი, რისგანაც მთელი ჩვენი ხალხის გაწყვეტა დაიწყო. ქართველნი ტყე-ღრეში მიიმალნენ, მეფენი იმერეთში გიორგისთან გაიქცნენ. აბაზმა ქეთევანი და იმისი შვილის-შვილნი შინაზის საზურობაღლეში გაგზავნა, თვითონ კი ვახუთის და ქართლის დასბეკით გამოიარა გორამდის და იქ დადგა. დიდ-ძალი სახუქრები აღუთქვა იმერეთის მეფეს, თუ ის ორივე მეფეთ მოსტყმდა. მაგრამ გიორგიმ უარი შეუთვალა და ქათალიგორის მალაქიას და შატა აბაშიძის შუამავლობით ითხოვა მათი შატეობა. აბაზმა უთხრა: „ლუარსაბი მე მიყვარს და იმას სამაგალითოდ დავასახუქრებ, თუ ჩემთან დახრუნდა, თემურჩაზი კი ჩემი საუგუნო მტერი იქნება.“

ლუარსაბი გამოეცხადა აბაზს. მან შატეობით მიიღო იგი. მაგრამ მალე აბაზმა მეფე უარაიზის ჭალებში სანადიროდ წაიყვანა, ქართლში დასტოვა თავისი ჯარები გამაჭმადიანებულ იასუ (ისახანის) მეფის ძის (ეს იყო თემურჩაზის ბიძა-შვილი) წინა-მძღვალობით, ვახუთი ჩააბარა ნოდარ ჯორჯაძეს და ვითომ მანის-შვილს და თვითონ კი უარაიზიდგან ლუარსაბითურთ წავიდა მაზანდუქანში; საცა გამაჭმადიანება უბრძანა მეფესა, მაგრამ ლუარსაბმა არ ირწმუნა. ამიტომ იგი გაგზავნილ იქმნა შინაზში და იქ, დიდი ხნის ჰერობილი, მოაკვლევინა (1622 წ.). ქართლის მეფედ დანიშნა დურთ-ხანის ძე ბაგრატ V, რომელიც გამაჭმადიანებულ ი სპარსეთში სცხოვრებდა.

აბაზის წასვლის სამი თვის თავზე ნოდარ ჯორჯაძემ, დავით ომანის შვილმა და სს. მოჭკლეს ისახანა, მოიწვიეს თემურჩაზი და ისევე ვახუთში გაამეფეს. ეს გაიგო თუ არა აბაზმა აღი-ყული-ხანის წინამძღვალობით ერთი ნაწილი ჯარი გამოგზავნა აჩაგვისკენ, რომ მას თემურჩაზისთვის შეეკრებოდა.

გზა, თვითონ კი დიდ წარებით კახეთისკენ წავიდა. გერც
ესლა დაიჭირეს თეიმურაზი: ამაღ დაამარცხა ალი-ყული-ხანი,
წართვა სურსათი და განდგენა საქართველოდგან. მაგრამ
აბაზის მოახლება რომ გაიგეს, კახელი მთებში შეინიზნენ,
თეიმურაზი კი ეჭვის თვის მეფობის შემდეგ კიდევ იმერეთ-
ში გაიქცა.

1617 წ. შაჰი აბაზ I შემოვიდა საქართველოში, და-
სგრიან ქალები, სოფლები, გაცარცვა მონასტრები და ეკლე-
სიები, დაღწა ხატები და ჭკვრები; ეკლესიებიდამ შექმნილი ოქ-
რო-გერცხელი მოახმარა თავის ჯარამ-ხანას. ქრისტიანნი, რე-
მელთაგ მთაში გასიზნვა ვერ მოასწრეს, ათასობით შიგ ეკლე-
სიებში შეკრებილიყვნენ და წმ. სიადუმლო ძილებულნი ელოდნენ
თვის განსაცდელს. აბაზი უკიდებდა ცეცხლს ეკლესიებს და
ხალსითურთ სწვამდა. რომ ქრისტიანთ სისხლით გულა შეი-
ჯერა, აბაზმა კახეთის იმართველად დანიშნა იეიქარ-ხანი,
თვითონ კი დიდ-ძალი ქართველი ხალსი აჭყარა და სპარსეთ-
ში წასსხა. ზოგი მათგანი დასახლდა მასანდრქანში, ზოგი სო-
რასანში. *)

აბაზ I უგანასკნელად აოსრების შემდეგ ჩვენი ქვეყანა
დამოკიდებულ იქმნა სპარსეთისაგან შემდეგი პირობებით:

- 1, სჯული შეუსებლივ უნდა დაწმომილიყო.
- 2, ეკლესიები რჩებოდნენ და მქებთების აშენების უფლე-
ბა არა ჰქონდათ (სპარსელთ.)
- 3, მძიმე ხარჯი არ უნდა დასდებოდა საქართველოს.
- 4, მეუედ, ქართველი სამეფო გვარადამ, უეჭველად გა-
მაჰმადიანებული უნდა ეოფილიყო. მეფის ერთ-ერთ შვილს

*) ამ ქვეყნებში ესლაც სცხოვრობენ მაშინდელ ქართველთ
ჩამომავალნი, რომელთაც ახსოვთ თვისი მამა-პაპეული ქვეყანა.

მეჭმედი უნდა ექწმუნა: იმას მამის სიტყვებში მდივან-ბეგობა ეძლეოდა და მამის სიკვდილის შემდეგ საქართველოს ტახტი.

ახალი რომ დაბრუნდა სპარსეთში და კახეთი თითქმის უპატრონოდ დარჩა, მაშინ ლეკნი ჩამოვიდნენ დაღისტნიდან, და იპყრეს გაღმა მხარი (უწინდელი ელისენი, აწინდელი საინგილო), მეტად მდიდარი კახეთის ნაწილი. გაიუკეს ეს ქვეყანა, აქვე დასახლდნენ და აიშენეს ტიხეები: ჭარი, ბელაქანი, კატეხი და სს. მკვიდრი ხალხი გამეჭმადიანეს და დაარქვეს ინგილო, ესე იგი ახლად გამეჭმადიანებული.

ამ დროს საათაბეგოში დამკვიდრნენ რსმაღნი. უკანასკნელი ქრისტიანი ათაბეგი *) მანუჩარ III-მე გამეჭმადიანებულია. მის მისმა ბექამ მოსწამლა. ბექას (თათრობაში საფარ) ებოძა საათაბეგოს ფაშობა 1624 წ.

ამ ნაირად რძმა მძლავრმა და მოსისხლე მტერმა ურჯულად სახელმწიფოებმა ფეხი მოიდგეს საქართველოში: სპარსელთ აღმოსავლეთის ნაწილში, რსმაღთ დასავლეთისაში.

*) საფარ ფაშამდე სამცხე-კლარჯეთის ანუ საათაბეგოს დამოუკიდებელი ქრისტიანი ათაბეგი იყვნენ:

ევარყვარე I 1465—1466 წ.	ევარყვარე III 1516—1535 წ.
ბაადური 1466—1475 წ.	ქაიხოსრო II 1535—1563 წ.
მანუჩარი I 1475—1483 წ.	ევარყვარე IV 1563—1582 წ.
ევარყვარე II 1483—1500 წ.	მანუჩარი II 1582—1614 წ.
ქაიხოსრო I 1500—1502 წ.	მანუჩარი III 1614—1624 წ.
მზე ჭაბუკი 1502—1516 წ.	

V.

თეიმურაზ I წინაშე სულთნისა. — წამება ქეთევანისა და წვალება მეფის ძეთა. — ქართლ-კახეთის მდგომარეობა. — სიმონ II. — კახეთში ისევ თეიმურაზი გამეფდება (1623 წ.). — სიკვდილი სააკაძესი და აბაზისა. — შეერთება ქართლ-კახეთისა. — შინაური საქმეები. — მისიონერები. — თეიმურაზი, როგორც მწერალი. — დაპყრობა არაგვის პირისა. — ხოსრო შირვა ქართლის ტახტზე. — მოღვაწეობა ხოსროსი. — ოსმალთ გავლენა დასავლეთ საქართველოში. — თეიმურიზი ხელ-ახლა გამეფდება კახეთში. — აღექვანდრე III, იმერეთის მეფე. — აბაზ II. — შეერთება კახეთისა და ქართლისა. — სპარსელთ გავლენა ქართველებზე. — გამეფება ვახტანგისა.

თუშტა თავის სამეფოზე მოშორებით — გურიაში სცხოვრებდა თეიმურაზი, მაგრამ გულთ და სულით თავის ქვეყანაში დაბრუნება და შველა უნდოდა. ამიტომ იმან მოციქული გაუგზავნა სულთანს და შემწეობა სთხოვა; სულთანმა პატივით მიიღო მოციქული, მეფე თეიმურაზს აღუთქვა შემწეობა და დროებით დანიშნა მმართველად გონიისა; აგრეთვე რამდენიმე ალაგი უბოძა საათაბეგოში. ამნაირი განკარგულება სულთანისა არ მოეწონა გურჯელს, რადგან თეიმურაზისათვის ნაბოძები ადგილები მას თვითონ ეკუთვნოდა. თეიმურაზმა არ აწყენინა: 700 კაცი კახელებით ის ჩავიდა სტამბოლში მუსტაფა სულთანის წინაშე, მაგრამ ისა კიდევ შემწეობას დაჰპირდა და ისევ გონიაში გამტაცავნა. ამნაირ მდგომარეობაში მან (თეიმურაზმა) 1619 წ. რუსეთის იმპერატორს მიხეილ ფეოდორჩის შემწეობა და შავ-აბაზთან შუამავლობა სთხოვა.

აბაში უფრო განზრახა თეიმურაზის ამნაირმა მოქმედებამ, რის-გამო მეფის დედა ქეთევანი წამებულ იქმნა და მეფის ქენი ლევანი და ალექსანდრე საჭურის ჭყენა. ამ საშინელი სასჯელი-საგან ალექსანდრე იმავე წამს გარდაიცვალა, ლევანი კი შეიშალა.

მამინ, როდესაც ბუნებითი მეფე კახეთისა დატანტაღე-ბდა და შემწეობას ითხოვდა ხან ერთისაგან, ხან მეორისაგან, კახეთში კი თეიქარ-ხანი აზგრეკდა და აზხრებდა ქრისტიანთ ეკლესიებს და კახეთის მიწებს უყოფდა. თათრებს და მონ-გოლებს და ასახლებდა მათ თავის გასაძლიერებლად. ამ დროს ქართლის მეფე ბაგრატ V-ც სტანჯავდა ხალხს და აწკალებდა, რისგამო სრულიად მოძულებული იყო და მოკვლის შიშისა-გამო თბილისშიაც ვერ სცხვრებდა, აჩამედ შორს თბილი-სიდან—საბაჩათიანოში. ბოლოს როდესაც უკანასკნელი უამი მოუახლოვდა, მოიწვია ეპისკოპოსი და თავისი ცოდვები შეი-ნანა. ამ დროს აქ იყო მოლაც, რომელმაც მრისხანებით შეჭ-სედა ეპისკოპოსს, მაგრამ მეფემ უუჩი არ უგდო მაჭმადის მოციქულს, პირველნი გადიწერა და მოკვდა (1619 წ.) სოფ. ბოლნისში. მეფეს დაჩნა ცოლი ანნა, ქე სიმონი და ასული ლელო.

ანნა ჩამოვიდა თბილისში და მეფედ თავისი შვილი სი-მონი გამოაცხადა, მაგრამ მოურავმა სააკაძემ, აჩაგვის ერის-თავმა ზურაბმა მთელი ხალხითურთ უაჩი ჭყვეს მეფობა გა-მაჭმადიანებულის მისას შვილისა. მაგრამ აბაზმა ყოჩხისანის წინა-მძღოლობით გამოგზავნა კარები და მათ შემწეობით ტახტზე ავიდა სიმონ II ანუ სიმონ ხანი (1619 წ.). ამის შემდეგ თვითონ ყოჩხი-ხანი კახეთისკენ წავიდა, მოტყუებით იწვევდა კახელებს თავის კარავში და ჭხოცავდა. ამისთანა უსამართლო-ბა ვეღარ აიტანა სამშობლოს მოვალე სააკაძემ. ამან და

ზურაბმა მოჭკლეს ყორხი-ხანი და ოეიქარ-ხანი, დაამარცხეს და განდევნეს კახეთიდან სპარსელთ ჭარბი, და ხელახლა თეიმურაზი გაამეფეს (1623 წ.),

მაგრამ თითო-ოროლა ჯერ მტრებსე გამარჯვება ვეღარ ჰშეუვლიდა დარღვეულს სამეფოს. სააკაძემ რომ მტრები დაამარცხა და განდევნა, იმას პატივის-ცემის მაგიერ დევნა დაუწიეს საქართველოს მეხატონებმა, რადგან მისი გაძლიერება არ უნდოდათ. ზურაბმა, რომელიც მოსისსლე მტრად შეიქმნა სააკაძესი, თეიმურაზის შემწეობით დაამარცხა სააკაძე; ამის შემდეგ მოურავმა საქართველოში ცხოვრება აღარ ინდობა; იგი წავიდა სტამბოლში, რათა სულთნის შემწეობით შემოსულიყო საქართველოში დასასჯელად თავის მტრებისა. მაგრამ მუხთაღმა სოფელმა აღარ დააცალა, რომ მემამულეთა სისხლი ახლად დაეღვრევინებინა ოსმალთათვის: იგი იქვე დალატობით მოჭკლეს (1628 წ.).

1628 წ. მოკვდა აბაზ II-ც და საქართველომ ცოტა თავისუფლად ამოისუნთქა. თეიმურაზმა დაიწყო კახეთას შენება და ქართლიდამ სიმონ II-ს განმეკება მოინდობა; სურვილი ძალე აღუხდა: აჩაგვის ერისთავი ზურაბი, სიძე თეიმურაზისა ჭურდულად შევიდა სიმონ II ბნაკში — ცხვილფისის ციხეში (ქსანზე), მოჭკლა მეფე და მისი თავი თეიმურაზის გაუგზავნა. თეიმურაზი დაუყოვნებლივ წავიდა ქართლში და დაიპყრო მისი ტახტიც; ესრე ეს ბედისგან დევნილი მეფე მეორედ გახდა მეფედ ქართლ-კახეთისა (1629 წ.)

შირველი საქმე თეიმურაზისა იყო თავის სიძის ზურაბის მოკვლა, რადგან ამ ძლიერი ღ დაუნდობელი *) კაცისა ემი-

*) ზურაბის ერისთაობის დრო ასრე გამოუხატავს ხალხს: „ზურაბ ერისთავის დროსაო, სისხლის წვიმების დროსაო“

ნოდა. ამის შემდეგ მან დაიწყო ეკლესიების შენება და ქრისტიანობის გავრცელება. მართლ-მადიდებელ მქადაგებლებთან ერთად მან ნება მისცა კათოლიკეთ მქადაგებლებსაც, რომელნიც საქართველოში მოვიდნენ საკათოლიკო ეკლესიის დასამკვიდრებლად. მათი წინამძღვარი იყო ავიტაბოლისი. მართლაც მალე ჩვენში ფეხი მოიდგეს ამ მისიონერებმა და თავის სჯულის გასავრცელებლად ამოიჩნიეს თბილისი, გორი, ქუთაისი და სხ. მათ ქადაგებას უფრო წარმატება ჰქონდა საათაბეგოში, სადა მცხოვრებნი ათასობით გადადიოდნენ შავისკენ. ამ ნაიხად ფეხი მოიდგა საქართველოში საკათოლიკო ეკლესიამ და ესლამისნი შვილნი ათი-ათასობით ითვლებიან ჩვენ-ქვეყანაში.

იმერეთში ამ დროს სუფევდა განხეთქილება: დადიანი კბრძოდა მეფე გიორგის. ამან თავის გასამდიერებლად თავის შვილს ალექსანდრეს შერთო თეიმურაზის ასული, ანაგვის ერისთვის ზუნაბის ქვრივი დარეჯანი. მაგრამ ამ ნათესაობამ ვერ უშველა მას. ლევან დადიანმა დამარცხა იგი და ბეკრი დიდებულნი ტყვე ჰყო. ამის შემდეგ ლევანმა დაატყვევა თავისი სიძე სიმონი, გურიის მმართველი, რომელსაც (სიმონს) თავისი მამა მოეკლა, თვალები დასთხარა, გურიის მმართველად დასვა ქაიხოსრო ვახთანგის ძე და სამეგრელოში დაბრუნდა. თეიმურაზი შინაური საქმეების გამო ვერ ჰშველოდა თავის სიძეს, იმერეთის მეფეს.

თუმცა მთელი სიცოცხლე თეიმურაზმა ბრძოლაში განატარა, მაგრამ მაინც ის სამწიკლო ასპარეზოდან მოღვაწეობდა. მისგან დაგვიჩნა: „ძირიანი“ და „ლეილიანი“, „კარდ-ბულბულიანი“, „სიყვარული იოსებისა და ზალიხისა“ და სხვ.

ამ ნაიხად თითქმის კალმით ხელში კბრძოდა იგი თავის მტრებს. ქართლ-გახეთის ჯარებით მან აიკლა ულუგო

წოდების ხალხი, რომელიც არბევდა და მოსუკუნებს არ აძლევდა კახეთს; მეორე დაიპყრო აკოშის ნაპირები: ყარაბაღი, ყაზახი, განჯის შიშველი ბეგლარ-ბეგი დავით უნდილადე თავის ხალხით გადმოიყვანა და იორის ნაპირებზე დასახლდა. თეიმურაზის საჭრელია გაბრახა სპარსეთის შაჰა სეფი, რომელმაც თავის სპარსლარი როსტომ სააკაძე (ეს იყო ძე მოურავის სააკაძისა) გამოგზავნა ქართველებზე, მაგრამ იგი დამარცხებული იქმნა; შაჰმა მეორე გამოგზავნა ჯარები ჯ მასთან ერთად ხოსრო მირზა (როსტომი), ძე დავით-ხანისა, რომელსაც მისცა ქართლის ტახტი. თეიმურაზს უბრძოლველად ტახტის დათმობა არ უნდოდა, მაგრამ როდესაც ბრძოლა დაიწყო, ერისთავებმა და კახთანგ მუსჩან-ბატონმა დასტოვეს მეფე და ხოსრო-მირზისკენ გადავიდნენ, მაშინ მეფე იძულებულ იქმნა განშორებოდა ქართლს და იმერეთში შეეფარებინა თავი. ამ საინად ხოსრო-მირზა ანუ როსტომ I 1634 წ. აღიარებულ იქმნა ქართლის მეფედ, კახეთი კი მიეცა სელიმ-ხანს (1634 წ.)

როსტომი თუმცა ტახტზე მოსუტებული (68 წ.) ავიდა, მაგრამ მეტად მხე იყო. მან გაამაგრა გორი, სურამი, თბილისს ოსე შემოაგლო ჯ მცხეთის ოსეც შეაკეთა. უკვლავ ქალაქებში სპარსელი ჯარები ჩაყენა. თუმცა იგი მკვლადიანი იყო, მაგრამ ქრისტიანებს სწულიადაც არ სდევნიდა, პირიქით აშენებდა ეკლესიებს და ხელს უწყობდა ჩვენი სამღვდელთების განათლებას.

როსტომის დროს მთელი საქართველო გაიყო ორად: შიშველისა სპარსეთის შაჰმა სეფიმ: ერევანი, ქართლი, კახეთი და ქუთაისტანის ერთი ნაწილი; ოსმალეთის სულთანმა ამურატ IV მთელი დასავლეთი საქართველო, საათაბეგო და ქუთაისტანის მეორე ნაწილი. ეს მოხდა 1636 წ.

ამის შემდეგ ოსმალნი ბევრთად შეუდგნენ მანჭმადიანობის გავრცელებას. აფხაზეთში და სხვათბუგოში შემოვიდა მანჭმადიანობა. მონასტრები და ეკლესიები ნელა-ნელა დაიხურნენ. იქაური ეპისკოპოსნი და მღვდლები გადავიდნენ ქართლ-კახეთში. საეკლესიო მიწა-წყალი მანჭმადიანთ დაისაკუთრეს. სხვათბუგოს მმართველის ასლან-ოფთის დროს (1654—1679 წ.) თავდაზნაურობას ჩამოსდა თვისი ნამდვილი ღირსება და ბეგებად, ალებად აღიარებულ იქმნენ. ვინც აწ დაემოწმებინებინებამ წეს-წყობილებას ქართლ-კახეთში გადასასლდნენ.

როსტომი და სელაიმ-ხანი დიდ-ხანს აწ იყვნენ მშვიდობიანად: მათ ძილი დაუფოთნო თეიმურაზმა. იმან მოიძვრო ქათოლიგოზი დომენტი და აჩაგვის ერისთავი დათუნა და მათ შემწეობით ტახტის დაბრუნება მოინდომა, მაგრამ როსტომმა ეს გაიგო, დაღუპა დათუნა და დომენტი. ასაღმა აჩაგვის ერისთავმა შააღმა და თეიმურაზმა: რა ნახეს სიძლიერე როსტომისა, გადავიდნენ კახეთში, დაეცნენ სელაიმ-ხანს, დასოცეს მისი ჯარები და სელაიმი განდევნეს. ამ ნაიწად თეიმურაზი კიდევ გამეფდა კახეთში (1636 წ.).

როსტომმა იმერეთის მეფის გიორგი III დამცირება მოინდომა, რადგან უშინოდა, რომ ის აწ მიძვრობოდა თავის სიამამს — თეიმურაზს. ამიტომ ლევან დადიანის მხარე დაიჭირა. თუმიცა თვითონ მოხუცებული იყო, მაგრამ შეიწოთა ასული ლევანისა, სიმონ გურიელის ქვრივი; მემკრე დადიანი წასწახსება გიორგი მეფეს. მეფე დამარცხდა ერთ ბრძოლაში და დატყვევებულ იქმნა. ამისთანა მდგომარეობაში იგი მოკვდა (1639 წ.), გამეფდა ალექსანდრე III, რომელსაც აწ შეურთიგდა დადიანი: ეცემოდა იმერლებს, ატყვევებდა და სტანჯავდა. თეიმურაზი და როსტომიც მუდამ ბრძოლაში იყვნენ.

ერსულ თეიმურაზი აჯანყებული დიდოელების დასამშვიდებლად წავიდა დიდოეთში. ამით ისარგებლა რუსტომმა, შევიდა კასეთში, დაამარცხა კასელები, მაგრამ სარჩაბოდ დაბრუნებული თეიმურაზისაგან იძლია მალაქოში. რუსტომი თბილისში გაიქცა.

1642 წ. სპარსეთის ტახტზე ავიდა აბას II მამის სეფის სიკვდილის შემდეგ. მან უბრძანა რუსტომს კასეთში სპარსელთ უფლება აღედგინა. ამიტომ უოკლის მხრით შეიწროებული თეიმურაზი (მის მტრები იყვნენ: რუსტომი, ლეკები და სპარსელები) მიიქცა რუსეთის ხელმწიფის ალექსი მიხეილის ძისადმი და შემწეობა სთხოვა, მაგრამ შემწეობის მაგიერ რუსეთში მიწვევა მოუვიდა.

1648 წ. ქართლის ჯარები კახთან მუხრან-ბატონის წინამძღოლობით შევიდნენ კასეთში და თეიმურაზის ჯარზე გაიმარჯვეს. მოჭკლეს მეფის ძე დავითი, თეიმურაზი კი გაიქცა იმერეთში. კასეთი დაზოგობილ და ქართლთან შეერთებულ იქმნა (1648 წ.).

1653 წ. თეიმურაზმა რუსეთის ხელმწიფეს კიდევ მოცემული გაუცხავა და სთხოვა ზარბაზნები და 6000 კაცი, მაგრამ შემწეობა მაინც არ მოუვიდა. ბოლოს თვითონ 1656 წ. რაჭილამ, დიგორილამ, სარეჭქვოდამ წავიდა თერქში, იჭილამ აშტარხანში და მოსკოვში. მაგრამ შანაურჩი საქმეებისაგან რუსეთის ხელმწიფემ შემწეობა ვერ მისცა, ამიტომ თეიმურაზი ისევ იმერეთში დაბრუნდა.

ამ წინადა ქართლ-კასეთა დარჩა რუსტომს, რომლის შეფობას განმარტობაში (1634—1658 წ.) ქართველთ ცხოვ-

რებს ღრმად დაეტეო სპარსელთ გავლენა. ჩვენში გაჩნდა დიდი გამაჰმადიანებელი წიკე, რომელიც აღიზარდა სპარსეთში და იქიტიგან გადმონეკა და სამშობლო ქვეყანაში ააღო რძინა სპარსელთ ზნე, ჩვეულებანი, ადგომ-დაჯდომა ჭ სს. ყველა თანამდებობას სპარსული სახელ-წოდება დაეკვამეკვლისები და ყოველ გვარი შექტევა საზითა, დანიითა, ზურნითა, დოფითა, ნალანათა სპარსულ გემოვნებაზე შემოვიდა; უწინდელი ჩვენი სამუსიკო საკრავები: ჩანგი, ებანი, წინწილი ხმარებიდამ გავიდნენ; ქართული ბუნებრივი სცემელიც შეიცვალა სპარსულზე; სახლების შენებაც სპარსულებრავად დაიწყეს; სკამებზე ჯდომა დაივიწყეს, პირიქით სპარსულებრ მოკეციო ჯდომა შემოვიდა. სპარსული გავლენა აგრეთვე ღრმად დაეტეო ჩვენს მწერლობას, რომელიც მხოლოდ მით გაიჩნეოდა სპარსულიდამ, რომ ენა ქართული იყო, თორემ შინაწისი და სსკ. სულ სპარსული იყო.

თუმცა სპარსული გავლენა იყო, მაგრამ მანც როსტომი დაუღალავად აშენებდა თავის სამეფოს. საღბი მშვიდობიანად იყო; მას აღწაგინ აწკალებდა, ამიტომ მინდოკ-ველნი, ბაღებ-ვენახები კარტად შემუშაკებულები იყვნენ. ქალაქებში ააშენეს მრავალი სახლები. თვით როსტომმა სიონის სობოროს დაადგა მშვენიერი გუმბათი, მტკვარზე ჭ ქტიაზე (სკამი) მავარი ხიდები გააკეთა, განამავრა კოჯოკი, ციხე შემოაკლო გოგის ჭ თბილისში, სხვათა შოგის, აიშენა მშვენიერი და დიდი სასახლე.

როსტომი მოკვდა 92 წლისა (1658 წ.) და კადგან მეფის გვარეულობაში პირ-და-პირი ჩამომავალი არ იყო, ამიტომ აბაზ II ნება დაწოვით საქართველოს ტახტზე როსტომის სურვილისამებრ 1657 წ. ადვიდა გამაჰმადიანებელი ვახ-

თანგი (შაჰ-ნაოზი), მუსრან-ბატონი ბაგრატიონი *), კასეთის მმართველად კი დაინიშნა ისევე სელიმ-ხანი, რომელმაც ერწო-თიანეთი მისცა აჩაგვის ერისთავს შაალს, თვითონ კი სცხვრებდა უაჩაღაში დ შაჰმადიანთ უყოფდა ქრისტიანთ მიწებს. ეს მოსულნი აჩგრევდნენ ქრისტიანთ ეკლესიებს და სტანჯავდნენ ხალხს. ამიტომ შაალმა შეჭყაწა თუშნი, ფშავნი, სეკსურნი, მოიშველს ქსნის ერისთავი შალვა, მისი ძმა ელიზბატი და ბიძინა ჩოლაყა-შვილები, დაეცა ურჯულაობს, ამოსწყვიტა ისინი ბაქტრიანში და აღაკურდში. სელიმ-ხანი ვაიქცა (1659 წ.), კასეთის მმართველად კი გასდა მურთუზ-აღი ხანი.

VI.

ვანთანგი V.—საქმენი იმერეთში.—ბაგრატ IV.—დარეჯანი.—
ვანთანგი იმერეთში.—1661 წ. არჩილი დაიჭერს იმერეთის
ტანტს.—თეიმურაზი I და არჩილი სპარსეთში.—სიკვდილი
თეიმურაზისა.—არჩილი ანუ შაჰ-ნაზარალი-ხანი, მეფე კახეთისა.
—მოღვაწეობა არჩილისა.—საათაბეგოს-ფაშა იმერეთში.—
ბერი დიმიტრი იმერეთის ტანტზე.—კახეთის მეფე არჩილი იმე-
რეთის მეფედ.—ერეკლე I კახეთის ტანტზე.—ვანთანგი სპარ-
სეთში კვდება.—გიორგი X ქართლის ტანტზე.—კახეთის მმარ-
თველი ბეჟან-ხანი.—არჩილი უტანტოდ დარჩება.

ვანთანგ V მხნე და მოუღალავი კაცი იყო. იგი გამაჰ-
მადიანდა და გამეთუდა. გულში ისევე ქრისტიანი იყო და ქრი-

*) ვანთანგი იყო ძე თეიმურაზ მუსრან-ბატონისა, თეიმურაზი იყო ძე ვანთანგისა, ვანთანგი—ბაგრატისა, ბაგრატი კი ძე ქართლის მეფის კოსტანტინესი.

სტიანთ ჭეშკელდა და შემწეობას აღუკვდა. წინა-სანებში წამ-
სდარიზნეობა საქართველოს დიდებულთა მან რამდენადაც შეეძლო
ძიებდა; აგრეთვე განაახლა და გაამაგრო ქალაქები და ციხეები, მაგ.
თრიალეთი, ტაშირი, ახორცი და მრ. სს. საქათალიკო ტასტსე
დასვა განათლებული და კეთილ-სინდისიერი დომენტი, რე-
მედიცინა აღაშენა და განაახლა ბევრი მონასტრები, ეკლესიები
და სამღვდელთა განამხსნევა. თვით მეფემ შეირთო ცოლად
რუსთომ მეფის ქვივი მარიაში, თუმცა პირველის ისეც ცო-
ცხალი ცოლისაგან ჭეშანდა: არჩილი, გიორგი, ლევანი, ლუარ-
საბი, ალექსანდრე, სოლომონი, ანა და თამარი. მარიაში უფ-
რო იმიტომ შეირთო, რამ მას დიდი გავლენა ჭეშანდა ქა-
თლში. არაგვის ერისთავმა ზაალმა წინააღმდეგობა გაუწია გა-
ხთანგს: ის და მისი გამეფება უკანონოდ იცნო. ამის გამო
ზაალი დასჯილ იქმნა სიკვდილით და ერისთავთა ებომა ოთარს,
ზაალის ნათესავს. თავის განსამდებებლად ასული თვისი
ანა მიათხოვა აბაზ II-ს, ყველა ამით გახთანგმა მოხსენებ-
დიდი გავლენა არა თუ ქართლში, არამედ ეასეთშია, რამდენს
მმართველი იმ დროს იყო მურთუზ-ალი-ხანი.

იმერეთის სამეფო ამავე დროს იწიწებოდა ლევან და-
დიანისაგან და რადგან ალექსანდრეს სსვა ღონისძიება არა ჭეშანდა
მტრების მოსაკრებლად, იმიტომ ხოსია ჯაფარიძე მოციქულად
გაგზავნა რუსეთში და ალექსი მისეილიჩისაგან შემწეობა ითხო-
ვა. 1650 წ. რუსის მეფის მოციქულნი ნიკიფორე პავლოვიჩი
და ალექსი ივანიჩი მოვიდნენ რაჭაში, მეფეს დიდი საჩუქრები
მოუტანეს და თავის მეფის შემწეობა და მივარჯელობა აღუთქვეს.

აღთქმული შემწეობის იმედით ალექსანდრეს ძმამ მამუკამ
დაიწყო ომი დადიანთან; რამდენიმეჯერ კმდეც გაიმარჯვა,
მაგრამ ერთ ბრძოლაში დამარცხდა და დატყვევულ იქმნა. ლე-

კანმა გამოსთხარა თვალები და ცისეში სიკვდილამდის შეინახა. ლევან დადიანს ცოლად ჭყვანდა მშვენიერი ასული აფხაზეთის მთავრისა. იმაზედ ცუდი ხმები დადიანდენ ხალხში. ამიტომ ლევანმა იგი მოჭკლა ღ წაართო ცოლი და რეკვანი თავის ბიძას ღ თვითონ შეირთო; ორი შეილი პირველის ცოლისაგან მოჭ-სწამლა. ამ უღვთო საქციელმა ააღელვა აფხაზეთის მთავარი, რომელსაც სიკვდილამდის ბრძოლა აწ შეუწყვეტია; აგრეთვე ბიძა მისი გიორგი, რომელიც ლევანთან ბრძოლაში მოკვდა. ბო-ლოს ძმამ იოსებმა განიზრახა ლევანის მოკვლა, მაგრამ ამის-თვის თვალები გამოსთხარეს და ცისეში ზურბილი მოკვდა. ლევანიც ამას შემდეგ მალე გარდაიცვალა.

სამეგრელოში ჩამოვარდა განსეტქილება: ხალხი გაიფო-ოჩ მოპირდაპირე ხანაკად: ერთს გამთავრება უნდოდა ლევანის ძმის ლიპარიტისა, მეორეს (დარეკვანის მომხრეთ) ვამეყისა, დარეკვანის და მის პირველი ქმრის შეილისა. ამ უწყსობით ინაზგებლხ იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ, შევიდა სამეგრელო-ში, დაიპყრო იგი, წაართვა ლევანისაგან იმერეთში მოხვეჭი-ლი სიმდიდრე, დადიანობა ვამეყს მისცა და იმერეთში და-ბრუნდა.

წყევინებული ლიპარიტ დადიანი გაიქცა ახალ-ცისეში და როსტომ ფაშისაგან ითხოვა შემწობა. როსტომმა გამოაყო-ლა ჯარები, რომელთაც მიემხრო ქაინოსრო გურიელი, ჭი-ლაძენი და შიქვლაძენი. 1658 წ. სოფ. ბანძასთან ალექსან-დრემ დაამარცხა ესენი, ბევრნიც დაატყვევა. სამეგრელოში ისევ ვამეყი დაჩხა. ლიპარიტი ღ გურიელი ოსმალეთში გაიქცნენ ღ იქ დაიხრცნენ. გურიის მმართველად დანიშნა სიმონის ძე დი-მიტრი. თვითონ ალექსანდრეც მალე მოკვდა (1660 წ.); მას პირველი ცოლისაგან, რომელსაც გაეყარა, ჭყვანდა 14 წ. ძე

ზაგრატი და ერთიც ასული. ზაგრატ IV მამის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა (1661 წ.); მეორე ცოლისაგან დარეჟანისაგან (ეს იყო ასული თეიმურაზისა, ქვრივი აჩაკვის ერისთვის შურაბისა) მეფეს აღექსანდრეს არა დარჩა რა.

გამეფდა თუ არა ზაგრატი, დარეჟანს ფიქრად მოუვიდა გათხოვება თავის გერ შვილზე, ზაგრატზე. სურვილი გამოუცხადა ახალ-გაზდა მეფეს, მაგრამ მან უარ ჰყო. მამინ ცბიერმა ამად დედა-კაცმა, რომ გავლენა არ დაეკარგა იმერეთში და სამეფო ტახტს არ მოშორებოდა, ზაგრატს შერთო თავისი ნათესავი ნესტან დარეჟანი. მის სამწუხაროდ ამის შემდეგაც იმერეთის დიდებულთა არ მიუშვეს დარეჟანი სამეფო საქმეებისადმი და ტახტს განაშორეს. ამით გაცხარებული დარეჟანი შეიშურებხს მეფეს, დაამწევედეს ქუთაისის ციხეში, რვა თვის ჯვარ დაწერილს. მეფეს წაართმევს ცოლს, თვალებს გამოართმის, თვითონ კი გათხოვდება ერთ იჭაურ თავად-ვახთანზე, რომელსაც მეფედ იმერეთისა აკურთხებს. იმერთა თავადნი და დიდებულნი მეტად გაბრაზდებიან და წინააღმდეგ ამ უღმერთო დედა-კაცისა მოიწვევენ იჭაურ მთავრებს.

ვამეყ დადანი პირველი შემოვიდა იმერეთში. დარეჟანი მეფითურთ ჩაიკეტა ქუთაისის ციხეში, რომელიც დიდი ხნის შემდეგ მოტყუებით აღებულ იქმნა. ვახთანგს თვალები დასთხარეს, დარეჟანი ნესტან-დარეჟანითურთ გაიქცა ახალ-ციხეში შემწეობის სათხოვნელად. მეგრელებმა აღაოხრეს იმერეთი და დიდ-ძალი აღაფი წაიღეს. ვამეყმა იმერეთში ისევ ბრძა ზაგრატი II გამეფა.

ამ არეულობის დასაწყინარებლად და ამაფი ვამეყის დასაწყველად ვახთანგი V ქართლის მეფე შევიდა იმერეთში, დაიჭირა სვირი, კაცნი და სკანდეს; მას მიემხრნენ: იმერეთის ხალხი

და ლეხსუძის მმართველი ლაშის შვილი სოსია. სკანდუში იყო მოხუცებული და გადაწიბებული მეფედ ყოფილი თეიმურაზი, რომელიც კასთანგმა თბილისში გაისტუმრა, შემდეგ დაეცა ქუთაისს, აიღო ისა და დაატყვევა ბრძა მეფენი: ბაგრატ IV და კასთანგი. შემდეგ დაიპყრო სამეგრელო, რომლის მთავრად დანიშნა ლევან III (ლევან II შვილის-შვილი) და შეჭრით მას თავის ნათესავი თამარი. შარვაშიძემაც მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა. გამეფი გაიქცა სვანეთში, საცა სვანებმა თავი მოსჭრეს და კასთანგ V მოართვეს; გურიელიც დამოწინააღმდეგე ამ მეფეს. ამ ნაიხად კასთანგ V დამოწინააღმდეგე მთელი ლისს იქათი ქვეყნები, იმერეთში გაძევა თავისი 14 წ. შვილი აწილი; თვითონ კი, სსვათა შორის, ორი ბრძა მეტყენი წამოიყვანა და თბილისში მოვიდა.

კასთანგ V თუმა დასრულა სამაგალითოდ დასრულა საქმენი და ქართლს მთელი დასაჯელით იმერეთი დაუკავშირა, მაგრამ, სამწუხაროდ, დიდ-ხანს არ გაგრძელდა ამ ნაირი ძღვრე-მარცხი: იმერლები არ ემორჩილებოდნენ აწილს და კასთანგს, როგორც მეფეს, უარ ჰყოფდნენ. მათ ახალ-ციხის ფაშის დახმარებით სთხოვეს სულთანს, რომ განეტევა აწილი და თვითონ დაეპყრო იმერეთი. სულთანმა სპარსეთის შაჰს მოაგონა 1635 წ. ჰარობანი შესახებ საქართველოსი და სპარსეთის შაჰმა ამის გამო უბრძანა კასთანგს გადაეყენებინა აწილი და იმერეთის სამეფო კანონიერა მეფისთვის მიეცა. კასთანგმა აწილი თეიმურაზთან ერთად სპარსეთში შაჰთან გაეზარა; იმერეთის ტახტი კი ისევ ბაგრატ IV ბრძას დაუბრუნა.

სპარსეთში აწილმა სახალსოდ უარ ჰყო ქრისტიანობა და გამაჰმადიანდა, სასულად დაეჭრა შაჰ-ნაზარალი-ხანი და, როდესაც კასეთის მმართველი მურთუზ-ალი-ხანი მოკვდა, და-

ნიშნულ იქმნა კახეთის მეფედ (1664 წ.). თეიმურაზმა კი არ მიიღო მკვიდრიანობა, ამისგან სტრახბადში დამწყვდიეს და იქვე საპურობილეში გარდაიცვალა. შაჰის ნება დათვით გვამი მისი წამოიღეს კახეთში და ალავერდის სობორში 1664 წ. დამარსეს.

1664 წ. არჩილი აღვიდა კახეთის ტახტზე. მის ვაჟ-გატურმა შესედულებამ, ტანადობამ და სულის ძალად თვისებებმა პირველსავე ხანში ხალხის გული მოიგო; იგი მამცურად და გამჭრიახად ჳმართავდა თავის სამეფოს და მისმა ძეგავის სიმლიერემ ძაღუ დაშინა განებავრებული ლეკნა, რომელნიც ამიერიდან კელარ ბუღავდნენ კახეთში შემოსვლას. არჩილი შევიდა დღისტანში, პირქვე დასტა იქაური სიმავრენი, მრავალი ხალხი ტყვე ჳეო და მრავალიც დასტა. შაჰს მოსწონდა ყოფა-ქცევა არჩილისა და ამით გამხნეებული მეფე მშვიდობიანად აშენებდა თავის სამეფოს. გრემიადამ მან ტახტი თელავში გადმოიტანა. აქვე ააშენა სასახლე, ეკლესია და განუწყესა მათ ეპისკოპოსი. თავის მოღვაწეობა მწე-რლობასაც არ მოაქლო. იმან ზედ-მიწევინით იცოდა სამღვთო წერილი. პირველად მან შეავრუვა დაბადება. რადგან ქართულ განაზე ისო ზიჩაქის და მკაბელთა წიგნნი კერ ჳბოვა, ამიტომ მან თვითონ ბერძნულიდამ გადმოხსტარგმნა. მისი თხზულებათ „არჩილიანი“ გვიმტვიცებს, რომ მეფე არჩილმა კარგად და დაწვრილებით იცოდა მწერლობა და ისტორია საქართველოსი. ერთის სატყვათ რომ გარც მამა (ვასტანგი) ისე ძე (არჩილი) მხლოდ გარგნობით იუგნენ მკვიდრიანი; ნამდვილად კი ისინი ქრისტიანთ მოვარეულნა, გულ-კეთილნი, სიმართლის-მოყვარენი, გლასაკოა და უბედურთა შემწე და ჰატრონნი იუგნენ.

მაშინ როდესაც ქართლ-კახეთის სამეფოში მშვიდობიანობით სტაბილიზაცია იმერეთი და სხვა სამთავროები საშინელ ძდგომარეობაში იყვნენ. უნიჭო და უთვალეო ბაგრატ IV სისუსტის გამო მთავრები აბეჯდნენ ერთმანეთს, დიდებულნი და თავადნი უცემოდნენ უფროს ხალხს, სტარცკავდნენ, ატყვევებდნენ ცოლ-შვილს, ერთმანეთს და ჭყიდინენ *); ზოგიერთნი იქამდის გაძლიერდნენ, რომ ქვეყნის გაყიდვაც დაიწყეს, მაგ. ხოსია ჩხეიძემ ოსმალებს მიჰყიდა ქუთაისის ციხე (1666 წ.). მაგრამ ყველაზე თავ-კასული იყო ლევან დადიანი, რომელიც უოველს უსამართლობას იღვინდა და საშინლად აწუხებდა იმერეთს. ერთს ბრძოლაში მას ბედა უღალატა. იმერლებმა დაამარცხეს, დაატყვევეს და მინამ არ გაუშვეს ტყვეობიდან სინამ თავისი მშვენიერი მეუღლე არ დაუთმო იმერეთის მეფეს და არ შეირთო მისა და, გოგიაძეს ქვრივი.

შემდეგ ამისა განწყობილმა დარქვანის მოტყუებით გორის ციხიდან განათავისუფლა ტყვედ ქმნილი თავისი ჭმარი ვახტანგი და ახალ-ციხის ფაშის დახმარებით დაიპყრო იმერეთის ტახტი. ფაშამ საშინლად აღაოხრა იმერეთი, ბაგრატ IV ძლივს გაიქცა და შეეფარა ვახტანგ V. დარქვანმა კი დააწყო ბატონობა. ამან დევნა დაუწყო სამღვდელოებს, ზოგიერთ დააჯებულთ, რომელთაც წინათ უღალატეს. მაგრამ ეს დევნა

*) შარდენი ამბობს, რომ 25—40 წ. კაცს ჭყიდინენ 15 ფრანციულ ვაჟად (ერთი ვაჟ—70 კაპ.); 40 წ. მოხუცს 8—10 ვაჟად; ქალებს 13—18 წ. 20 ვაჟად; დედა-კაცებს 12 ვაჟად; ყრმებს 3 და 4 ვაჟად. სტამბოლში, ალექსანდრიაში ქაირში და სს. ერთი ორად და სამად ძვირად იხიიდებოდნენ. გარდა ამისა ოსმალოთს იმერეთი ყოველ წლივ ხარჯად აძლევდა 80 ქალს და ვაკს, გურია 46, სამეგრელო 60,000 საყ. ადგილობრივ ტილოს.

ძვირად დაუჯდა რუბლურს. სოსია ლაშის შვილმა, რომელიც ძუძუ მოწოკებით იშვილდებოდა დაწყვანმა, სანჯღით გამოფაშვა იგი (დაწყვანი.) შემდეგ იმავე წელს (1668 წ.) ვანთანგის მოჭკლეს.

ამ უწყისობების მოსასწობლად ახალ-ცისის ფაშა სწრაფად წამოვიდა იმერეთში, აიღო ქუთაისი და განმეფა გურჯიის მმართველი დიმიტრი-ბეჩა.

წავიდნენ თუ არა ოსმალნი იმერეთიდან, იმერლებმა სთხოვეს ვანთანგ V გამეფდებოდა იმერეთში სამეფო ტახტზე ბაგრატ IV, ვანთანგმაც 1669 წ. გაისტუმრა იგი. დიმიტრი-ბეჩი ისევ გურჯიაში წავიდა.

მაგრამ ბაგრატის ბედის ჩაწინი სულ უგუდმა ტრიალდებდა. მან არ იცოდა რა იყო მშვიდობიანობა. კადეკ აუჯანყდნენ ზოგიერთნი. მოთავედ იყო სენნია ჩხეიძე და ლეკან დადიანი, რომელთაც მოინდომეს ბაგრატის განმეფება იმერეთიდან. ბაგრატმა ბრძოლა დაიწყო და თავის მტრები დამარცხა (1671 წ.) და (კითომ) სამეფოში მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებად ქუთაისის ციხეში ოსმალთა ჯარი ჩაყენა.

ახალ II სიკვდილის შემდეგ (1667 წ.) მისი შვილი სულეიმანი რომ ავიდა ტახტზე, მან მოინდომა ვანთანგის დასუსტება, ამიტომ სხვა რომ ვერაფერით ვერ აისრულა წადილი, რუსეთიდან ერეკლე (ძე დავითასა, ძისა თეიმურაზისა) გამოიწერა და სამეფო გვარში ჩსუბას ჩამოგდება მიანდო. ერეკლე მოვიდა თუშეთში. აჩხილმა მოიწვია ის თავისთან, მუგობრულად გაუმასპინძლა და თავის გაცუბით სპარსეთში გაისტუმრა. მაგრამ მალე შემდეგ ამისა კახელებმა აოხრების შიშისაგამო სთხოვეს აჩხილს ტახტი დაეთმო ერეკლესთვის და თვითონ იმერეთის ტახტი დაეპყრო. აჩხილიც, გამოცდილი

მამის ვახტანგის დაუგითსავად, დაჭყებულდა და წავიდა ახალ-
ციხეში და ფაშის და დადიანის შემწეობით შევიდა იმერეთში.
იმერლები, შეწუხებულნი მამადის შოგოთისავან, განუდგნენ
თავის სუსტს მეფეს და მიემხრნენ აჩილს, რომელიც ქუთაის-
ში შევიდა და ხელ-ახლა აღიარებულ იქმნა მეფედ. ბაგრატი
გააქცა მთებში, მისი ცოლი თამარი კი წაყვანილ იქმნა და-
დიანისავან.

ვახეთის მეფედ დანიშნა (სულეიმანმა) ერეკლე, სოლო-
წინადვე უბრძანა მაჭმადიანობის მიღება. ვახტანგს კი რაღაც მი-
ზეხეები მოუგონა და ისპაჰანში გაიწერა. ვახტანგმა ქართლ-
ვახეთის მმართველად დასვა თავისი შვილი გიორგი, თვითონ
კი გაემგზავრა ისპაჰანში, მაგრამ ვნახედვე მოკვდა (1675 წ.).

მამის სიკვდილით ასარგებლა აჩილმა, შემოვიდა ქართლ-
ში და ტახტის დაჭერა შოინდომა. მაგრამ სულეიმანმა ქარ-
თლის მეფედ დანიშნა გიორგი ანუ გურგენ-ხანი (1676 წ.)
და რადგან ერეკლეს ჯერ ქრისტიანობა არ დაეტოვა, ამიტომ
ვახეთის მმართველად დანიშნულ იქმნა სპარსელი ბეჟან-ხანი,
გაწი უდიერი და მტარკალი ხალხისა. ეს მოვიდა ყარაღაჯში
(1677 წ.), აჩილი კი ისევ იმერეთში დაბრუნდა. მაგრამ
გიორგი გურგიელმა არზრუმის სერასქარის და ახალ-ციხის
ფაშის დახმარებით აჩილი იმერეთიდან განდევნა.

VII.

არჩილი რუსეთში მიდის.—ლიხს იქითი ქვეყნების მდგომარეობა.—იმერეთში გამეფდება ალექსანდრე IV.—არჩილი ოსეთში.—ერეკლე ანუ ნაზარ-ალი-ხანი ქართლის ტახტზე. არჩილი დაიპყრობს იმერეთის ტახტს.—გურგენ-ხანი ისევ ქართლის მეფედ.—1691 წ. ოსმალნი დაანგრევენ ქუთაისის ღვთის-მშობლის დიდს სობორს.—დახრჩობა იმერეთის მეფის ალექსანდრესი.—არჩილის სიკვდილი.—არეულობა იმერეთში.—იქ სიმონის შემდეგ გამეფდება მამია გურიელი, იმის შემდეგ გიორგი აბაშიძე (1701 წ.)—დამორჩილება შარვაშიძესი.—გამეფება გიორგი VI და არეულობა იმერეთში.—ქართლში გამეფდება ვახტანგ VI.—გამოცემა კანონებისა და სხ. მოღვაწეობა მისი.—იმამ-ყული-ხანი კახეთის მეფედ.—ღვეკების მოძრაობა.—თეიმურაზი გამეფდება კახეთში.—ქართლში სიმონი.—ალი-ყული-ხანი (იესე) ქართლში.—ბაქარი ქართლის მეფედ.—სპარსეთიდან დაბრუნდება ვახტანგ VI.—ღვეკებთან საბრძოლველად მომზადება.

მეფე არჩილი ქართლში სტროკრებდა და გულის ტკივილით უყურებდა ბეჟან-ხანისაგან კახელების უღმერთო წკაღვბას. ლკეთ და თათართ მან მისცა ყოველ გვარს თავისუფლება: აგინი უშიშრად შემოდინდნენ კახეთში, ჳხრცავდნენ, აზბეკდნენ ქვეყანას და ალაფით და ტყვეებით ბრუნდებოდნენ თავის მთებში. თუ კი ქრისტიანს მოეკლა თათარი ან ლეგი, ამას ბეჟანი თავს სჭრიდა. არჩილმა გელაზ მოითმინა და კახეთის განთავისუფლება მოინდომა. მაგრამ სპარსელთ გაუგეს და შაჳის ბრძანებისა მებრ გურგენ ხანისაგან აგი განიდევნა საქართველოდამ. არჩილი რუსეთის ხელმწიფის თეოდორ ალექსეიჩის ნება დათვით მოზღოკიჯგან მოსკოვში წავიდა, თანაც წაიყვანა თავისი ჳალაბობა.

იმერეთში ბაგრატ ბრძამ შავკრავა ჯარები, შევიდა სამეგრელოში, დაამარცხა ლევან დადიანი, წაართვა მას თავისი ცოლი და ქუთაისში დაბრუნდა. 1680 წ. დადიანი მოკვდა. ერთადერთი მისი ძე მანუჩარი, რომელიც გიორგი გურიელთან მძევლად იყო, გურიის მთავარმა მოჰკვდა და მოინდომა თავის სამთავროსთან სამეგრელოს შეერთება. მაგრამ უზატრონოდ დაწინაღობა დიდებულთა დადიანობა მისცეს ვაჟკაცობით განთქმულს აზნაურს კაცია ჩიქოანს, რომელიც ლევან დადიანისაგან ლეჩხუმის მმართველად დანიშნულ იყო. ჩიქოანმა დევნა დაუწყო ეკვლა-წინ წამოყენებულ და წაჩხიებული ზირთ, ბეგრნი დახრცა და თავის გვარეულობას და მონათესავეთ მისცა უბეთესი ადგილები. ეს მოჰხდა 1680 წ.

მეორე წელს (1681 წ.) მოკვდა ბაგრატ ბრძამ. გურიელმა ახლა იმერეთის დაპყრობა მოინდომა. მაგრამ ქართლის მეფემ მძევლად მეოთხე მეფის ძე ალექსანდრე გამოგზავნა იმერეთის ტახტზე ასასვლელად. ახალციხის ოაშის დახმარებით ალექსანდრემ სოფ. რაკიტთან 1683 წ. დაამარცხა გიორგი გურიელი და ავიდა მამის ტახტზე.

ქართლის მეფე გიორგი XI მეგობრულად სცხვრებდა იმერეთის მეფესთან, მიზეზი ამისა უფრო ის იყო, რომ სპარსეთის შაჰი სულეიმანი საჩუქრებით ან ძალადი თანამდებობის დაპირებით აჩხუბებდა ქართველ თავადებს და მეფის წინააღმდეგ ამოქმედება მათ. ციცაშვილნი წასჩხუბა ამილახვრებს, ქსნის ერისთავნი არაგვის ერისთავებს, მეფის ძენი ერთმანერთს და მეფეს. ამ ყოფიდან გამარჯვებით გამოსასვლელად გიორგი მეგობრულად ეპყრობოდა იმერელებს. მან შეირთო ცოლად მიქელაძეს ქალი და ალექსანდრე IV იმერეთის მეფეს, შერთო თავის ნათესავი ქალი.

მეფე ალექსანდრემაც თავისი ასული შერთო ერთ უძლიერესს თავადს ჰაატა აბაშიძეს და მით დიდი გავლენა მოიხვეჭა იმერეთში. მეფის წინააღმდეგ იუვენენ მთავარნი გუბიანსა და სამეგრელოსი, ერისთავი რაჭისა შოშიტა და ბუჯან ლორთქიფანიძე. მტრებს შუა მოჭხდა ომი, რომელიც გათავდა რაქის ბრძოლით 1684 წ. ამ ბრძოლაში დაინტონენ გიორგი გუბიელი და შოშიტა. მეფეს თუმცა დაესტრა თავადნი და ორი აბაშიძენი, მაგრამ ძანც გამარჯვება მას დარჩა, გუბიელად დასვა გიორგის შვილი ქაიხოსრო. ჰაატა აბაშიძის ქვრივი, თავისი ასული, მიათხოვა რაჭის ერისთავს ჰაპუნას, შოშიტას ძეს. ახალ-ციხის ოფშა ალექსანდრეს თანახმა არ გაუხდა და გუბიელად დასვა ქაიხოსროს მაგიერ მისი ბიძა მალაქია. ამის გამო ჩამოვარდა ჩხუბი. ამ ჩხუბში მალაქიას თავალები დასთხარეს და ქაიხოსრო მოჭკლეს. გუბიელად გახდა ქაიხოსროს ძე მამია.

ამ ნაირი მდგომარეობა თავის სამეფოებისა რა შემოქმედსა არჩილს, მან ითხოვა შემწეობა რუსეთის მეფისაგან, მაგრამ რომ შემწეობა არ მიეცა, თვითონ მარტოდ წამოვიდა ოსეთში (1687 წ.)

ერეკლე, რომელიც სპარსეთის სასახლეში 15 წ. სცხოვრებდა და რომელსაც მეფობა არ ეძლეოდა, რადგან ინლამს უარ ჰყოფდა, ბოლოს იძულებულ იქმნა „ერწმუნა იგი. შაჰმა მისცა მას ქართლის სამეფო და ამასთანავე ყულარ-აღობა.

ერეკლეს ანუ ნაზარ-ალი-ხანს ქართლის თავადები და დიდებულნი ქართლის საზღვარზე მიეგებნენ, გიორგი მეფე კი მარტოდ დარჩომილი ცხინვალიდამ რაჭაში 1688 წ. გაიქცა და თავის ძმას არჩილს მიემხრო. მათი მხარე დაიჭირეს აგრეთვე: რაჭის ერისთავმა, სამეგრელოს მთავარმა, ბუჯან ლორ-

თქიფანიძემ, ჭილაშვილთ და მიქელაძეებმა. ალექსანდრე მეფის საქმე რომ გაჭირდა, მასინ მან ლეჩხუმი უბოძა დადიანს და მიიმხრო. არჩილის მომხრენი დაიძლენენ, რისგამო გიორგი მეფე არზრუმის ფაშასთან შემწეობის სათხოვნელად წავიდა, არჩილი კი შარვაშიძესთან. არზრუმის ფაშა გურგენთან ერთად ჯარებით შემოვიდა იმერეთში და არჩილი გაამეფა. დადიანს არჩილმა ლეჩხუმი ისევე წააწთკა და იმერეთის ციხეებში ოსმალთა ჯარები ჩააყენა.

ამ ნაირად ქართლის და იმერეთის სამეფოებს ორ-ორი მეფენი ჰყვანდნენ ერთ და იმავე დროს. ერეკლე, კაცი გამოუცდელი და მეტად უნიჭო, მალე მოძულეებულ იქმნა, რადგან იმან სამეფოს მმართვეა ჩაბარა თავისაგან წინ წამოყენებულთა პირთ, ძველი თანამდებობის კაცნი, როგორც სეკრანი, ისე სასულიერონი, გამოსცვალა. სპარსელთ ჯარს თბილისში მისცა უოკელგვარი ფაგისუფლება და იმათ დაუწიეს ხალხს წვალება. ეს იყო მიზეზი, რომ ქართველებმა ისევე თავისი ძველი მეფე ინდომეს. ამოთანი მუსრან-ბატონი, გივი ამილახვარი, ნიკოლოზ მალაღაშვილი წავიდნენ საათაბეგოში, იქ მეოფი მეფე გიორგი მოიყვანეს და დასკეს ქართლის ტახტზე (1691 წ.). ნაზარ-ალი-ხანი ჯერ თბილისის ციხეში ჩაიკეტა, შემდეგ კი დუშეთში გაიქცა. ალექსანდრე მეფეს კი, როდესაც ქართლიდან საათაბეგოში იზარებოდა, დაეცა გიორგი მეფე, ცოლი და ორი მისი შვილები სიმონი და გიორგი დაატყვევეს, მეფე კი ძლივს გაიქცა.

მაგრამ არჩილიც დიდ-ხანს არ დაჩხა ტახტზე: დადიანის ხვა თავადების შემწეობით შემოერთდა ქუთაისს. ოსმალთა ჯერ დაანგრევს ქუთაისის ღვთის-მშობლის დიდი სობორო და შემდეგ გადასცეს დადიანს. არჩილი გაიქცა და ალექსანდრეს ისევე მიეცა იმერეთის ტახტი.

ქართლის მეფეს გიორგის ძმასთვის შეეღწა უნდოდა და იმერეთის ტახტის დაბრუნება, მაგრამ მისმა მეცადინეობამ უნაყოფოდ წაიარა. ამნაირადვე ეცადა გაქმეუბინა ძმა კახეთში, მაგრამ ვერც აწას აქ გასადა, რადგან იქ ერეკლე ნაზარალი-ხანი კიდევ დამკვიდრებულიყო ტახტზე. გიორგი მეფე და იმერეთის მეფე ალექსანდრე შეურიგდენ ერეკლეს; გიორგი მეფის ჯარები სჭირდა ალექსანდრეს, რადგან იმიგსან დატყუებულნი იყვნენ მისი ცოლი და შვილები.

მაგრამ ცოლ-შვილის განთავისუფლებას აღარ დაუცადა: იმან შეირთო მეორე ცოლი; ეს იყო ასული გიორგი აბაშიძისა, სამეგრელოს მთავრის და რაჭის ერისთვის მოყურისა. მაგრამ მისმა დაუდგრომელმა ხასიათმა და მრავალ-გვარმა ჭკობამ ააღელვა მეფის წინააღმდეგ იმერელნი, მათ შორის გიორგი აბაშიძეც, ცოლიც უჩიოდა ქმარს და ითხოვდა მასთან გაყრას. ბოლოს შესდგა სამღვდელთა და საერო პირთა ურჩობა, რომელსედაც გადასწყვიტეს გადაყენონ ალექსანდრე და მის მაგიერ დასვან ერთ-ერთი იმერთა მეფედ ჩამომავალთაგანი; არჩევანი ხვდა ერთ თავადს გიორგის, რომელიც აქამდის მეუღრეობაში სცხოვრებდა. ამ გიორგიმ ალექსანდრე მეფე ვითომ სანახავად გამოიწვია და დაახრჩობინა (1696 წ.). თვითონ კი შეირთო მისა ქვრივა და ტახტზე ავიდა.

მაგრამ ამანაც დიდ-ხანს ვერ იმეფა: ორი წლის თავზე იგი გადააყენეს და სულთნის სურვილისამებრ ქართლიდამ გამოიწვიეს ალექსანდრეს ძე სიმონი და გაამეფეს.

იმედ დაკარგული და უმწეოდ დარჩომილი არჩილი კი თაღაურის სეობიდან მოსკოვში დაბრუნდა და 1712 წ. გარდაიცვალა, მას დაარჩნენ: ცოლი და ქალი დარეჯანი. *)

*) არჩილის ძე ალექსანდრე ყმაწვილობაში მსახურებდა პეტრე დიდის „პოტეშნი“ ჯარში; შემდეგ ის სამხელვარ გარეთ გაიგ-

სიმონიც უსსიათო მუფე გამოდგა. ჯერ მეგობრულად სტროკობდა ბატონებთან და მთავრებთან, შემდეგში კი მონღოლმა ყველას გამოცვლა და დასჯა, მაგრამ თვითონვე გაეზა მასში: იგი ტასტიდამ გადააყენეს და მამია გურიელი გაამეფეს (1701 წ.); ამანაც დიდ ხანს ვერ გასძლო ტასტზე: იმერეთში გაამეფეს გიორგი V აბაშიძე.

ყმაწვილობიდანვე გიორგი ბეზად შესუფიყო და მონასტერში სტროკობდა (ბერობაში ძალაქია). როდესაც როკის ბრძოლაში ყველა ძმები დაესტრა, მამინ ის დაბრუნდა შინ და მამულის მმართვეა დაიწყო. შემდეგ რომ გამეფდა, შეარბა იქაურნი მთავრები და ერთობა ჩამოაგდო მათ შორის.

სულთანს მუსტაფას არ მოეწონა ერთობა და მეგობრობა იმერეთის სამთავროებისა, რადგან უშინოდა მათი გაძლიერებისა და ისევ უთანხმოება და არეულობა უნდა ჩამოეგდო, რისგანო დიდძალი ჯარებით ახალციხის ფაშის დახმარებით ოსმალნი შეკადნენ იმერეთში. მაგრამ გიორგიმ ყველას ზასურსი უგო და შეჭრა ოსმალებთან შემდეგი პირობა: ალი-დეს ტასტზე მტრე წლოვანი გიორგი, მე ალექსანდრესი, მის მტრე წლოვანობის დროს სამეფო ქმართოს გიორგი აბაშიძემ; დაინგრეს შორაზნის ციხე და იმერელთ სულთანს აძლიონ ხარჯი. მაგრამ ეს პირობანი დაირღვენ, რამწაშს ოსმალნი გავიდნენ იმერეთიდან.

გიორგი აბაშიძემ მხნედ მოჭკიდა ხელი სამეფო საქმეებს და გონიერად განაგებდა ქვეყანას. ყველა ურჩნი მოაწყოლა,

ზაენა და როცა დაბრუნდა „ფელცენ-მეისტრობა“ მიეცა. ნარვის ომში შედეგმა ტყვედ წაიყვანეს; ტყვეობაში 1710 წ. მოკვდა რველში, დასაფლავებულ არს მოსკოვის დონის მონასტერში.

ერთგულნი დასასრუტრა და სრულიად დაამშვიდა ეს „მღელეკარე ზღვა.“ 1707 წ. გიორგი ჭსასეში მოვიდა. ახაშიქემ მოიწვია ვეკლა მთავრები, აგურთხა ქუთაისში და სამეფო საქმენი გადასცა ახალს მეფეს გიორგი VI.

1707 წლიდამ ვიდრე 1720 წლამდის იმერეთის სამეფო იწინგნება მთავრების, მეფეების და თავადთა შორის ბრძოლით და უთანხმოებით. ეს არეულობა 1720 წ. სრულდება მეფის გიორგი VI მოკვლით. მთავრების და იმერელთ თხოვნით ახალ-ციხის თაშამ დასვა ტახტზე იმერეთის მეფის ძე ალექსანდრე.

ქართლ-კახეთიც ამ დროს დამშვიდებული არ იყო. კახეთს ჯერ ლეკების შემწეობით არბევდა ახალ-ყული-სანი, შემდეგ ერეკლეს დაბეზლებით კახეთის მმართველად 1695—1703 წ. დანიშნულ იქმნა ჭაიბ-ალი-სანი, რომელმაც რვა წლის განმავლობაში უარესად აღაოხრა ქვეყანა და საშინლად აწვალა ხალხი. ერეკლემ და ამ ჭაიბმა ქართლსაც მოსვენება არ მისცეს: ამით დამარცხეს ქართლის მეფე გიორგი, ეს გაიქცა საათაბეგოდამ ერევანში და იქიდგან წავიდა სპარსეთში; ერეკლე კი გახდა ქართლ-კახეთის მეფედ, მაგრამ 1703 წ. შაჰის ბრძანებით ქართლის მმართველად დანიშნა გიორგის ძმის წული ვანთანგი, ერეკლე ისევ კახეთის მეფედ დარჩა.

გიორგი XI შაჰ ჭუსეინმა დანიშნა სპარსეთად 20,000 სპარსელთ ჯარისა და ქართველთ მხედართა. გიორგიმ ეს ჯარი წაიყვანა ავღანისტანში, რომლის ხანი მირკეისი წინააღმდეგობას უწევდა შაჰს და ებრძოდა მას. გიორგიმ, რომელსაც ეშველებოდა მისი ძმა ლევანი, რამდენიმეჯერ გაიმარჯვა ავღანელებზე და დამარცხებული მირკეისი იძულებულ ჯერ გამოცხადებოდა შაჰს და ჰპატიება ეთხოვნა. ამისთანა ღვაწლისა-

თვის გიორგის ძოჯელად დიდი წყალობა შეჯისაგან. მაგრამ საქმე სხვა ნაირად დატრიალდა: მტრებმა შეასმინეს შავს, რომ გიორგის საქართველოს და სომხეთის განთავისუფლება და აღდგენა უნდაო. ეს იყო მიზეზი, რომ შავმა ერთ სტუმრობის დროს უანდაჭარში გიორგი მიჩვევისს მოაკვლევინა (1709 წ.) და გააწვევინა ქართველთა ცხენოსანი ჯარი.

რადგან ვასთანგი ქრისტიანი იყო და მავშადიანობას უარყოფდა, ამიტომ შავმა ქართლის მეფედ დანიშნა სპარსეთში მყოფი, გამავშადიანებული ძმა ვასთანგისა ქაიხოსრო, რომელიც ამის შემდეგ დიდხანს ქართველთა ჯარებით ებრძოდა სპარსეთის მტრებს შუა-გულ აზიაში.

ვასთანგი თავისუფლად დარჩა ქართლში და რადგან გარეშე მტრები არ აწუსებდნენ, ამიტომ დაიწყო ქალაქების, — სოფლების, ციხეების, ეკლესიების შენება: მოასდინა კრება სასულიერო პირთა, რომელთაც განისილეს საეკლესიო წესები. განათლების განავრცელებლად გახსნა სასწავლებლები; 1709 წ. თბილისში გახსნა პირველი ტიპოგრაფია და აღბეჭდა თითქმის ყველა საეკლესიო და აგრეთვე მრავალი ძველი საერო წიგნები, სხვათა შორის „ვეფხისტყაოსანი.“ აგრეთვე შეაგროვა და შეადგინა კანონთა უწყებანი, სასულიერო-ეკლესიო ქართველთა მსაჯულებისა. სარჯი გააწერა საღვთის, ყველას შემღებებისაებრ. დააწესა მუდმივი ჯარი საქართველოს დასაცვლად. ქათოლიკოსების ეკდემოსის და ტასტიდამ ჩამოგდებულის ნიკოლოზის შეუწყვეტელი ბაასი და ქიშობა მოსპობათვის მძის არქიეპისკოპოსის დომენტის საქათოლიკოსო ტახტზე დასმით. მაგრამ უფრო დიდი ღვაწლი ვასთანგისა ქართველთათვის არის საქართველოს სინატორიო მსახურების შე-

გრძეობა ზიარგი ბრწყინვალედამ მოკიდებული თავის დრომდის და მისი ძველი მატრიანითურთ ქართლის ცხოვრება ცალკე წიგნად აღბეჭდა. *).

ქართლის საქმეებს ასრე სამაგალითოდ და ბედნიერად რომ განაგებდა ვახტანგი, იმავე დროს ვახუთის მეფე ერეკლე სრულიად უფროს ან უბედურად თავის სამეფოს. ამიტომ გამჩაგლდა აქ ყოველ გვარს ბოროტება: ტყვეთა გაყიდვა, ყაჩაღობა, ოქრო-ვერცხლზე იყიდებოდა ქრისტიანობა, ხალხში შემოდინოდა მძვინვარება. ბოლოს გაწერილ იქმნა სპასხეთში და ვახუთის მეფედ მის მატყერ დანიშნა (1706 წ.) ერეკლეს ძე დავითი ანუ იმამყულიხანი, რომელიც სპასხეთში დაბადებული იყო და იქვე მძვინვარებაში აღზრდილი.

იმამ-ყული-ხანს ცოლად ჰყვანდა დავესტნის შამხალის ასული. პირველად მეფე ზინლით უფურება ქრისტიანობას, მაგრამ შემდეგში, ვახტანგის ზედ გაგლენით, შეიყვარა ჩვენი სჯული, სამღვდელეობა და ვახდა თავის ქვეყნის ნამდვილი პატრონი.

ლეონი ისევე ძველებურად აწუხებდნენ ვახუთს. ამიტომ იმამ-ყული-ხანმა შეაგროვა ჯარები, მოიშველა თუშნი, ფშავ-სევესურნი და გამაჩჯუებით შევიდა სალეკოში და დაიმორჩილა იგინი. მხოლოდ დაბრუნებისას ლეონი დაეცნენ მის მტარე ამალას, დაამარცხეს, დასოცეს, მეფე კი ძლივს გაიქცა ვარაღში. ლეონ კიდევ დაიპყრეს ელისენი (სანგილა) და ვახოლსრეს მჩაგალი აშენებული ადგილები. მეფე ვარაღშიდამ თელავში გადასახლდა. ზაფხულში იგი მალარში სცხოვრებდა.

*) ვახტანგმა „ქართლის ცხოვრება“ თავის დრომდინ მოიყვანა; მამის დაუსრულებელი საქმე განაგრძო მისმა შვილმა, განათლებულმა ვახუშტიმ, რომელმაც ჩვენი მატრიანე 1770 წ. მოიყვანა.

ყაძითარში გი ხან თელავში და ხან მანავში, საცა სასახლე აიშენა.

ზოლოს 1710 წ. როდესაც მამა მისი ერეკლე მოკვდა, იმამ-ყული-ხანმა სამეფო ჩაბარა თავის მცირე წლოვან ძმას თეიმურაზს და მის დედას ანხას, თვითონ გი ისპაჰანში შემწეობის სათხოვნელად წავიდა. წასვლისას ვასთანგმა მოიწვია იგი თბილისში, დიდი სტუმრობა გადაუსადა და მის ძმასე თეიმურაზსე თავის ასულის თამარის გათხოვებით დაუნათესავდა. 1711 წ. იმამ-ყული-ხანი სპარსეთში ჩავიდა.

იმევე წელს ავღანთაგან მოკლულ იქმნა ქართლის მეფე ქაიხოსრო. ამიტომ იმევე წელს ვასთანგი გაიწერა შავშა სპარსეთში. წასვლის წინ ვასთანგმა ქართლი გადასცა თავის ძმას სიმონს.

შავშა გამაჰმადიანობა უალად დასდო ვასთანგს, მაგრამ ამან უარ ჰყო და მათ თვისი ქვეყანა უკიდურეს მდგომარეობაში ჩააგდო.

ამ ნაირად ერთსა და იმევე დროს ორივე სამეფოების ტახტზე დასდნენ მცირე წლოვანნი მეფენი. ქართლის მეფე სიმონი ამასთანავე იყო მეტად ცბიერი და ხალხის მწვალებელი კაცი. ამისგამო სამეფოები, მეტადრე ვასეთი ლეკების სიბუნავო გახდა. იგინი დაუსჯელად აზბეკდნენ ხან ერთ მხარეს ვასეთისას, ხან მეორეს. თვითონ ვასეთის მოურავები ჯერისთავები ჰმეულოდნენ ლეკებს და მათ შემწეობით ჯავრს ჰყრილობდნენ. მაგ. ქაზიყის მოურავმა ლეკების შემწეობით აიკლო ელისენის მოურავის მეჩხბის მამულ-დედული. მეჩხბმაც შემდეგში ამ ნაირადვე გადაუსადა.

ამ მდგომარეობაში იყო ქართლ-ვასეთი, როდესაც ვასთანგი სპარსეთში აჩ იღებდა მაჰმადიანობას და ამით გამხსნე-

კებუღი მისი ძმა ისე შატს დაჭბიჭდა, რომ დაატყუებდა ვასთანგის ცოლ-შვილს და 500 ქართლელ ოჯახს გადასასხლებდა სპარსეთში. შატმა სინარულით გამოისტუმრა ალი-ყული-ხანი (ისე) და აგრეთვე იმამ-ყული-ხანი, რომელმაც შეირთო ისეს და ელენე.

იმამ-ყული-ხანი თელავში მოვიდა. ლეკთ განდევნა მიანდო ქიზიყის მოურავს უიასის, რომელმაც მართლაც დაიმორჩილა ლეკნი და დაამშვიდა.

უზნეო ისე (ალი-ყული-ხანი) ჩამოვიდა ქართლში და ნებიერად, უდარდელად ცხოვრება დაიწყო. სამეფო განზე მიავდო ლეკთა და სხვათა საწიწკნელად. შატს ვერც პირობა შეუსრულა, რადგან ვასთანგის სახლობა რაჭაში გადავიდა და ის 500 ოჯახი ქართლელნი მთებში დაიძლენენ. ეს იყო მიზეზი, რომ გაჯავრებულმა შატმა ქართლის ტასტზე გამოგზავნა (1716 წ.) გამაჭმადიანებული ძე ვასთანგისა ბაქარი. ვასთანგი კი გაგზავნა სოჩასანის ომში.

ბაქარი შორს გამტკრეტელი ვატი არ იყო. მან ღეგნა დაუწყო ზოგიერთ ისეს მომხრე თავადებს, ზოგი დასოცა. საღისის მდგომარეობას სრულიად ყურს არ უგდებდა. ლეკნი უფრო გამსწვდნენ. ვასეთი სრულიად დასუსტეს და სასოწარკვეთილებში ჩაავდეს. ამიტომ ვასეთში გადასწვვიტეს, რომ ოღონდ კი ლეკნი დაეხსნენ ვასეთს, ქართლის, ყაზანის, შირვანის და შამშადილის გზებს ვასწავლით მათაო. მართლაც ვასეთების შემწეობით ლეკთ ძალე მშვენაიერად შეისწავლეს ყოველი ბილიკი. ყანაღურად გააოხრეს მთელი ქართლ-ვასეთი. მცხეთა, გორი და სხვა ადგილები მათგან მოსვენებაში არ იყვნენ. ამ ნაირად ვასელებმა თუმა სამსახური გაუწიეს და შორეული გზები აწავლეს ლეკებს, მაგრამ თვითონ უფრო მეტად იტრცინებოდნენ მათგან.

ამ მდგომარეობიდან სამშობლოს სახსნელად ვასთანგი იმულებულ იქმნა გარეგნობით მანც მიუღო მანკმადიანობა. შანჭა ვასთანგს VI დაუბრუნა ტახტი და 1719 წ. ქართლში გამოისტუმნა.

ვასთანგი სინაწულით მიიღო ქართველთა ხალხმა. პირველი საქმე მეფისა იყო დასჯა ჭკეულის მოღალატეთა. ესენი იყვნენ: სომხეთის მელიქის ძე, ბაგრატ ციცი-შვილი, ფეშანგი ფალავანდიშვილი, ჯამასპ ხერხეულიძე, პაპუნა რევაზიშვილი. უკუღანი სიკვდილით დაისჯნენ. ჭკეულის ერთგულნი დასაჩუქრა. თავის ძმებს სიმონს და ისევ გაჭრისტიანებულ იასეს უბოძა სსკა-და-სსკა ადგილები. შინაურობაში რომ მშვიდობიანობა ჩამოაგდო, ახლა ლეკებთან საზრძოლველად დაემყადა.

VIII.

ლეკებზე გალაშქრება. — მაჭმად-ყული-ხანი. — შაჰ თამაზი. — რუსები იპყრობენ კასპიის ზღვის ნაპირებს. — მაჭმად-ყული-ხანი იპყრობს ქართლს. — ვახტანგი რაჭაში მიდის, იქიდგან 1724 წ. გადასახლდება რუსეთში. — ვახტანგი იქვე გარდაიცვლება. — ოსმალნი იპყრობენ ქართლს. — ოსმალნი კახეთში. — ქართლის განყოფა. — ლიხს იქითი ქვეყნების უნუგეშო მდგომარეობა. — ნადირ-ყული-ხანი სპარსეთში. — სპარსთა და ოსმალთ ზავი. — კახეთში გამეფდება თეიმურაზი. — სეფი-ხანი. — თეიმურაზი სპარსეთში. — ერეკლეს სპარსეთში გაიწვირენ. — თეიმურაზიც და ერეკლეც დაბრუნდებიან სამშობლოში. — ქსნის და არაგვის ერისთავების ბრძოლა. — ერეკლე დაამარცხებს ამილახორს. — ბაქარი ისევ რუსეთში დაბრუნდება. — ერეკლეს ერთგულობა შაჰისადმი. — ქართლის ტახტი მიცემა (1744 წ.) თეიმურაზ II და კახეთისა ერეკლე II-ს. — ამავე წელს მოისპობა ათაბეგთა ჩამომავლობა.

ვახტანგს ლეკებთან საბრძოლველად მიეშველა კასეთის მეფე იმამ-ყული-ხანი და შირვანის ბეგლარ-ბეგი. შეკრთებული ჯარები რომ მივიდნენ მდარლს, იმამ-ყული-ხანი მოკვდა და გალაშქრება დაიშალა. კასეთის ტახტზე ავიდა (1722 წ.) მამამ-ყული-ხანისა მაჭმად-ყული-ხანი (კოსტანტინე II.)

ამის შემდეგ ვახტანგის ბედი უკუღმა დატრიალდა, ქართლიც უკიდურეს მდგომარეობაში ჩავარდა. ამის მიზეზი იყო რუსეთის იმპერატორის პეტრე I-საგან დაპყრობა (1732 წ.) დეკბენდისა. მეორე წელიწადს რუსის ღენერალმა მათუშკინმა რომ აიღო ბაქო, ასტრახადი, მაზანდერანი და გილანი, თამაზი უარესად გაუწყრა ვახტანგ მეფეს. შაჰს ეგონა, რომ ვახტანგი ამხნეკებს რუსებსა და სპარსეთს უსკესო. თამაზმა

გადასწევიტა დაესაჯა ვახთანგი და გაეოხრებინა ქართლი. ამიტომ ვახთანგმა 4 ენკენისთვეს 1723 წელს რუსეთის იმპერატორს შემწეობა სთხოვა.

განძვინებულმა თამაზმა დიდ-ძალი ჯარები გამოუგზავნა მანჭმად-ყული-ხანს და უბრძანა ვახთანგი ქართლის ტახტიდან ჩამოეგდო და თვითონ გამეფებულიყო ქართლში. შირველად სეიდა-ზადის ბრძოლაში ვახთანგმა დამარცხა მანჭმად-ყული-ხანანი, მაგრამ მეორედ, როცა ჭარ-ბელაქნელები მოიშველეს, ალა-ოხსა ქციის ნაპირები და წინ-წყარო შირქვე დასცა. ვახთანგის ძე ბაქარი შევიდა საგურამოში, კახეთში და ბეგრი ადგილები გააფუჭა, ეს იყო მიზეზი, რომ მანჭმად-ყული-ხანმა მოინდომა ვახთანგთან შერიგება, მაგრამ საუბედუროდ შერიგება არ მოჰსდა, რადგან ციცი-შვილები და ერისთვეები განუდგნენ ვახთანგს და მიემხრნენ კახეთის მეფეს. გამხსნელებული მანჭმად-ყული-ხანი იერიშით მივიდა თბილისზე, აიღო ის (1723 წ.), დაანგრია და გატარცვა სიონის ტაძარი. *)

ვახთანგი გაიქცა რაჭაში და იქიდან შემწეობა სთხოვა ასალ-ციხის ფაშას ისააკს. მაგრამ მეფის მოციქულად გაგზავნილმა ძმამ ისემ (გაქრისტიანებულმა) უღალატა ძმას და, რომ ქართლის ტახტი ხელთ ეგდო, ისევ გამანჭმადიანდა და ესლასხელად ეწოდა მუსტაფა-ფაშა.

ამასობაში ვახთანგმა შემწეობის მაგივრად რუსეთის იმპერატორის პეტრე დიდისაგან რუსეთში მიწვევა მიიღო, ჩისგამო მეფე 1724 წ. გადასასლდა რუსეთში და თან წაიყვანა თავისი ჯალაბობა, ხუთი ეპისკოპოსი, 5 დეკანოზი, 6 ბერი, სხვა სამღვდელთანი და 1400 კაცი ყოველი წოდებიდან. პეტრე-

*) ამ დროს დაიკარგა მდიდარი სიონის ღვთის-მშობლის ჯატი.

ბურღში მისკლამდის იმპერატორი პეტრე გარდაცვლილიყო და იმპერატრიცამ ეკატერინემ I ისინი დაასახლა რუსეთში და ყველას საზრდო დაუნიშნა. ამავე დედოფლის ბრძანებით ვახტანგი რუსეთის ელჩად სპარსეთში წავიდა და დაბრუნებისას გარდაიცვალა (1730 წ.) და დასაფლავებულ არს აშტარხანის ეკლესიაში.

იასემ ანუ მუსტაფა-ფაშამ მოინდომა ქართლში გამეფება. ოსმალი მას დაესმარნენ. სერასქარი რაჯაბ-ფაშა, სულთნის ბრძანებისამებრ, შემოვიდა ქართლში, გააოხრა მარტყოფი, ხალხი ზოგი დაატყვევა, ზოგი დახოცა, სატეხი და ჯვრები დააღწა და მეძრე მოადგა თბილისს. მაჭმად-ყული ხანმა ძრწოლით მოართვა მას ქალაქის ცხისის გასადებები. რაჯაბი შევიდა ქალაქში და იასე ქართლის მეფედ აღიარა, მაგრამ ქვეყნის მმართველად დასვა ახალ-ციხისის ფაშა, რომლის ბრძანებით საუდრებიდამ ჩამოგდებულ იქმნენ ყველა ჯვრები. ყოველს კაცს დაელო თითო დრატკანი ხარჯი, თითო ცხვარზე ორი შაური, ძროხაზე აბაზი, ცხენზე და კამეჩზე ექვს-ექვსი შაური, ხილეულაობაზე და ხოჩაგულაობაზე მესხეთედი ღირებული ფასისა. მაჭმად-ყული-ხანი გაიქცა თბილისიდან და მიემხრო ლეკებს.

ლეკები ამ დროს ხატოზობდნენ რუსეთში. სოფლებში და ქალაქებში ჰკეტავდნენ ქრისტიანთ ტაძრებს და მეჩეთებს სდგომიდნენ. დედლების მაგიერ ამწესებდნენ მოლეებს. ვახეთიდან ესენი შეესოფდნენ ხოლმე ქართლს და არბევდნენ ქვეყანას.

1728 წ. იასე რომ მოკვდა, აბეზარს მოსულ ქართლელებმა ოსმალი წინააღმდეგ მოიწვიეს მაჭმად-ყული-ხანი, რომელიც ბეჯითად შეუდგა ოსმალი წინააღმდეგ ბრძოლას. ფაშას საქმე რომ გაუჭირდა, მაჭმად-ყული-ხანს მისცა ვახეთის

სამეფო და ამით დაამშვიდა. მეძრე ოსმალთ და მკვამდ-ყული-
სანმა გადასწყვიტეს ერთად შეებრძოლონ ლეკთ.

მაგრამ საქმე სხვა ნაირად დატრიალდა. უსუფ-ფაშა ძე
ისააკ ფაშისა მოვიდა ყარაბაღში და მკვამდ-ყული-სანი ჯარებით
დაიბარა ლეკებზე გასალაშქრებლად. ისიც აღაჯერდელის და
თარსან-მოურავის რჩევით წავიდა ყარაღაჯში. აქ მოკლულ იქმნა
მკვამდ-ყული-სანიც, ნიკოლოზ აღაჯერდელიც, რევან არაგვის
ერისთავიც. ამათი თავები გავზავნეს სტამბოლში წინაშე სულ-
თისა.

ამ ნაირად ოსმალთ დაიპყრეს მთელი საქართველო.
ქართლ-კახეთი და იმერეთი იყვნენ ახალ-ციხის ფაშის ვაკლენის
ქვეშ. ამ დროს ყველასზე მშვიდობიანი და უშიშრად საცხოვ-
რებელი ადგილი იყო ახალ-ციხის ქვეყანა. ეს იყო მიზეზი,
რომ აქ მრავალი ქრისტიანი სალხი თავ-შესაფარად გადმო-
სახლდა და სამუდამოდ დარჩა.

რადგან არავინ აღარ იყო სამეფო გვარადამ, რომ მას
დანიდობდნენ და ქართლის ტახტზე აღეყვანათ, ამიტომ ოს-
მალთ მთელი სამეფო მიწები ასრე განუკეს: სომხითი და სა-
ბარათიანო მისცეს ერასტ ყაფლანისშვილს. (არბელაისს), მცხე-
თიდან გორამდის (მტკვრის მარჯვენა მხრით) ბაგრატ ცი-
ციშვილს, გორს იქით ლიხამდის გივი ამილახოვს, მუსრანი,
ქსნის და არაგვის ხეობანი დარჩათ წინანდელ მფლობელებს.
ამ ნაირად რომ განაწილეს და მით სრულიად დასუსტეს
ქვეყანა, მეძრე დაიწყო თავად-აზნაურობის, სამღვდლოების და
სალხის დამცირება და აწიოება. ყველას ერთმეგდნენ დიდს
ხარჯს. უზატრონოდ და უმწეოდ დარჩომილი სალხი გაიანიშ-
ნა ტყე-ღრეში და იქ დაიცვა თავის სარწმუნოება და სიცო-
ცხლე.

ლისს იქითი ხალხები უარეს მდგომარეობაში იყვნენ. იმათი მწვალებელი იყო ბეჟან დადიანი, რომელსაც ოსმალინი მხარს უმაგრებდნენ. რადგან იმერთა მეფე ალექსანდრე VI ჯერ მტირე წლოვანი იყო, ამიტომ ყველა საქმეებს განაკებდა ბეჟან დადიანი და არა ვის არ ემორჩილებოდა. პირველი მისი მოწინააღმდეგე იყო ძმა მისი ჭყონდიდელი და დედინაცვალი ალექსანდრესი თამარ, რომელთაც შეუოტრუეს ბეჟანს თავადები და გავლენიანი კაცები. ეს კაცები გაგზავნეს არზრუმში რომ ოსმალეთის მთავრობას სთხოვონ გადააყენოს ისაჲ ფაშა ახალციხისა, რადგან იგი შემწეობას აძლევს დადიანსა. გადაყენების მაგიერ ოსმალთ დაატყვევეს მოციქულნი და მოართვეს დადიანს, რომელმაც თამარი დევნარის ციხეში ჩასვა, თავის ძმას ჭყონდიდლობა ჩამოართო და ოსმალეთის მთავრობას ამ ნაირი ყურადღებისათვის დაუთმო შავი ზღვის ნაპირები ჩიონიდან ილორამდის. ოსმალთ აჲ ააშენეს შემდეგი ციხეები: ფოთი, ანაკლია და სსე. ფოთის ფაშას მიეცა ეს ადგილები და ამას თვალ-ყური უნდა ეგდო აფსახ-მეგრეთათვის. ეს მოხდა 1725 წ.

ამის შემდეგ ბეჟან დადიანი უფრო გამდიერდა. ეცემოდა ურჩთ იმერთა ბატონებს, არბეკდა მათ სახლ-კარს და ანგრევდა მათ ციხეებს.

ეს იყო მიზეზი, რომ იმერთა მეფემ ისაჲ ფაშა დაიყაბულა და მისი ძე უსუფ-ფაშა ჯარებით გამლაგზავნინა ბეჟანის გადასაყენებლად. უსუფმა გეგუთში მიიწვია მეფე ბეჟანთან შესარიგებლად. ორივენი გამოცხადდნენ. აჲ ბეჟანი კარავში მოკლულ იქმნა. დადიანობა მიეცა ბეჟანის ძეს ოტიას (1726 წ.)

ოტია გადადიანდა თუ არა, მაშინვე დაიწყო მეუის წინააღმდეგობა. მიიბიძნა ჩაჭის უკისთავი, ზურავა ახაშიძე და ამით შემწეობით უნდა გადაეყენებინა ალექსანდრე და გაემეფებინა მისი ძმა მამუკა. ეს თათბირი არ აღუსრულდა. მეუემ დამარცხდა მწინააღმდეგენი, წაართვა დადიანს საჩინავო და მისცა ძმას მამუკას და მით შეურვიდა მას. ტყვე ქმნილი დადიანი კი განთავისუფლდა.

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, რომ სპარსეთში 1733 წ. ნადირ-ყული-ხანმა ყაჯარმა ჩამოაგდო ტახტიდან შაჰ-თამაზი. ამის მიზეზი იყო სპარსეთის დამამტკიცებელი ზავი ოსმალებთან. ნადირმა განაახლა ბრძოლა. სულთანმა მის წინააღმდეგ 80,000 კაცი აბრუნდა-ქეუჭილის წინამძღოლობით გამოეზავნა. 70,000 კაცით ნადირმა შეურთა (14 ივნისს 1735 წ.) მტერს და სრულიად დამარცხა (არფა-ჩაიზე); იმათი წინამძღოლი და უმეტესი ნაწილი ჯარისა დახოცილ იქმნენ. ამის შემდეგ ნადირმა დაიპყრო განჯა, თბილისი, ერევანი და არეზის მტკვართან შესართავის ახლო დაბანაკდა. აქ შეჭრა ოსმალებთან ზავი, რომლის ძალით ოსმალებს ამიერიდან სული უნდა აეღო აღმოსავლეთ საქართველოზე. სსკა-დასსკა მიზეზებისა გამო. რუსეთმაც დაუთმო ნადირს პეტრე დიდისგან დაპყრობილი კასპიის ზღვის ახლო-მხლო მდებარე ადგილები.

განთქკა სახელი ნადირისა და იგი აღვიდა ტახტსა ზედა სპარსეთისასა დიდებულთა და სპასალართა მიულოცეს მას განხელმწიფება. თეიმურაზი და ალექსანდრე VI მეუე იმერთა იყვნენ მიძღვრულთ შორის. ნადირმა კახეთში მეუედ დანიშნა თეიმურაზი, იმერეთში ისევ

აღუქსანდრე დაბრუნა, ქართლის მმართველად დასვა სეფი-ხანი. უაზას-ბოჩჩალო მიუმტა კახეთის სამეფოს, ქართლ-კახეთებს ნება მისცა, რომ სჯულის გამოუცვლელად შესულიყვნენ შაჰის სამსახურში და მეტე წავიდა სპარსეთში.

მაგრამ მალე დაიბრუნა ეს წეს-წეობილება. მიზეზად გახდა სეფი-ხანი, რომელმაც მოიგონა რაღაც მიზეზები, დაიჭირა თეიმურაზი, გივი ამილახოვი, შანშე და ბარძიმ ერისთავი, ლუარსაბ თარხნი-შვილი, გივი ჩოღაყა-შვილი, სახლთ-ხუცესი, ჭიხოსრო ქიზიყის მოურავი და სხვანი წარჩინებულნი პირნი და გავაგანა უნდაარში შაჰის წინაშე. ამის შემდეგ თეიმურაზი დიდ-ხანს დაჩნა სპარსეთში და ემსახურებოდა ნადირს. ბოლოს როცა განითქვა სახელი მეფის ძის ერეკლესი, ნადირმა გამოაწერინა იგი *) სპარსეთში და მამა კი დაბრუნა სამშობლოში. ეს მოჰხდა 1737 წ. 300 თავად-აზნაურთა ყრმებით ერეკლე წავიდა სპარსეთში. მუდამ ერეკლე თავის მცირე ჯარით იღებდა მონაწილეობას ნადირის ომებში შუა გულ აზიის ხალხის წინააღმდეგ. სხვათა შორის ნადირმა წაიყვანა ერეკლე ინდოსტანში და აქ მეფის ძემ დაუმტკიცა ნადირს თავისი ვაჟ-კაცობა, მკლავის სიმტკიცე და დიდი სამსახური გაუწია მას. ამ ნაირ სამსახურისათვის 13 ენკენისთვეს 1739 წ. ნადირ-შაჰმა დიდი საჩუქრებით ერეკლე გამოისტუმრა საქართველოში, რომელიც დიდ სატანჯველში ჩაეგდოთ შაჰის წარმომადგენელთ.

ქართლ-კახეთი უფრო დაეწიოკებინათ ლეკებს და აჩაგვას და ქსნის ერისთავების ურთი-ერთ შორის ბრძოლას.

*) ერეკლე დაიბადა 1714 წ. და 23 წლისა იყო, როდესაც სპარსეთში წავიდა.

ქსნის ერისთავმა შანშემ მოიწვია ლეკნი, დაეცა აჩაგვის ერისთავებს ანანურში და სრულად გასწევიტა. სპარსეთის წარმომადგენელის ბრძანებით შანშესაც თვალები დასთხარეს და სასლობით გაგზავნეს ხოჩასანში. აჩაგვის საერისთო მიეტაცხეთის მეფეს თეიმურაზ II, ქსნის საერისთო კი მიეტაცხივი ამილახორს, რომელმაც ქართლიდამ განდევნა ლეკნი და ცოტათი დაამშვიდა ეს ქვეყანა.

შემდეგ და შემდეგ ამილახორმა მოინდომა აჩაგვის საერისთოს შემოერთება. ერეკლე შემოერტუა მის მაგარს ქსნის ციხეს. ამილახორმა კი სურამში 50,000 ქართველი, სპარსელი და ლეკი შეგროვა და დაეცა ერეკლეს, მაგრამ გივი, საშინლად დამარცხებული, გაიქცა სურამში და ერეკლეს წინააღმდეგ მოიწვია ახალციხის უსუფ-ფაშა და დაღესტნის ბელადი მალაჩი (ამასთან იმალებოდა სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე, უგანასკნელი წარმომადგენელი ნადირისაგან ტახტიდან ჩამოგდებული სეფის გვარისა). ოსმალი გამაგრდენ თედო-წმინდაში, მალაჩი კი 2,000 ლეკით აჩაგვის ნაპირზე დადგა. ერეკლემ გაიგო საქმის გარემოება, მცირეოდენი ჯარით დაეცა ლეკებს, დაამარცხა იგინი, მოჭკლა დაღესტნის გმირი მალაჩი და ლეკნი რუისისკენ გააქცია. აქ იდგა უსუფი და ისიც იმავე ღამეს გაიქცა. ერეკლემ მრავალი მტერი დატყვევა; სსკათა-შორის სპარსეთის ტახტის მემკვიდრეც, რომელიც თეიმურაზმა იმავე წამს ერეკლეს გააყოლა ნადირთან. ისრე იამა ნადირს ერთგულება თეიმურაზისა, დამარცხება ოსმალთა და ლეკთა, რომ მან მამას თეიმურაზს მისცა. სამეფო ქართლისა და მის შვილს ერეკლეს სამეფო კახეთისა. ეს მოხდა 1744 წელს.

ამავე წელს მოიხუტა ათაბეგთა ჩამომავლობა და ახალ-

ცინის ქვეყანაც დაემორჩილა ოსმალეთის სახელმწიფოს საზღვადო წეს-წყობილებას *).

IX

თეიმურაზ II და ერეკლე მეორე. — არეულობა სპარსეთში. — ერეკლე იმარჯვებს მტრებს. — ერევნის და განჯის ხანების დამარცხება და მათგან ხარკის აღება. — ძლიერი გამარჯვება ერეკლესი. — იმერეთის საქმეები და გამეფება სოლომონ I-სა. — ერეკლე შემწეობას სთხოვს რუსეთის ხელმწიფეს. — ღვენი ქართლ-კახეთში. — ჩონჩოლ-მუსა. — კონცა ბელადი. — თეიმურაზი გადასახლდება რუსეთში. — ერეკლე, მეფე ქართლ-კახეთისა.

ყაჩსიდამ გამაჩვენებელი ნადირ-შაჰი რომ სპარსეთში მიდიოდა, ერეკლე და თეიმურაზი მიეგებნენ მუდამში და წყალობის თვალთ მიღებულ იქმნენ სელმწიფისგან, რომელმაც მეფეთა თხოვნით დანაშაულობა აპატია შანშეს ქსნის კრისტავს და ხორასნიდამ დახრუნა სამშობლოში. მეფენი შეუდგნენ სამეფოს წყდულების განკურნებას, მაგრამ ზოგი ერთი გაკლენიანი შირნი მათ ხელს უტარავდნენ და ან ემორჩილებოდნენ. სსკათა შორის გივი ამილახვარი (ამილახორი), რომელიც თეიმურაზმა და ერეკლემ სურამის ციხეში დაატყვევეს და წარუდგინე ნადირს სპარსეთში.

ევარეყარეს ჩამომავალი ფაშანი იყვნენ:	
*) საფარ-ფაშა 1624—1635 წ.	სალიმ-ფაშა 1690—1701 წ.
უსუფ-ფაშა I 1635—1647 წ.	ისააკ-ფაშა. 1701—1737 წ.
როსტომ-ფაშა. 1647—1659 წ.	ასლან-ფაშა.
ასლან-ფაშა I 1659—1677 წ.	უსუფ-ფაშა III 1737—1744 წ.
უსუფ-ფაშა. II 1677—1690 წ.	ხელ-ახლა ასლან-ფაშა 1744 წ.

საუბედუროდ წყალობა შაჰისა მალე მოაკლდათ ჩვენ მეფეთა. შაჰს შინაური ყმანი აუჯანყდნენ და მათ დასამორჩილებლად მეფეთ მოსთხოვა ჯარი და დიდძალი ფული, რაიც ვერ შესძლეს. თეიმურაზი ჩაიკეტა ანანურის ციხეში და ხალხი კი გაიხიზნა მთებში. მაგრამ სპარსელები მაინც შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში და სრულად აღაოხრებდნენ მას, თუ ხალხის დასახსნელად თეიმურაზი არ წასულიყო სპარსეთში. გზაზედ მიმავლმა გაიგო სიკვდილი ნადიჩისა, რომელიც მოუკლას მისვე ნათესავს ადილ-შაჰს და თვითონ გამეფებულიყო. ამან შეირთო ცოლად თეიმურაზის ასული, მაგრამ ახალი ხელმწიფე შემდეგ ამისა მალე თვალზე დათხრილ იქმნა მის ძმის იბრაჰიმისაგან.

სპარსეთის შინაურმა ამოხსებამ ცოტა ხან თავისუფლად ამოასუნთქვინა საქართველს. მამის სპარსეთში მყოფობის დროს ორივე სამეფოებს მამაცურად ჰმართავდა ერეკლე.

ამ დროს განჯაში გამაგრდა ალი-ხანი და ერთი ვიღაცა გამაგრდა მედ შაჰისა ჭუსეინისა და შემკვიდრედ სპარსეთის ტახტისა. იმას უნდოდა ერეკლეს მიმხრობაც, მაგრამ ამ უკანასკნელისაგან დამარცხებულ იქმნა. ერეკლემ აგრეთვე დაამარცხა იასეს ძე აბდულ ბეგი, რომელსაც უნდოდა დაპყრობა ქართლის ტახტისა. აბდულ-ბეგს მიემხრნენ ბ თბილისზე გამოილაშქრეს განჯის, ყარაბაღის, დაღესტნის, ახტის, შიმშადილის და ყაზახ-ბორჩალოს ხანებმა, მაგრამ ერეკლემ ზოგი მათგანი გასწყვიტა მარტყოფის მინდვრებში, ზოგი კი დედოფლის-წყაროსთან.

ამასობაში 1748 წ. თეიმურაზიც რომ დაბრუნდა სპარსეთიდან, მტრებს უარესი დღე დაადგათ.

იმავე წელიწადს (1748 წ.) მოკლულ იქმნა იბრაჰიმ-შაჰი ბ

ავლანის ხანი მაჭმადი სპარსელთ სისხლს ანთხევდა, აზბეკდა და აზრებდა ქვეყნებს. მის წინააღმდეგ ერკენის სახანოს მცხოვრებთ მიიწვიეს ქართლ-კახეთის მეფენი. ერეკლე 500 კაცით პირველი წავიდა მათ საშველად. მაჭმად-ხანი დასვდა ერეკლეს, მაგრამ ამისგან დამარცხებული უგუ-იქცა და ღვიროზის ციხეში გამაგრდა. ერეკლეს ვერც ამ ციხემ გაუძლო: იგი აღებულ იქმნა ჭ მთელი საზინა მაჭმადისა ერეკლეს დარჩა. თვით მაჭმად-ხანი ცოლ-შვილით დატყვევებულ იქმნა. შემდეგ მეფე კახეთისა იერიშით მივიდა ერევანზე, რომლის ხანიც გამოეგება ქართველ ჯარს, თავი დაუტოვა ჩვენ მეფეებს და უოველ-წლიც საჩუკის მიტემა აღუთქვა.

მალე განჯის ხანიც ქართველების მოხარკედ გახდა. რადგან უარბაღის ხანი მოსვენებას არ აძლევდა განჯისას, ამიტომ ამ უგანსკენელმა მოიწვია საშველად ერეკლე, რომელმაც დაამარცხა, დაატყვევა ხანი და ორთავე სახანოებს (განჯისას ჭ უარბაღისას) საჩუკი დააღო. მაგრამ ამ სახანოების მოარჩილება დიდ-ხანს არ გაგრძელდა. ნუსის ხანის აჯი-ჩაღახის რჩევით და დახმარებით ესენი განუდგნენ ერეკლეს (1752 წ.) და შეერთებული ძალით დაამარცხეს კვლავ უძლეველი მეფე ერეკლე, რომელმაც შემდეგ ჯავრი ამოიყარა. შექის ხანზე, რომელიც დაღესტნის და შირვანის ჯარებით წამოვიდა თბილისზე ჭ ამასთანავე ავარიის ხანიც მოიშველა. ერეკლემ ესენი სახელგანდად დაამარცხა და წაართვა მათ: 12 ზარბაზანი, 200 თოფი, 100 აქლემი, 20,500 კარავი და მრავალი ტყვე.

ამერთში ასრე წარმატებით რომ მიდიოდა საქმეები, იმერთში კი მეტად გაჯანჯლული და სამეფოს მდგომარეობა უნუგეშო; ამის მიზეზი იყო მრავალი შინაური მტერი მეფისა, სსკათა შორის მისი დედი-ნაცვალი თამარი, რომელაც ქუთა-

ისში ჩამოიყვანა, გასამარტლა და რომ სცნო მისი დანაშაუ-
ლობა, მოჭკლა და მისი ქონება სამეფო ხაზინას შეს-
ძინა. ამის შემდეგ მაინც მშვიდობიანობა არ დამყარდა. და-
დიანი, რაჭის ერისთავი, აბაშიძენი სულ მუდამ მისი დაუძინე-
ბელი მტრები იყვნენ. მათ მოსაგებლად ალექსანდრემ მოიწვია
ახალციხის თაშის ჯარები, რომელნიც დადგნენ ბაღდადში და
ქუთაისში, საცა დიდი სობორი ბაგრატიის სათაფ-სახედ
ჭჭონდათ. თუ ეს ჯარებიც არა ჰყოფნიდა, მეფე გივი ამილ-
ხორის დახმარებით მოიწვევდა სოლო ლეკებს, რომელთაც იმ-
დენი სარგებლობა არ მოუტანეს მეფეს, რამდენიც აუფხვრეს
და გასცარცევს ქვეყანა. იმერეთი სრულიად გაღარიბდა და სამ-
წესარო მდგომარეობაში ჩავარდა. ამისთანა ყოფა ხალხისა
ალექსანდრემ ველარ აიტანა, მწუხარებამ ბოლო მოუღო მას: იგი
ავად გახდა და 1752 წ. მოკვდა. მეფეს ჰყვანდა სამი ქალი და
ექვსი ვაჟი, რომელთაგან უფროსი სოლომონი იყო 17 წლისა.

იმავე წელს გამეფდა სოლომონ I, რომელმაც სამეფოს
დასამშვიდებლად და ურჩთა მებატონეთა დასამორჩილებლად
ოსმალნი ეი არ მოიწვია, არამედ დაუმეგობრდა სამეფოს
მტრებს, მაგ. სამეგრელოს მთავარს, რომლის შემწეობით ს.
ცხრა-წუაროსთან დაამარცხა თავის მოწინააღმდეგეთ: რაჭის
ერისთავის როსტომის, ლევან აბაშიძის და გურიის მთელობე-
ლის მამიის ჯარები. შემდეგ დაუმეგობრდა ქართლ-კახეთის მე-
ფეებს, რომელთაც სწორედ ესლა ეჭირებოდათ სოლომონის
შეგობრობა. სწორედ ამ დროს ერეკლეს ჯარები ნუსის
ხანმა ყარაბაღის, განჯის და შუშის ხანების დახმარებით მო-
ტყუებით დაამარცხა და გარდა ამისა იმავე დროს შექის ხანი
დაღესტნის ჯარებით და შირვანის ჯარებით, ავარიის ხანი ლე-
კებით მოადგნენ საქართველოს ჩრდილოეთის და სამხრეთის

მხრებიდან და აოხრება დაუწყეს. ერეკლემ მოიშველა სოლო-
მონი და უკვლავ დაამარცხა მტრები, მაგრამ იგინი რადგან
მრავალნი იყვნენ და მანც არ შორდებოდნენ ამ ქვეყანას,
ამიტომ ერეკლემ 1752 წ. რუსეთის იმპერატრიცას ელისაბედ
პეტრეს ასულს შემწეობა და მფარველობა მოსთხოვა. მაგრამ
შინაური საქმეების გამო რუსეთის დედოფალი ვერ მოე-
შველა, მხოლოდ მამამდიანთაგან შევიწროებულ ქრისტიან
ქართველებს რუსეთში გადასახლების ნება დაართო.

რუსეთთან დახლოება და მფარველობა მისი საქართვე-
ლოზედ დიდთ ეწეინათ ოსმალთ თუ ყიზილბაშთ ძალა მო-
მეტეზულად წაჭედნენ და განამხნევდენ ქართველებთან სა-
ბრძოლველად. ლეკნი თავის ქომავლობით ბევრს უშველ-
დნენ სპანკლებს. 1753 წ. ავარიის ხანმა გააოხრა კახე-
თი, გადავიდა არაგვზე, აიღო ციხე საკობიეკო და თუმცა
ერეკლესაგან განდევნილ იქმნა, მაგრამ მეორე წელს ხელ-ახლა
ჭარ-ბელაქნელების, შექელების და შირვანელების დახმარებით
შემოვიდა კახეთში და 20,000 კაციით 28 დღეს არბია ყვარე-
ლის ახლო-მხლო მდებარე ადგილები; ამ დროს ერეკლე ებრ-
ძოდა თათრებს ერეკნის ქვეყანაში. დაღისტნის წინამძღოლმა
ჩონჩოლ-მუსამ 40,000 კაციით აღაოხრა (1755 წ.) კახეთი
და 1756 წ. ოკტომბრის თვეში ლეკთა კიდევ გააოხრეს
ბეკრი სოფლები და მოჭკლეს განთქმული თავის ვაჟ-კაცობით
კოსტანტინე მუხრან-ბატონი.

1759 წ. იმავე ჩონჩოლ-მუსამ და კოსტა ბელაღმა (ეს
ქართველი იყო) შეაგროვეს დიდ-ძალი ჯარი (80,000-მდე),
რომელიც ორად გაჭყვეს: ჩონჩოლი შემოვიდა დვალეთში,
გადმოვიდა ლიხთზე, განარცვა სამახბლოს ოსები და შეესია
იმერეთს; კოსტა კი შემოერტყა ატონის-ციხეს, მაგრამ უგუ-

ქცეულ იქმნა ერეკლე და თეიმურაზისაგან, რომელთ შემწეობა მისცა სოლომონ მეფემ, რომელმაც 1757 წ. სრულიად დამარცხა ოსმალეთის სერასქანი და ჩაჭის ერისთავი როსტომი. თვისი დამარცხება კონტამ აცნობა ჩონჩხს, რომელიც შიშისაგამო გავიდა იმერეთიდან და გამაგრდა დვინის ციხეში, მაგრამ მეფენი გაწს რომ შემოეჭყუნენ, კვლავ შეეხმობა მათ და გაიქცა.

ამასობაში სპანსეთის შინაური შფოთიც დაწუნდა და ტასტოვ ავიდა ქაჩიმ-ხანი, რომელიც მრავალი სამსახურისათვის მოწყალების თვალთ უეუწრება ერეკლეს. სამეფოს დასამშვიდებლად შემწეობის სთხოვნელად თეიმურაზი გაემგზავრა რუსეთში და 1762 წ. 8 იანვარს გარდაიცვალა; ერეკლეშვი შეეერთა ქაჩთლ-კასეთი და გახდა მეფედ ორთავ სამეფოებისა.

X

ერეკლე იმორჩილებს გარეშე მტრებს და აშენებს ქვეყანას. — ანტონ I. — გაიოზი, რექტორი თელავის სემინარიისა. — სულხან ორბელიანი. — სოლომონი ითხოვს მფარველობას. — ქარიმ-ხანი შეურიგდება ეშეკლეს, სულთანს კი უწყობა. — ომარ-ხანი ავარელი. — შერიგება სულთანთან. — გამეფდება ჯერ დავით II, მემრე სოლომონ II. — ერეკლე ითხოვს შემწეობას. — შვილებს უბოძებს სამფლობელოებს. — ალა-მამად-ხანი. — გაობრება თბილისისა და საქართველოსი. — ფეც-ალი-შაჰი. — ერეკლეს სიკვდილი. — გიორგი XIII. — იმპერატორების პავლე I და ალექსანდრე I მანიფესტები. — სიკვდილი გიორგი მე-XIII-სა. — ბაგრატიონების შთამომავლობის მეფობა დასრულდება.

ქაჩთლ-კასეთის მეფემ ერეკლემ ორთავ სამეფოების შეერთების ძალით დაიმორჩილა გარეშე მტრები; ლეკნი, ქუ-

რთნი და სსკანნი. რომ საიმედო და სამუდამო ყოფილიყო მათი დამოწმება საჭირო იყო სამუდამო ჯარი სამზღვრების დასაცვლად. ეს იყო მიზეზი, რომ ერეკლემ 12,000 კაცი მორჩივე ჯარად განაწესა. მარტო ჯარები ვერას გააჩივებდნენ, თუ არ ჰქონოდათ მათ თავ-შესაფარებელი და საშიშრო დროს ფეს-მოსაკიდებელი ადგილები—ციხეები. ამ მიზეზით ერეკლემ 60-მდე ციხე განაასლა და ააშენა. სსკათა შოჩის გორისა, სიღნაღისა, თელავისა, ბორჯომისა, ზატარძეულისა, ნოჩიანისა და სს. გორის ციხე ზარბაზნებით გაამაგრა. რადგან ჯარს ჭმევა და კევა უნდოდა და ცარიელი ხაზინით ვერც მათი შენასვა შეიძლებოდა და ვერც ქვეყნის შენება, ამიტომ მან მცოდნე კაცებს მოაძებნინა მადნები, სსკათა შოჩის, სომხითში აზოვნეს ვერცხლის მადანი. ნაგები და დაზიანებული ქალაქი თბილისი გააშენა ღამაში სასლებით, მასში დააწესა ტიზოგრაფია, ზარბაზნა და თოფხანა. შეუდგა ზარბაზნების ხამოსმას, ფულების ჭრას და წიგნებს ბეჭდვას. განათლებული ქათოლიკოსის ანტონ I *) შემწყობით იგი სცდილობდა აღმკვლავებისა დაცემული ზნეობა ხალხისა და ისევ ძველებურად გაეცოცხლებინა ამ ქვეყანაში სწავლა-განათლება.

*) მეფის ძე ანტონი (1720-წ. მეფე იასეს და მის მეუღლის ელენესაგან იშვა თეიმურაზი. 15 წ. იზრდებოდა გარესჯის მონასტერში. 1735 წ. ნადირმა წართო მას ცოლი. 1740 წ. ბერად შესდგა და ეწოდა ანტონი). გაქათოლიკოზდა (1744 წ.) თუ არა, დაიწყო ლათინური ენის შესწავლა. ამიტომ იგი დაუმეგობრდა საქართველოში მყოფ ლათინების მღვდლებს, მაგრამ მალე მტრებმა დასწამეს მას მათი სჯულის მიღების სურვილი და განდევნეს საქართველოდგან. ანტონი რუსეთში წავიდა და იქ გამწესებულ იქმნა ვლადიმირის ეპარქიის არხიეპისკოპოსად. 1763 წ. ერეკლემ იგი გამოიწერა საქართველოში და ისევ ქათოლიკოზობა უბოძა.

ამ ნაიწის მოღვაწეობით წამ გაძლიერდა ერეკლე, მაშინ იმერეთის მეფე სოლომონ, აბუზარს მოსული წაჭის ერისთავის წინააღმდეგობისაგან და შეიწროებული სამაღთაგან, სთხოვს იმპერატრიცა კატერინას მთავრელობას და შემწეობას წინააღმდეგ თავის მტერთა; თვით წუსთ იმ დროს ჰქონდათ ომი სამაღთთან. 1772 წ. ღენერალი ტოტლებენი 1,200 კაცით, 4 ზარბაზნით შემოვიდა იმერეთში და ქუთაისის ცაისს, წამელშიაღ. გამაგრებულ იყვნენ სამაღნი,

საქართველოში დაბრუნდა თუ არა, ანტონი ბეჯითად შეუდგახალხის განათლებას. მან დააარსა მრავალი სკოლები მონასტრებში და ეკლესიებთან. რადგან სასწავლო წიგნები ძირიელ ცოცა იყო, ამიტომ შეადგინა კატეხიზმო, გრამატიკა, ფილოსოფია ბუმეისტრისა გადმოაკეთა ქართულად; შეადგინა ვრცელი ღვთის მეტყუველება. უბრძანა სამღვდელოებას ეკლესიებში ესწავლებინათ და აეხსნათ კატეხიზმო. აგრეთვე მან გადმოსთარგმნა მრავალი სხვა წიგნები, სხვათა შორის, კატელორიანი არისტოტელისა (სომხურიდამ) და რიტორიკა მნიტარისა, ისტორია ალექსანდრე მაკედონელისა (ღათინურიდამ), ფიზიკა გოლოფისა; დასწერა „მზა-მეტყუველება“, განმარტება 50 ფსალმუნისა და სხ. მისი ბრძანებით ყოველს მონასტერს ჰქონდა ბიბლიოთეკა.

ამავე დროს განითქმენ თავის სწავლით: ტიმოთე, მთავარ-ეპისკოპოსი თბილისისა, რომელმაც დასწერა მოგზაურობა წმ. ადგილებში; დეკანოზი ბესარიონ გაბაშვილი, რომლისაგან სხვათა შორის დარჩა „კატის ომი“; ათანასე მთავარ-ეპისკოპოსი, სასულიერო წიგნების მუჭადვი მოსკოვში. ეპისკოპოსი გაიოზ, რექტორი თელავის სემინარისა; ამისაგან შეეძინათ ქართველებს 14 სხვა და სხვა გვარი შესანიშნავი თხზულებანი და სხ. ყველა ამით დიდ შემწეობას აძლევდა ქართული ლექსიკონი, რომელიც შეადგინა მეჩვიდმეტე საუკუნეში განათლებულმა სულხან-საბა ორბელიანმა. ანტონ I 1788 წ. გარდაიცვალა და მცხეთის ტახტი დაუტოვა საქართველოს უკანასკნელს ქათოლიკოზს ანტონი II, ერეკლე მეორეს ძეს.

უშუბარები დაუშინა და აიღო. მათ შემწყობით სოლომონმა განდევნა ოსმალი იმერეთიდან, გურიიდან და თავისი პირადი მტრებიც დაამარცხა.

ტოტლებენმა მოინდომა ოსმალებთან ბრძოლის გაგრძელება, რადგან ჯერ რუს-ოსმალოს ომი არ გათავებულყოფილი იყო. ამიტომ მოიწვია ყრეკლე, რომელსაც იმ დროს მეგობრული განწყობილება ჰქონდა სულთანთან და მასთან ერთად ახალ-ციხის მხარეს გადავიდა ოსმალების განსადევნელად. მაგრამ ერთმანეთში უკმაყოფილება მოუვიდათ და ამის გამო ტოტლებენმა უკან დაიხია და რუსეთში დაბრუნება დააპირა. სოლომონ მეფეც აკად მუთაფოხის გამო დაბრუნდა. დარჩა მარტო მეფე ყრეკლე. გვირის ჩვეულება არ იყო უკან დახევა. მამაცურად შეებრძოლა 20 ჯერ მეტ მტერს და ასპინძასთან სამაგალითოდ გაიმარჯვა და შემუსრა მტერი. მას დარჩა დიდ-ძალი ალაფი, მრავალი ტყვე, რომლებიც თან წამოიყვანა და თბილისში ჩამოვიდა.

ეს დიდად შესანიშნავი გამარჯვება ძვირად დაუჯდა ერეკლეს, რადგან გადუმტერა სულთანი, რომელმაც წააქეზა ლეკები და მათთან ერთად თავის ჯარებს დააწყებინა რბევა ამ ქვეყნისა. სულთანის ქომარობით მოციხისლე მტერად გაუხდა ერეკლეს ავარიის ომარსანი. მალე სპარსელნიც აფერხდნენ. ამისთანა მდგომარებაში რომ იყო ერეკლე, მისმა მომხრემ, იმერეთის მეფე სოლომონმა წააგო ბრძოლა ოსმალებთან (შაკი ზღვის პირას ჩაქვთან) და თითონაც 1782 წ. მოკვდა.

1782 წ. იმერეთში გამეფდა სოლომონის პირა-შვილი დავით II. ერეკლემ შოინდომა იმერეთთან დახლოებული კავშირი და გაუღენა ჰქონდა, ამიტომ იმდენი ეცადა, რომ 1788 წ. აღიყვანა იმერეთის ტახტზე თავის შვილის-

შვილი სოლომონ II (ეს იყო ძე ერეკლეს ასულისა და ანხილ მეფისა), დავითი კი თავის სიკვდილამდის (1799 წ.) სოლომონს ედავებოდა ტახტსა, მაგრამ ამაოდ.

ამასობაში მოკვდა ერეკლეს მეგობარი სპარსეთის ქერბი-შაჰი. ახალმა შაჰმა ალი-მურადმა ერეკლეს მორჩილება მოსთხოვა; მაგრამ ამდენი შოგთისა და ღელვისაგამო აბეზარს მოსული და დაღალული ერეკლე თავად მუხრან-ბატონს და გარსევან ჭავჭავაძეს ჰგზავნის 1784 წ. რუსეთში და ჭკეშეკერდლობას ითხოვს. იმპერატორმა ეკატერინემ მიიღო საქართველო თავის მივარველობაში.

მაგრამ ჭკეშეკერდობის თხოვნამ დაღალული ერეკლე ვერ დაამშვიდა, ანამედ სულთანი და შაჰი ერთი ორად აუღელვა და გადუმტერა.

ჩარბი შაჰის შემდეგ სპარსეთში გამძლავრდა ნადირისაგან საჭურის ქმნილი ყაჯარი ალა-მაჰმად-ხანი, რომელიც თავის ნათესავის ფეტი-ალი-ხანის შემწეობით აღვიდა სპარსეთის ტახტზე. *) შემდეგ ალა-მაჰმად უჩნის და წინააღმდეგის ერეკლეს დასასჯელად და საქართველოს გასაოხრებლად თვალუწვდენელ ჯარებით წმოდვიდა.

მაჰმადის მოწინავე ჯარი, რომელიც ერევნის ასაღებად მოვიდა ფეტი-ალი-ხანის წინამძღოლობით, ერეკლემ დაამარცხა

*) ტახტის დასაპყრობად იგი 18 წელიწადს იბრძოდა. ბოლოს წადილი აღუსრულდა და განდა მფლობელად ირანისტანისა. ალა-მაჰმადი იყო მოკლე და გამხდარი ტანისა, ერთის შენედევით 14—15 წ. ყრმასა ჰკავდა. წვერ-ულვაში სრულიად არა ჰქონდა. შეჭმუნვნილი და მრისხანე მისი პირის სახე შესაზარი იყო კაცისათვის და საგრძობელი. ყმაწვილობაში ნადირისაგან საჭურის ქმნილი, დიდობი-

და განდევნა. ეს რომ გაიგო ყაზახებისკენ მიმავალმა შაჰმა, აჩქარებით გამოემგზავრა ერეკლეზე, რომელმაც იგრძნო თავისი საშიშარი მდგომარეობა, გამობრუნდა უკან და წითელხიდზე დადგა. იმერეთის მეფეს სთხოვა შემწეობა და შეიღებს უბრძანა მოშეკლება. მაგრამ მხოლოდ სოლომონმა მოაწოდა მეფეს 5,000 კაცი, თორემ შეიღები არსად იყვნენ, გარდა ვახთანგისა და შეიღის-შეიღის დავითისა (გიორგის ძის). ამასობაში ალა-მაჰმადიც მოახლოვდა. ერეკლე ვერ შეებრძოლა მტერს და სატახტო ქალაქის გასამაგრებლად და დასაცველად საჩქაროდ წამოვიდა თბილისში, რომელსაც 10 სექტემბერს 1795 წ. მოადგა გაშმაგებული ალა.

ერეკლე მამაცურად დაუხვდა მტერს და პირველი ბრძოლა (ერევნის გზაზე) შესწუდა სპარსელების დამარცხებით. მეორე დღეს უფრო გაბარბოტებით და მთელი ჯარით მაჰმადი დეცა ქალაქს და აიღო ისა. ერეკლემ ძლივ-ძლივობით მოასწრო აკლამბრის ხიდიდამ გასვლა და ანანურისკენ გაქცევა. მას გაედევნა მეფის ძე დავითიც. დედოფალი დარია თავის შეიღებით და თბილისის მოქალაქენი წინათვე გასულიყვნენ ქალაქიდან; ერეკლესთან წინააღმდეგ სპარსელებთან იბრძოდნენ მხოლოდ 1,500 ერთგულნი ყმანი.

მეფე სოლომონიც თავის გაქცეულს ჯარს გაედევნა და გზა-გზა რბევა დაუწყო ქართლსა. მეფის ძენი მიიმალნენ და არც ერთმა, როგორც ვსთქვით, შემწეობა არ აღმოუჩინა თავის

სას მტრად გაუხდა მთელს კაცობრიობას, რომლის ერთ კუბოში მოქცევა და თავის ფერხთ ქვეშ თელვა ენატრებოდა; მოწყალეობას, კაცთმოყვარეობას და სსვ. სათხოვასა ადგილი არა ჰქონდა მაჰმადის გულში, პირიქით მასში ბუდობდა სიმძულვარე, სიბოროტე და ყოველგვარი უღმერთო სასდელი კაცთათვის.

მოხუცებულს და ჭაღარა მამას, *) გარდა ვახტანგისა, რომელიც
სამასი არაგველით დუშეთიდან ჩამოვიდა თბილისს. ამ დანტამ
შეჭვირდა მეფეს და ერთიც აღარ გამოვიდა ცოცხალი ომიდან:
კონსტანტინის ბაღებთან დაინახნენ (ა. ვ. ორბელიანი.).

სპარსელნი შევიდნენ თბილისში. მიტროპოლიტი დოსი-
თეოზი მთელი კრებულთ ჩაიკეტა სიონის სობორში. მაგ-
რამ სპარსელთ გამოამტკრავს კარები, შევიდნენ ტაძარში,
დაჭსწვეს საკურთხეველი, სცემენ ღვდლებს და თვით მოხუ-
ცებულნი მიტროპოლიტი სობორს ბდიდამ გადისწოლეს
მტკვარში. მთელი ქალაქი და მშენიერი სასახლე რუსთომისა
გადასწვეს. არც სიყმე, არც მოხუცებულობა აღმოხიკებდნენ
გაშმაგებულს მაჭმადს. ქრისტიანთ სასხლი რუებრ დიოდა
თბილისის ქუჩებზე. 11 ენკენისთვადამ მოვიდებული 17-მდე
გაგრძელდა აღხრება ქალაქისა და თითქმის არც ერთი შენობა
არც დარჩა დაუზიანებელი. ახანობიც კი, თავის ბანების შემ-
დეგ, დაქტვიანა. აკლბარნი და აკლბარის ხიდი გადასწვა.

მცხეთაც გადასწვეს. ტეცხლის წაკიდება უნდოდათ მცხე-
თის სვეტი-ცხოველის ტაძრისათვის, მაგრამ ჭარის უფროსმა
ნახიჩევის ხანმა დაუშალათ. მხოლოდ ტაძარი სრულიად გა-

*) ჯერ წითელ-ხიდიდამ ერეკლემ რომ აჩქარებით მოშველება
შუეთვალა გიორგის, ამან აინუნშიაც არ მიიღო მამის თხოვნა და სი-
ღნალში გამაგრდა. როცა თბილისის აღება გაიგო გიორგიმ, დააპირა
გაქცევა, მაგრამ ხალხი შეიყარა და მალეც ხმით უთხრა მას:
„გასაქცევად არ გაგიშვებთო. ჩვენი წაქებით, ცხვრებით იკვებებოდი,
ახლა ჩვენთან ერთად თავი შეაკალ როცა ჩვენ თავებს დაგვჭკრიან,
დეე შენც მოგჭრან.“ მის კარებზე ყარაული დააყენეს, რომ არ გაქცე-
ულიყო. მაგრამ მან მოისყიდა ყარაულები და ცალაპერანგა თელავ-
ში გაიქცა.

ცარცკეს. მიაგნეს ტაძრის სამალავის კარებსაც, რომელიც ბუ-
რებს სინჯარისა და შიშისაგამო ღია დაჩრდილოდათ და წაიღეს
უოკლეივე, რაც შიგ იმავეს.

ასრე უღმობელოდ და მხეცუნად მოუქცა შაჰი ერეკლეს,
რომელიც ერთ დროს თამაზ-ყული-ხანის (ნადირის) სპასალარი
იყო და ალა-მჰმადი კი იმავე დროს ნადირისაგან საჭურის
ქმნილი და მისი შინა ყმა. ბოლოს მჰმადმა გული შეიფურა
და სპარსეთისკენ გაემგზავრა, მაგრამ გზაზედ მოკლულ იქმნა
(თავისივე მონისაგან) და ტახტი დაჩნა ფეტალი-შაჰს ანუ
ფათალი-შაჰს.

ამ ნაირად რომ გაიხრდა საქართველო და დასუსტდა
ერეკლე, მაშინ რუსეთიდან ჯარებით გამოგზავნა (კაატარი-
ნი II-მ) ვალერიანი ზუბოვი, რომელმაც 1796 წ. წაართვა
სპარსეთ დეზბენდი, შამახია, სალანნი და განჯა, რასაკვირვე-
ლია ერეკლეც მას ჰმეკლარდა და მხარს აძლევდა.

საუბედუროდ ამის შემდეგ დიდ-ხანს აღარ უცოცხლნია
ამ შესანიშნავს გმირს ერეკლეს (სულთანი მას ღამად ჰხადი-
და, ფრიდერეიკ დიდს ზრუსიისას მხნეობის და ვაჟ-კაცობის მაგა-
ლითად ჰყვანდა და თვით ქართველნი მას უდრადნენ მთელს კა-
ხეთს და „პატარა კახს“ უწოდებდნენ *), რომელმაც თავის ძელა-
ვის ძლიერება აკრძნობინა ინდოტანს, სპარსეთს, რუმელითს
და ლეკეთს. მისგან ძრწოდნენ მძლავრნი მიფლობელები და მისი

*) აჰა ივერის ნუგეშ-დიდება,
თვისის დროისა გამშვენებელი,
მამაცთა შორის საკვირველება,
პატარი კახი, მეფე ერეკლე!
წარბ-შექმუნენილი, ხმალ-ხელ მოწვედენით,
გაი მას მტერსა, სად აღჩნდებოდა!

შეგობრობა იამებოდათ. სამი უკანასკნელი წელიწადი გაატარა
კშირმა თელავში, თუმცა შინც არ შეუწყვეტია ბრძოლა სპარ-
სელებთან, ლეკებთან და რსმალებთან. ბოლოს 11 იანვარს
1798 წელს თელავში აღესრულა მეფე ერეკლე II, 84 წ.
მონუცი.

მეფის ერეკლეს გვამი დიდის აშბით და დიდებით წასკე-
ნეს და დასაფლავეს მცხეთის ტაძარში.

ერეკლეს დარჩნენ ძენი: გიორგი (მეორე ცოლისაგან),
იულიანი, აღმასხანი (ვახთანგი), თეიმურაზი (ანტონი), მირი-
ანი, ალექსანდრე და ლუარსაბი (ესენი მესამე ცოლის დარე-
ჯანისაგან იყვნენ), ასულნი: შარვაში, თამარ, ელენე, ქეთევანი,
ანასტასია და ხორეშანი; ვახთანგი (პირველი ცოლისაგან)
გარდაეცვალა. *)

სიკვდილის წინად დარეჯანმა ერეკლეს მეფობის წესი
შეატყვევინა: ამიერიდგან „ანდერძისა ძალითა ნამდვილ-ხელმო-
წერილითა მეფისა ერეკლესაგან, ოთხის დღისა წინათ სიკვდი-
ლისა, თხუთის მეზრ დედოფლისა, ჯერ იყო რათა ექიყნა
პირველად შირშოსა მესა გიორგის, შემდეგ მესა მისსა იუ-
ლიანს, შემდეგ შირიანს, მეკეთ ვახთანგს, ალექსანდრეს და
ფარნაოზს. შემდგომად ფარნაოზისა მეფობითი უფლება გარ-
დავიდოდა მეფის გიორგის შვილზედ დაკითხედ, მეკედ იოან-
ნეზედ, ბაკრატზედ და სსუ. შემდეგ ამითისა მოვიდოდა ჯე-

*) ერეკლეს ჰყვანდა ჯიდევ ერთი ქე—ლევალი, მეფის უმთად
ერთი იმელი. ერეკლემ ამას ჩააბარა დიდ-ვაჟაკობისათვის თავის ბაი-
რალი და ორი ათასი გამოჩენილი მხედარი. ლევანის რჩევით ერე-
კლემ დაადგინა მორიგის ფარი (ბუტკოვის წერილებიდან), თქმე-
ლობა არის, რომ, ვითომც; ლევანი მოსწამლა მისმა მეუღლემ (ალ-
ვ—ქე ორბელიანი.)

ნი მეფობისა იულონის შვილზედ და შვილთა ზედა შემდგომ-
თა მისთა ძმათა და სხვ.“ (ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-სა).

ამ წესის ძალით დარეკანს იმედი ჰქონდა, რომ მალე
გარდაიცვლებოდა დასწეულებული და შუდამ აკად-მეფოვი გი-
ორგი და მეფობა იულონს დაჩქებოდა. მაგრამ წადილი არ
აღუხდა.

ერეკლესაჲ სინტოცხლეში ახალმა წესმა სამეფო გარშე-
ხამოაგდო ერთი აღიარითი და დაკიდანება. უკვლანი ერთმ-
ნეთზე უკმაყოფილოდ იყვნენ და ტახტისათვის ჩხუბობდნენ.
გიორგი XIII რომ გამეფდა, რუსების დახმარებით თავის შემდეგ
ტახტის შემკვიდრედ დანიშნა უფროსი შვილი თვისი დავითი
, მაგრამ თვესა მეოთხესა შემდგომად გამეფებისა (გიორგისა)
მოხდა ამოხსი ძმათაგან მეფისა გიორგისა მეორისა დედიდან.
იულონ, გამეფებული ქართლსა, აღიარებდა უფლებასა თვისა
მეფობისა ტახტისათვის, ანდერძის გამო მეფისა ერეკლესა;
კახთანგი ანუ აღმასხან, ანაგვისა გამგე, ჰქონებდა თავსა
თვისსა ანა დამოკიდებულად მეფისაგან, ვითარცა ბატონი და
ერსთავი ძველთა წესთა ანაგვსა; მირიან გაბატონდა მარტ-
ყოფისა და ფარნაოზი სურამსა. აღექსანდრე ივლილოდა სპარ-
სეთსა და შეეკადრა ეეენსა, რცა მტერი რუსეთისა (ცხოვ-
რება მეფის გიორგი XIII-სა).

გიორგიმ რომ იგრძნო საშიშარი მდგომარეობა თვისი
და თვის სამეფოსი, უმდაბლესად სთხოვა რუსეთის იმპერატო-
რს პავლე I-ს, რომ საქართველო მიეღო თვის ქვეშევრდო-
მობაში და შეეკრა (1799 წ. 23 ნოემბერს) შემდეგის ტრაქ-
ტატი:

1. მისი დიდებულება იმპერატორი ყოველისა რუსეთისა მი-
იღებს ტიტულსა „მეფე საქართველოსა“ და შემდეგნი მისნი
შემკვიდრენი.

2. ძე მეფისა გიორგისა დავით ტიტულსა «განმგე საქართველოსა» და გარდავლს ესე შთამომავლობითა. პირობადამ პირობადის.

3. საქართველოსა ერი და მუნ მსახლობელნი 12 წლისა განგრძოლს, არ გაიღებენ არა რა ხარჯსა, რათა დაეწყებენ თვისსა მდგომარეობასა შემდეგ ესოდენტა ბრძოლათა. განმგე საქართველოსა მიიღებს რუსეთიდან 12 წელსა მისთვის და სამეფოსა სახლისა წესთათვის 20,000 თუმანს (200,000 მანეთს.)

4. მადანი ოქროისა და ვერცხლისა ახტალს და მისხანს (მიშხანს), შევა რუსთა განგებაში და იმითი აივსება ზემოთქმული ჯამი ფულისა.

5. 6,000 რუსისა ქვევითა ჯარი სრულის კომპლექტითა იღება საქართველოში. ქართველნი გამოვლენ ცხენოსნად ამა ქვეითისა ჯარისათვის.

6. ქართველნი მოაგროვებენ ჯარსა ესოდენტსა, რადენიც საჭირო იქნების დასაცვლად სამზღვრებისა.

7. რუსნი წარგზავნან ინჟინერთა თვისთა აღსაშენებლად და განსახლებლად ტიხეთა მათ აღგილთა ზედა, სადაცა დაინახება საჭიროდ.

8. ფულსა მოჭრილსა თბილისში, ექმნება ერთსა მხარეს ღებრი რუსეთისა და მეორეს საქართველოსა.

9. საზრდო რუსეთისა ჯარისათვის მიიყიდება იმავე ფასითა, რომელიცა ექმნება დანიშნული ადგილობრივთა მცხოვრებთათვის.

10. როდესაც მოხდება აღწერა ხალხისა უნდა იქმნას კომპლექსად და არა თვითო სულად. რუსეთისა მხრით რუს-

ტოფინი ღვთაობა. საქართველოს მხრით აკლავი, ფაქტობრივად (ცხოვ. მეფის გიორგი XIII-ს); ამ ნაიკ ხელშეკრულების შემდეგ გიორგიმ იტოვებდა კიდევ ერთი წელიწადი. მას გაუჩნდა წყაღმანკი და ქრისტიანობისთვის 28 დღეს 11 საათზე დილით განუტევა სული თვისა. *)

შემდეგ ამის 14 თებერვალს 1801 წელს მოვიდა რუსეთით რუსკინობტი იმპერატორის პავლემა, მომხრეთული ქართველთა ხალხისადმი, რომელთაც საქართველო აღიარა «შეუწყობისაზე სამეფოსა ქართლისისა საგუგუნობითა დროთა, მხურებლობასა ჩვენსა... ახალნი უმანი ჩვენნი და შემდგომნი ძენი მათნი დაცულ იქნებიან შეურყეველითა დარწმუნებითა ჩვენთა და მოსაუდრეთა ჩვენთაგან... გამოცხადდა სანკტპეტერბურგისა შინა წელსა 1801 იანუარის 18 დღესა. წელს მეფობისა ჩვენისა 5, დიდისა მაგისტრებისა ჩვენისა წელსა 3.»

ესე იმპერატორი პავლე ამის შემდეგ მალე გარდაიცვალა (11 მარტს 1801 წელს) და აღვიდა ტახტსა ზედა რუსიისა ალექსანდრე I, რომელმაც ახლის თვისის მანიფესტით (მიცემულით საუდრესანსა ქ. მოსკოვს, სექტემბრის 12 დღესა 1801 წელს) აგრეთვე აღიარა საქართველო რუსეთის ქვეშევრდომობაში.

გიორგის დარჩენენ ძენი: დავითი, იოანე, ბავკატი, თეიმურაზი, **) მიხეილი, ჯიბრაილი, ილია, რაქვობინი და ერე-

*) გიორგი XIII-ით 1800 წ. დასრულდა მეფობა ბაგრატიონებისა ანუ ბაგრატიონებისა. იმეფეს 586 წ. — 1800-მდე, ესე იგი 1,214 წ.

**) ამ განათლებულ მეფის ძისაგინ დაგვრჩა „ისტორია დაწეუბიდან ივერიისა, ესე იგი გიორგისა, რომელ არს სრულიად საქართველომანა.“ შრომა შეადგენს მოზრდილ ტომს (298 გვ.).

კლე; ქალები: ბარბარე, სოფია, ნინა, რიფსიმე, გაიანე, თამარი და ანნა. გვამი მეფისა დასაფლავეს მცხეთის სობორში.

XI.

ქართლ-კახეთის მმართველნი კნორინგი და კოვალენსკი. — ციციანოვი. — სამეფო ოჯახების რუსეთში გადასახლება. — განჯის და სამუხის აღება. — იმერეთის, სამეგრელოს, გურიის და აფხაზეთის რუსეთთან შეერთება. — რუსეთის ქვეშევრდომობაში შედის შურაგელის სასულთნო, ყარაბაღის, შექის, შირვანის სახანოები. — ციციანოვის სიკვდილი. — 1829 წ. ზავი რუს-ოსმალთ შორის. — პასკევიჩი. — შამილი. — ვორონცოვი. — თ. ბარიათინსკი. — შამილი ტყვეობაში. — დაპრობა ყუბანის ოლქისა. — 1863 წ. საქართველოს სარდლად (ნამესტნიკად) ინიშნება მიხეილ ნიკოლოზის ძე.

გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგი პირველი წლები საქართველოს ცხოვრებისა წარმოგვიდგენენ საშინელს არეულაბას ანუ, ასრე უსთქვათ, ანარჩასს. ეწვევს ქუნი ჯეკებქვიან გიორგის ძეს დაგითს და სტდილობენ, რომ მის მაგიერ გაამეფონ იუფონი, მეძრე რომ აღარც დაითს ტახტი, ეგრე მოქმედებენ წინააღმდეგ ახლის მართებლობისა. ხალხი ვერ უჩიგდება და ვერ ეწყობა უფრო რუსის ახალ წესდებას და კანონებს; მეტადრე გაუჭირდა ხალხს მაშინ, როდესაც კნორინგის შემდეგ საქართველოს მმართველად დანიშნულ იქმნა კოვალენსკი, რომელიც ვერ დაიკვსებდა თავის სიძაქთლით და უანგარობით. ჩვენ ხალხს უფრო ის აბრაზებდა და მოთმინებიდან გამოჰყავდა,

რომ მასწავლებელი რუსები იქცეოდნენ წინააღმდეგ მკვიდრთა მოსახლეთა ზნე—ჩვეულებისა *). ამ ნაირ მოქმედებით ააღელვეს ხალხი, რომლის მოთავედ გახდნენ ამ დროს მეფის ძენი და სხვ. ზიანი... 1802 წ. მთავარ —სარდლად დანიშნეს ჰავლე დიმიტრის-ძე ტიტოშვილი (ტიტოანოვი), ჩამოაკლავით ქართველი, მაგრამ აღზრდილი რუსეთში, მეტად მხნე და გამბედავი კაცი.

ჩამოვიდა თუ არა საქართველოში, მან ნება გამოთხოვა იმპერატორს ალექსანდრე I-ს, რომ ყველა სამეფო გვარის წევრი დაიჭიროს და რუსეთში გადასახლდეს. «უამისოდ რუსის მმართველობა აქ ჯერეთ გამხელდება» სწერდა იმპერატორს და «აქ მშვიდობიანობა არ დამყარდება.» შემდეგ ბეჭითად შეუდგა თავის განზრახვის სისრულეში მოყვანას.

ზიკველად მან ყურადღება მიამხრო „ყველაზე უცბიერესს“ ვახტანგ ერეკლეს ძეს, რომელიც ხელთ იგდო და ტახტის მემკვიდრესთან დავითთან ერთად გაისტუმრა რუსეთში. შემდეგ ტიტოშვილმა ღენკალს ლაზარეკს უბრძანა დაეჭირა დედოფალი მარია (მეორე მეუღლე გიორგისა), ღენკალს ტუჩკოვს კი — მეფის ძე ბაგრატი. დედოფალი რუსის მმართველობის ბრძანებით აჭამდის სტოპოვებდა თბილისში და იქიდგან გასვლის ნება არა ჰქონდა. ესლაც მან გამოატყდა, რომ ცოცხალი არ განშორდება სამშობლოს. ბაგრატიც გავარდნილი იყო და ხალხს აღელვებდა. ტუჩკოვს ბაგრატი თვითონვე დაწებდა.

19 აპრილს დილის 6-ს საათზე ლაზარევი შევიდა დედოფლის სასახლეში, და გამოუტყდა მიზეზი მასთან

*) იხ. მოგზაურობა ვლადიკონისა, გვ. 26.

მოსკვისა. დედოფალმა ციკად მიიღო იგი და წასვლასზე უარი განუცხადა. როცა კი ძალად წაყვანა მოინდომეს, მარიაშმა სასიკვდილოდ დასჭრა ლაზარევი და წააქცია. მაშინვე დედოფალი და მისი ძე ჯიბრალი, დაჭრილ იქმნენ და იმავე დღეს მცხეთაში წაყვანილ. აქ ღენერალი ტუჩკოვი ბატონით უცდიდა მათ. ტუჩკოვმა ყველანი წასსა ვლადიკავკასს, გზაზე (დარიალის ველში) თუმცა დედოფლის განსათავისუფლებლად 1,000 მ. მოსუიდეუნი თაღურენი დაეცნენ, მაგრამ რუსებმა განფანტეს იგინი და ტუჩკოვმა ჩაიყვანა ვლადიკავკასს. *)

ამნაირად ნელა-ნელა ყველა სამეფო გუბრის წევრნი გადასახლებულ იქმნენ რუსეთში. ზოგი ერთმა კი წინათვე მოასწრო და სპარსეთში გაიქცა, სხვათა შორის, ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილები და სხვ.

როცა ციციანოვმა ყველა შინაური მოწინააღმდეგენი გაისტუმრა რუსეთში, ახლა შეუდგა ბრძოლას ლეკებთან და სხვა სახანებთან, რომელნიც მოსკვენებს აწამლევდნენ საქართველოს.

ქარბელაქნელებზე გაამხედრა ღენერალი გუღიაკოვი, რომელმაც მალე დაიპყრო ეს ქვეყანა, ხარჯი დაადო და რუსეთის ქვეშევრდომობაში შეიყვანა.

*) რუსეთში რომ მიიყვანეს ესენი, დედოფალი დაამწყვდიეს ჯორონეის ბელგოროდის მონასტერში. თუმცა მრავალჯერ ამტკიცებდა დედოფალი მარიამ, რომ მას არ მოეკლა ლაზარევი, მაგრამ მაინც 7 წელიწადი მონასტერში განატარებინეს (მარიამი გარდაიცვალა მოსკოვში 1850 წ., დასაფლავებულია მცხეთის სობორში).

თვითონ ციციანოვი კი მადლა განჯის სახანოს, რომლის გამგებლად იმ დროს იყო ჯავათ-ხანი, სწორეთ ძს, რომელიც აღა-მაჰმადთან ერთად აღსრულებდა თბილისსა. ჯავათი გამაგრდა განჯაში, რომელიც შემდეგ მწარე ბრძოლისა აღებულ იქმნა. მრავალი ხალხი რუსებმა დახრცეს, ჯავათი მოკლულ, მისი ჯალაბობა დატყვევებულ იქმნენ. ციციანოვმა 900 მ. უბოძა ხანის ჯალაბობას, ავრეთვე 30 თალარი (ერთი თალარი 30 ჩანახა) ხარხალი, 20 თალარი ბრინჯი და 20 თ. თეტივი. შემდეგ იმპერატორმა ალექსანდრემ ციციანოვის თხოვნით განჯას ელიზავეტოპოლი დაარქვა.

განჯის აღების შემდეგ ციციანოვმა ჯავათ-ხანის ხელქვეით მეოფე სამუხის ხანს მისწერა წარ დამტკეპი წერილი და უბრძანებდა ესლავე გამოძინებდდი და დაგემორჩილდი, თორემ „ვერც მიწაზე დამემალები, ვერც წყალშიცა ვეკლგან მე შენ გიპოვნიო.“ სამუხის ხანი შერიფ-ბეგი მაშინათვე გამოეცხადა და რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო.

მაშინ, როდესაც ციციანოვი ებრძოდა საქართველოს მტრებს, იმერეთის მეფე და სამეგრელოს მთავარი ებრძოდნენ ურთი-ერთს და აღსრულებდნენ ქვეყნებს. ეს საუკუნოებით დაწყებული ბრძოლა ჯერაც არ დასრულებულა.

პირველად სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლმა მიჰმართა ციციანოვს: „თუ რუსეთის ქვეშევრდომობაში არ მიმიღებთ, მაშინ ოსმალეთს მივმართავო. მხოლოდ დადიანობა მუდამ ჩვენ გვარს უნდა დარჩესო.“ ციციანოვი დასთანხმდა ამ პირობაზე და სამეგრელო აღიარა რუსეთის ქვეშევრდომობაში (2 დეკემბერს 1802 წ.)

ამის შემდეგ სოლომონ II მაინც არ ეხსენებოდა სამე-

გრელის და ახსრება ლეხსუმს და ცხენის-წყლის აწყ-
მარეს.

რუსეთის იმპერატორმა მასთან მოსალაშარაკებლად გაგზავნა
„გოლდუჟსკი სოკეტნიკი“ სოკოლოვი, მაგრამ მეფემ მას
გადაწყვეტილი სიტყვა არ მისცა და ასე გაისტუმრა.

ამის შემდეგ რუსთა გაუჭირდა მეფე სოლომონს, იმუ-
ლებულ შეიქმნა მოკთხოვა იმპერატორის ქვეშევრდომობა 25
აპრილს 1804 წ. ფიციით აღიარა თვისი ქვეშევრდომობა 25
მაისს 1804 წ. ლიტვინოვი ჯარებით დადგა ქუთაისში. იმა-
ვე წელს იმპერატორის ბრძანებით ყირიმით მოვიდა ბელეის
ზოლვი არტილერიით. ზოგი მათგან დადგა რედუთ-ქალეში
აწ (ყულევი); ერთი ბატალიონი ოდიშში, ერთიც ხონში,
მდ. ცხენის-წყალზე, იმერეთის მხარეს და ერთიც ლე-
ხსუმში.

სოლომონ II და გრიგოლ დადიანი 20 ივლისს 1805 წ.
შერიგდნენ. მეფე სოლომონი კიდევ დაუნათესავდა გრიგოლს,
შემდეგ დაიწყო შენება თავის ქვეუწისა. მიაქცია ყურად-
ღება ხალხის ზნე-ჩვეულებას, ქუთაისში დააარსა: ტიპოგრაფია
და იმაში აღბეჭდა სახარება, სამოციქულო, დავითნი და
სხვ., დააარსა სკოლები. ამასთანავე მეფემ განიზრახა განეთა-
ვისუფლებინა იმერეთის სამეფო. ამიტომ მიჭმართა სულთანს
და შემწეობა სთხოვა, აგრეთვე გრიგოლ დადიანს მოსთხო-
ვა ერთად ბრძოლა რუსების წინააღმდეგ. მაგრამ გრიგოლმა
არ უღალატა იმპერატორს და ფიცი მტკიცედ შეინახა.
შემდეგ ამისა უფროდ გრიგოლ მოკვდა. 10 წლის ლეკანი
(ძე გრიგოლ დადიანისა) მძევლად იყო აფხაზეთის მთა-
კართან ქელიშ-ბეგთან. ციციანოვის ბრძანებით ქელიშმა გა-

ნათავისუფლად ლეკანი, რომლის მცირე წლევანობის გამო სა-
შეგროვოს მმართველად დაინიშნა დედა მისი.

შემდეგ ამის ძლევა-მოსილის რუსის ჯარის შიშისაგამო
შურაგელის სასულთნო, ყარაბაღის, შექის, შირვანის სასა-
ნოები, აგრეთვე გურია სისხლის დაუღვრელად და თავის ნე-
ბით შევიდნენ რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომობაში.

ამსობაში ციციანოვმა განიზრახა ბაქოს დაპყრობა.
1806 წ. ციციანოვი მცირე ჯარით მიადგა ბაქოს; რომლის
ხანმა უსეინ-ყულიმ გამოუცხადა მას მოჩივლება. მთებერვალს
1806 წ. ციციანოვი 200 კაციით მივიდა ბაქოს კარებთან.
ხანი ქალაქის კლიტეებით გამოეგება მას და კლიტეების მი-
წვდის დროს, მოჰკლა ციციანოვი.

შემდეგ ამის ბატონიშვილის ალექსანდრეს დახმარებით
სპარსულთ დაუწყეს ბრძოლა რუსებს, მაგრამ ეს ბრძოლა გათავდა
რუსების სასარგებლოდ. 12 ოკტომბერს 1813 წ. სპარსულთ
შეჭკერეს რუსებთან ზავი, რომლის ძალითაც სამუდამოდ ხელი
აიღეს ყარაბაღის, განჯის, შექის, შირვანის, დერბენდის, ყუ-
ბის, ბაქოს და ტალიშინის სახანოებზე, აგრეთვე დაღისტან-
ზე, ქართლ-კახეთზე, იმერეთზე, სამეგრელოზე, და აფხა-
ზეთზე.

მარტო ოსმალნი-და დაჩხენ რუსების შემცილებელნი.
მათ ეჭირათ მთელი საათაბეგო, აჭარა-ლაზისტანი და ფოთი.
და რადგანაც ომი ჰქონდათ რუსებთან, გადობირეს სოლდამონ
ძეოვე, რომელმაც საიდუმლოდ მათი მხარე დაიჭირა ეს შეუ-
ტუო რუსის მთავრობამ და სოლდამონი დიდის პატივთ
ტოვილისში მიიწვია; მაგრამ თბილისიდან 1810 წ. გაიქცა
ოსმალეთში და იქვე 1815 წ. გარდაიცვალა. დასაფლავებულია
ტრაპიზონში.

ბრძოლა ოსმალეთთან გათავდა 1829 წ. ამ დროს საქართველს მთავარ-მარტოვლად იყო ქელდმარშალი ლენერლი გრაფი ვასკევიჩი. ამ წელს (1829) ადრინოპოლში შეკრული ტრაგტატით ოსმალთ დაუთმეს რუსებს: სხალ-ციხის და სხალ-ქალაქის მხარეები (საათაბაგო) და აგრეთვე ფოთი, ამასთანავე სამუდამოდ ხელი აიღეს საქართველოზე და იმერეთზე.

გრაფის ვასკევიჩის შემდეგ (1831 წ.—1844 წ.) საქართველოს და ამიერ კავკასიის მთავარ-მარტოვლად იყვნენ ლენერლები: ბარონ როზენი, გოლდოვინი და ნეიჭდჭარტი.

1844 წ. საქართველოს ნამესტნიკად დანიშნა ბრწყინვალე თავადი ვორონცოვი.

ვორონცოვმა ლეკებთან ბრძოლას ჯერ-ჯერობით თავი დაანება და დაიწყო ციხე-სიმაგრეების შენება იმ ადგილებში, რომელნიც ეჭირათ რუსებსა, აგრეთვე გააკაფვიანა დაღისტნის ტყეები, რომლებშიაც იმალებოდნენ ლეკები და გაიყვანა გზები, რომ ჯარს შესძლებოდა სიარული იმისთანა მთიან და ოღრო-ჩოღრო ადგილებში, როგორიც არის დაღისტანი (მთიანი). აგრეთვე მთელ დაღისტნის მიჯნებზე დაასახლა რუსის ხალხი. ამ ნაირად ვორონცოვმა სრულიად დაამზადა დაპყრობა შამილის საიმპოროსი.

ვორონცოვის შემდეგ კავკასიაში დანიშნენ ნამესტნიკებად ჯერეთ განთქმული ლენერლი მურავიოვი, რომელიც იყო ცოტა ხანს და შემკედ კინაზი ბარიათინსკი, რომელიც თავის მოწინავეს ვორონცოვის გზას დაადგა. ამანაც გადააჭრვიანა ტყეები და გააკეთებინა გზები. ბოლოს 1858 წ. ბარიათინსკი მზათ იყო ლეკებზე იერიშით მისასვლელად. შამილის და მთის სამეფოს უკანასკნელმა უამბა დაჭკრა. ყოველის მხრით ბარიათინსკი შემოერტყა დაღისტანსა და იერიშით მივიდა შა-

მილის უმთავრეს ციხე ვედენოსკენ. იმაში თავის ჯარებით
გაცხოველებული ვარდებოდა აქეთ-იქით და ებრძოდა რუსეთის
ჯარს, მაგრამ ამაოდ: რუსებმა აიღეს ვედენო. შამილი კი
400 მიუზიდით (მოწაფით) გაიქცა შუა დაღისტანში და გა-
მაგრდა გუნიბში *). რუსებმა დაიწყეს მთელი დაღისტანი
და მოადგნენ გუნიბსა. ბაჩიათინსკიმ სთხოვა უბრძოლველად
დამორჩილება; შამილმა, როცა ნახა კელაქას გაიტანდა, დამორ-
ჩილდა სარდალსა 25 აგვისტოს 1859 წ. შამილი წაიყვანეს
რუსეთში ქ. კალუგაში.

ამის შემდეგ დამორჩილდნენ რუსებს ქველა ხალხები
კაკვასიის: ხეჩქუნა, ბუედუნა; ნატუნაველსი და სხ. ხალხ-
ობანი, უბარდოელნი, სკანსი თვითონვე უბრძოლველად სა-
ქართველოსთან ერთად აღრეკვე შეერთებულნი იყვნენ რუსეთთან.

ამის შემდგომად უკანასკნელი მთავარი აფხაზეთისა მუ-
ხელი შარვაშიძე გარდასახლებულ იქმნა რუსეთში (კონსტან-
ტეუში) და იქვე 1866 წ. გარდაიცვალა და აფხაზეთშიც დაწე-
სდა რუსეთის მართებლობა.

1863 წ. საქართველოს სამეცნიერებად დაინიშნა მისი:
იმპერატორებითი უმაღლესობა მიხეილ ნიკოლოზის ძე,
რომლის მმართველობის დროს 1865 მოისპო ბატონ-უმობა
საქართველოში, გაკეთდა რეინის გზა შავი ზღვიდან კასპიის
ზღვამდე, დაარსდნენ მრავალნი სასწავლებელნი, დაწესებულებანი
და მისივე წინამძღოლობით რუსეთის ძველა მოსილის ჯარის-
საგან დაუწოდებლ იქმნა საათაბაგოს ნაწილები, აჭარა, ლაზის-
ტანის აქეთ მხარე ანუ ბათუმის და ყარსის ოლქები (1878 წ.).

*) გუნიბი ჰქვიან შაქრის თავის მზგავს შთან, რომლის გარეშე-
მო 60 ვერსია. ამ მთის წვერზე შამილმა ააშენა ციხე და ზარბაზნებით
გაამაგრა. გუნიბს ერთი ბილივის მეტი გზა არსაიღამა ჰქონდა.

ზ ი ნ ა ა რ ს ი:

1, მიფიური ნაწილი	1— 6
2, სამეფოს დასასრულს	6— 7
3, გეოგრაფიული აღწერა საქართველოსა	8— 12
4, საქართ. ფაუნაოზის სიკვდ. შემდეგ რომაელების შემოსევამდე.	12— 15
5, რომაელების ომინოზის დრო საქარ- თველში.	15— 19
6, ადრეის მეფობა	19— 21
7, ორ-გამეკობა საქართველში.	21— 23
8, 129 წ. — 265 წლამდე	23— 25
9, სსსანიდების მეფობა საქართველში.	29— 38
10, მეფობა ვასთანგ გორგასლანისა	38— 46
11, 500 წ. 583 წლამდე	46— 54
12, მეფობა გურამისა, სტეფანოზისა, არახნისა	54— 76
13, გაძლიერება საქართველსა: მეფობა გიორგი I-სა, ბაგრატ მე IV-სა, გიორგი II, დავით II, დიმიტრი I და გიორგი III-სა	76—105
14, თამარ მეფე	105—125
15, ლაშა გიორგი IV და რუსუდანი	125—133
16, დავით ნარინი & დავით სომხლანისძე	133—136
17, დიმიტრი თავდადებულნი	136—140
18, სსვა და სსვა მეფენი I ციცი	140—145
19, გიორგი ბრწყინვალე	145—148
20, სსვა და სსვა მეფენი	149—153
21, საქართველს განაწილება. I	153—158
22, სსვა და სსვა მეფენი ქართლში, კას- სეთში და იმერეთში. II.	158—164

- 23, სიმონ I, დაუთ-სანი, კოსტანტინე
მამის და ძმის მკვლეელი და სს. III. 164—172
- 24, ლუარსაბი II, თეიმურაზ I, გიორგი
სააკაძე, აბაზ I, ქეთევანი და სს. IV 173—178
- 25, გაგრძელება იმავე ისტორიისა, აბაზ II. 179—187
- 26, ვახტანგი V, აჩილი, ერეკლე I და
სს. VI 187—196
- 27, აჩილის სიკვდილი, ალექსანდრე IV
დახრობა, აჩულობა იმერეთში, ვახ-
ტანგი VI და სს. VII 196—207
- 28, შაჰი თამაზი, რუსები იხურებენ კას-
პის ზღვის ნაპირებს, ვახტანგი VI
რუსეთში, სპარსთა და ოსმალთა ზავი,
ერეკლე II და თეიმურაზ II. VIII 208—216
- 29, აჩულობა სპარსეთში, ერეკლის, გან-
ჯის და სს. ხანების დამორჩილება ერე-
კლესაგან, ერეკლე მეფე ქართლ-კახე-
თისა. IX. 216—221
- 30, ერეკლე აშენებს ქვეყანას, ანტონი I
და სს., სოლომონი I ითხოვს მფარ-
ველობას, ლეონი, სოლომონ II, ალა
შაჰმად ხანი, აღსრება თბილისისა,
ერეკლეს სიკვდილი, გიორგი XIII, იმ-
პერატორების შავლე I და ალექსანდრე
I მანიფესტები. X 221—233
- 31, ამიერ და იმიერ კავკასიაში მკვიდრდუ-
ბიან რუსები. XI. 233—240

უძთავრესი ბეჭდვის შეცდომანი.

პეკრდ.	სტრქი.	დაბეჭდილია.	უნდა იყოს:
5		იაზონი	აზონი.
17	8 ქვ.	საქართველოსა	საქართველო
45	15 ზევ.	შუა ბრძოლა დღემდის	შუა დღემდის ბრ- ძოლა
62	12 ზევ.	ღუშეთი	თუშეთი
80	— —	გიორგი II	გიორგი I
81	6 —	ვასილ	ვასილს
85	12 —	თმოგვის ერის- თავები	ერისთავები: თმო- გვისა
89	3 —	1086	1068
103	11 —	საქართველოს	საქართველოს
104	14 ზევ.	დავითმა	გიორგიმ
141	10 ქვევ.	მიწამ	მინამ
149	10 —	თბილისში	თბილისსა
158	6 —	ჯიქებთან	ჯიქებთან
164	8 —	მეფეთ	მეფის
170	6 —	სიმონი	სიმონის
173	6 —	მამის	პაპის
188	2 ქვევ.	კმდევ	კიდევ
	1 ქვევ.	დატყვებულ	დატყვევებულ
204	2 ზევ.	ქართლის-ცხოვრე- ბა	„ქართლის ცხოვ- რება“.
221	10 ქვევ.	ეშეკლეს	ერეკლეს
233	6 ქვევ.	ტახტი, ერგო	ერგო ტახტი
237	11 ზევ.	აწ (ყულევი)	(ყულევი)
238	3 ქვევ.	პატივით	პატივით

947.922

5 202

